

2004
3

ISBN 0236-3100

INSTITUTUL DE ISTORIE
AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA

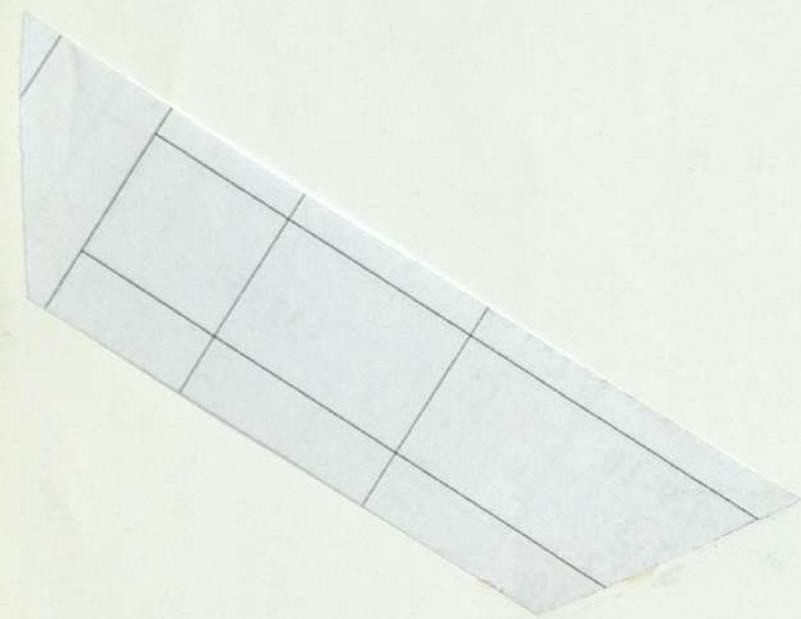
REVISTA
DE

ISTORIE

A
MOLDOVEI

2004

3

14.07.08

Возрастная группа
Ассигнованного срока

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

INSTITUTUL DE ISTORIE

**REVISTĂ
DE ISTORIE A MOLDOVEI**

3 (59)

2004 – iulie - septembrie

Revistă științifică, fondată în 1990

RV-13450

**Biblioteca națională
a Republicii Moldova
Exemplar legal Moldova**

RV-13450

CIVITAS

CHIȘINĂU **2004**

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: *Demir DRAGNEV*, dr. habilitat în istorie,
prof. univ., membru corespondent al A.Ș.M.

Membri ai colegiului:

Leonid BULMAGĂ, dr. în istorie, *Ioan CAPROȘU*, dr. în istorie, prof. univ., (Iași)
Ion CHIRTOAGĂ, dr. habilitat în istorie, *Pavel COCĂRLĂ*, dr. habilitat în istorie, prof. univ.,
Gheorghe COJOCARU, dr. în istorie, *Gheorghe GONȚA*, dr. habilitat în istorie, prof. univ.,
Andrei EȘANU, dr. habilitat în istorie, membru corespondent al A.Ș.M.,
Ion JARCUȚCHI, dr. în istorie, *Gheorghe NICOLAEV*, dr. în istorie,
Constantin REZACHEVICI, dr. în istorie, prof. univ., (București)
Ion ȘIȘCANU, dr. habilitat în istorie, prof. univ., *Ion VARTA*, dr. în istorie,
Alexandru ZUB, dr. în istorie, prof. univ.,
membru corespondent al Academiei Române, (Iași)
Zinaida ALEXANDREANU-SÂTNIC, dr. în istorie.

REDACȚIA

Secretar de redacție: *Zinaida ALEXANDREANU-SÂTNIC*

Redactor: *Dumitru BOICU*

Tehnoredactare computerizată: *Vera BOSTAN*

Apărut cu sprijinul Consiliului Suprem
pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică

SUMAR

Ștefan cel Mare și Sfânt. 500 de ani de la trecerea în eternitate

- 5 *Demir Dragnev*, Ștefan cel Mare - protector al creștinătății ortodoxe
- 12 *Constantin Rezachevici* (București), Dimensiunea dinastică a politicii externe a lui Ștefan cel Mare
- 18 *Iłona Czamańska* (Poznań), Ștefan cel Mare și Polonia
- 27 *Valentina Pelin*, Relatări despre Ștefan cel Mare în *Pomelnicul de la Voroneț*
- 31 *Vladimir Mischevca* (Atena), Sfântul Ștefan cel Mare și muntele Athos

STUDII ȘI COMUNICĂRI

- 44 *Dinu Poștarencu*, Componenta etnică și nivelul de instruire al populației urbane din Basarabia
- 58 *Diana Ețco*, Impactul regimului Pobedonostev asupra activității Seminarului Teologic din Chișinău
- 64 *Pavel Moraru*, Administrația română în Bucovina (1941-1943)
- 80 *Andrei Fortuna*, Situația Republicii Moldova în perioada dintre dezmembrarea URSS și intrarea în structurile economice ale CSI (27 august 1991-15 aprilie 1994)
- 91 *Andrei Jitari*, Mișcările religioase neoprotestante și orientale din Republica Moldova în perioada anilor 1991-2000 ✓

DOCUMENTAR

- 111 *Ion Chirtoagă, Mariana Paliu*, O nouă sursă pentru elucidarea evoluției populației din Basarabia în sec. al XIX-lea

JUBILEE

- 123 *Valentin Constantinov*, Sesiunea omagială „Ioan Caproșu la 70 de ani”
- 124 *Virgil Bârlădeanu*, Profesorul dr. Alexandru Zub la 70 de ani

RECENZII

- 126 *Irina Condrea*, Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1751-1774). Chișinău, Civitas, 2004, 320 p.

S U M A R

Stephen the Great: 500 Years after his Death

- 5 *Demir Dragnev*, **Stephen the Great: protector of Eastern Orthodoxy**
12 *Constantin Rezachevici* (Bucharest), **Dynastic dimension in Stephen's the Great foreign policy**
18 *Ilona Czamańska* (Poznań), **Stephen the Great and Poland**
27 *Valentina Pelin*, **Stephen the Great as reflected in *Pomelnicul de la Voronets***
31 *Vladimir MIschevca* (Athenes), **Saint Stephen the Great and mount Athos**

ARTICLES

- 44 *Dinu Poștarencu*, **Ethnic composition and level of education among urban dwellers from Basarabia**
58 *Diana Ețco*, **The impact of Pobedonostsev's regime of the activity of Chișinău Theological Seminar**
64 *Pavel Moraru*, **Romanian administration in Bukovina, (1941-1943)**
80 *Andrei Fortuna*, **Republic of Moldova between Soviet collapse and CIS economic integration (August 27 1991- April 15 1994)**
91 *Andrei Jitari*, **Neoprottestant and Oriental religious movements in the Republic of Moldova, 1991-2000**

DOCUMENTS

- 111 *Ion Chirtoagă, Mariana Palii*, **A new documentary source related to evolution of Bessarabian population in the 19th Century**

MISCELLANEA

- 123 *Valentin Constantinov*, **Homage session „Professor Ioan Caproșu at 70th birthday”**
124 *Virgil Bârlădeanu*, **Professor Alexandru Zub at 70th birthday**

REVIEWS

- 126 **Documents on Principality of Moldavia in the 18th Century, 1751-1774, Chișinău, Civitas, 2004, 320 p. Irina Condrea**

ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT. 500 DE ANI DE LA TRECEREA ÎN ETERNITATE

ȘTEFAN CEL MARE – PROTECTOR AL CREȘTINĂȚII ORTODOXE

Demir Dragnev

Până la cucerirea Constantinopolului de către otomani, în 1453, împăratul bizantin (basileul) era considerat conducătorul de drept al popoarelor creștine, deși în realitate el putea pretinde recunoașterea autorității sale doar în lumea ortodoxă. Căderea Constantinopolului a pus capăt succesiunii imperiale universale a basileului. În lumea creștină ortodoxă se declanșează o mișcare de preluare a prerogativelor de conducător laic al ortodoxiei de către suveranii periferici ai imperiului, așa cum se mai întâmplase la 1204, când „latinii” cruciadei a patra au ocupat Constantinopolul, iar imperiul s-a restaurat în baza structurilor imperiale refugiate la Niceea. Dar de data aceasta forțele teritoriilor, care mai rămâneau sub conducerea unor descendenți ai dinastiei imperiale bizantine, au rezistat puțin timp presiunii otomane: Trapezuntul – până în 1461, Caffa și Mangop–Teodoro din Crimeea până în 1475. Drept urmare, de facto și de jure, imperium-ul a trecut în posesia lui Mehmed II Fatih (1444-1446, 1451-1481), care a renunțat la vechile titulaturi de emir și han în favoarea celor de sultan și padișah.

Dominația sultanului asupra Patriarhiei ecumenice prezenta o negație a suveranității creștine. Publicistul rus Ivan Peresvetov scria la începutul secolului al XVI-lea „despre credința grecească așa cum ziceam despre evrei și despre armeni că ei nu au țar liber și nu au împărăție liberă”¹. Cele spuse de Peresvetov reflectau tendința Rusiei Moscovite de a prelua prerogativele de centru laic al Ortodoxiei, de a deveni o „a treia Romă”. Elaborată în secolul al XVI-lea, această concepție imperială s-a materializat în Rusia la 1721, când Petru cel Mare se proclamă împărat. Până atunci Rusia Moscovită trebuia să împartă rolul de protector al creștinătății ortodoxe cu Moldova și Țara Românească. Real Rusia se include în acest proces în secolul al XVI-lea, începând cu domnia lui Ivan al IV-lea cel Groaznic (1530-1584). Din a doua jumătate a secolului al XV-lea și până la mijlocul celui următor populația ortodoxă din teritoriile fostului Imperiu de Răsărit a supraviețuit, după cum spunea Nicolae Iorga, în *Bizanț după Bizanț*, avându-i drept protectori ai patriarhilor ortodocși pe domnii Țărilor române. În ei, unicii conducători laici ortodocși, continuatori ai tradițiilor bizantine, își puneau nădejdea creștinii din Europa de Sud-Est și din Levant. În secolul al XV-lea Țările române adăpostesc clerici și intelectuali din Balcani: călugări, copiiști, medici, cronicari etc., care continuau în condiții noi tradițiile spirituale și culturale bizantine.

Respingând occidentalizarea prin catolicizare, societatea românească se deschide spre Răsărit, fără să devină una orientală. Spațiul românesc era considerat o insulă de cultură și civilizație latină, situată între Occident și Orient, legat de primul prin origine și grai, iar de cel de-al doilea – prin credință și tradiție de organizare statală. Drept urmare, societatea medievală românească a receptat, a transmis, dar și a creat valori originale, care îmbinau caracteristici ale ambelor zone de civilizație.

După căderea Constantinopolului și moartea lui Iancu de Hunedoara (1456), agresiunii otomane se opune Vlad Țepeș, care contracarează tendința sultanului de a transforma Muntenia într-un pașalâc, țara rămânând după 1462 doar în dependență vasalică de Poartă.

În perioada de până în anii '70 ai secolului al XV-lea Moldova nu s-a putut alinia în frontul antiotoman al țărilor creștine. Sarcina primordială a Țării Moldovei, conduse de Ștefan cel Mare, slăbită în urma războaielor interne, era consolidarea societății, dezvoltarea economiei și întărirea capacității sale de apărare. Această etapă a domniei lui Ștefan cel Mare se termină la 1473, când voievodul începe războiul antiotoman. Dar până atunci marele domn se pregătea minuțios de o confruntare cu Poarta, întărind forța de apărare a țării și consolidându-și prezența militaro-economică la gurile Dunării.

În perioada 1473-1486, Ștefan cel Mare se confruntă direct cu otomanii. După unii istorici, voievodul, pentru a preveni un atac otoman împotriva Moldovei, după ce aliatul său hanul turcoman Uzun-Hasan a fost înfrânt, a luat inițiativa de a începe ostilitățile cu Țara Românească, vasală turcilor². Drept urmare, „cruciada” sa avea un caracter defensiv, iar adresările domnului către țările creștine erau doar o solicitare de ajutor pentru a păstra „Poarta creștinătății” și „zidul” Ungariei și Poloniei, cum își numea voievodul țara sa³. Totuși, credem noi, „cruciada” era privită de voievod și într-o perspectivă favorabilă drept „ofensivă”, aceasta în cazul în care o coaliție antiotomană cu participarea Moldovei ar fi atacat Poarta. Ștefan vodă miza și pe o asemenea variantă a derulării evenimentelor și contribuia efectiv la realizarea acestor planuri.

În ajunul declanșării războiului antiotoman Ștefan cel Mare se căsătorește cu Maria de Mangop, descendentă din dinastia bizantină a Asăneștilor-Paleologilor (1472). Alianța cu principele Mangopului din Crimeea permitea voievodului moldovean să creeze o alianță, care ar fi unit litoralul pontic de la Cetatea Albă până la Calomita (portul Mangopului) și coasta maritimă spre sud și vest cu porturile deținute de David, împăratul Georgiei, și de Uzun-Hasan, hanul formațiunii statale Akkoyuolu. Uzun-Hasan era căsătorit cu Teodora, sora lui David și a împăratului bizantin Ioan al IV-lea⁴. Alianța lui Ștefan vodă cu Mangopul și Uzun-Hasan era susținută de către papa Sixt IV. Ștefan S. Gorovei afirmă că „acțiunea lui Ștefan cel Mare, declanșată în 1473, trebuie văzută ca o parte din proiectele papei Sixt IV”. Dar evenimentele internaționale în perioada ce a urmat după 1473 n-au permis a organiza o cruciadă ofensivă. În 1477 solul lui Ștefan cel Mare la Veneția sublinia că „legămintele și învoielile” domnului moldovean cu „principii creștini și vecini” n-au fost onorate, voievodul fiind „lăsat singur”⁵.

O nouă tentativă de a organiza o cruciadă este întreprinsă de Ștefan cel Mare în 1477, când anunță Veneția că a elaborat un plan de recuperare de către creștini a posesiunilor bizantine din Crimeea⁶. La 1481, după moartea sultanului Murad II (8 mai 1481), papa Sixt IV, susținut de Genova, proiectează o cruciadă antiotomană, care avea drept scop inițial izgonirea turcilor de pe capul de pod de la Otranto din peninsula Apenină⁷. Ștefan cel Mare aderă la cruciadă alături de Ungaria și înfrânge la Râmnic pe domnul muntean Basarab cel Tânăr, vasalul turcilor⁸. Prin această campanie se urmărea restabilirea controlului forțelor antiotomane la nordul Dunării de Jos. Dar refuzul Veneției de a reintra în război cu turcii și poziția pasivă a Poloniei, care era în relații tensionate cu Moscova și cu tătarii din Crimeea, nu au permis desfășurarea cruciadei preconizate de către papă.

Voievodul moldovean s-a implicat activ în acțiunile antiotomane, Jan Dlugosz constatând că Ștefan cel Mare „este cel mai demn să i se încredințeze primul rang și conducerea lumii întregi (creștine – *n. n.*) și, mai ales, demnitatea de comandant și conducător al comunității creștine împotriva Turcului, de vreme ce ceilalți regi și principii catolici sunt dedați dezmațului și petrecerilor sau sunt divizați prin războaie civile”⁹.

Până unde ajungeau ambițiile marelui voievod în politica sa externă: se mărgineau doar la apărarea hotarelor țării sale sau, în condițiile unei conjuncturi favorabile, se urmărea obținerea coroanei bizantine?

Unii istorici (A. A. Vasiliev, O. Tafrali, Petre Ș. Năsturel etc)¹⁰ vedeau în căsătoriile lui Ștefan cel Mare cu descendente din „neam împărătesc”, mai ales cu Maria de Mangop, o tendință a voievodului moldovean de a pretinde la tronul Constantinopolului. Opinia expusă de ei este combătută de Andrei Pippidi, care consideră că aceste căsătorii contribuiau doar la crearea unor alianțe defensive, îndreptate spre asigurarea independenței țării¹¹. O importanță mai mare atribuie acestor relații matrimoniale Dumitru Năstase, care constată că aceste alianțe „imperiale”, „vin într-adevăr, cu valoarea lor genealogică, să consolideze și să crească prestigiul dinastiei moldovenești și să facă cunoscut și recunoscut pe plan internațional ortodox rangul și rolul imperial al lui Ștefan cel Mare”¹². În acest context autorul definește „ideea imperială în Țările Române”, care, în viziunea sa, avea justificare „de ordin ideologic și nu avea nimic de-a face cu ideea modernă de imperiu teritorial”¹³. O expresie a „ideii imperiale” a fost titulatura de „țar” (tradusă de autor prin „împărat”), prezentă în sursele interne ale Țării Moldovei începând cu anii '70 ai secolului al XV-lea. Ea apare în cronicile interne redactate în această perioadă, unde capitoul care privește perioada ce începe cu domnia lui Alexandru cel Bun este intitulat „Țării moldoveni” („Молдавстии царие”)¹⁴. Ștefan cel Mare, în *Tetraevangheliarul de la Humor* din 1473¹⁵, mai este numit țar („царь”) a Moldovlahiei, iar într-un *Octoih* slavon, scris după 1484, citim „царь Сътевань” (țarul Ștefan). Astfel este numit și în alte surse¹⁶. Istoricii n-au ajuns la un consens în privința semnificației termenului de „țar”. D. Năstase îl identifică fără rezerve cu cel de „împărat”¹⁷. Andrei Pippidi și Constantin Rezachevici au observat că acest titlu este atribuit în sursele de epocă și unor personalități, care nu în toate cazurile avea legătură cu Bizanțul: „țar” este numit cneazul kievean Simion, fratele Evdochiei (soția lui Ștefan cel Mare), hanul mongol, hanul Crimeei etc. Pentru Constantin Rezachevici acest termen înseamnă „conducător de vază”¹⁸. Leon Șimanschi, la rândul său, vede în titulatura de „țar” a voievodului o posibilă intenție a lui Ștefan cel Mare de a deveni rege („crai”), ceea ce i-ar fi permis să fie egal cu regii Poloniei și Ungariei¹⁹. Andrei Pippidi, acceptând traducerea termenului prin „împărat”, consideră că revendicarea de către domnul moldovean a aceeași titulatură (ca și alți suverani vecini) era un „mijloc de a afirma suveranitatea deplină a Moldovei și egalitatea în drepturi a voievodului cu dinastia vecini”²⁰.

Acceptând concluzia autorului, vom constata că scopul principal urmărit de Ștefan cel Mare în politica sa internă era apărarea independenței țării, iar participarea la posibilele coaliții antiotomane se încadra în contextul eforturilor sale de securizare a hotarelor statului, de apărare a întregului spațiu nord-dunărean românesc. Acest scop major urmărea și „ideea imperială”, utilizarea căreia, în viziunea noastră, a cunoscut două etape: prima până la 1486 și a doua după acest an.

La prima etapă pentru marele voievod „ideea imperială” însemna respingerea agresiunii otomane. Domnul Moldovei se străduia să fie recunoscut drept conducător laic al creștinătății ortodoxe, capabil să obțină victorie asupra păgânilor. În această perioadă Ștefan vodă acordă o deosebită atenție consolidării societății prin credință. Prin edificarea mănăstirii Putna (1469), concepută drept o replică a Sfintei Sofii, căzute în mâinile turcilor, se urmărea scopul de a demonstra că centrul creștinătății ortodoxe s-a strămutat în Moldova. În exteriorul țării același scop era urmărit de stabilirea relațiilor voievodului cu comunitatea monahală a muntelui Athos, susținerea căreia era o obligațiune împărătească²¹.

Concomitent voievodul a luat măsuri de apărare a hotarelor țării, ridicând noi cetăți și fortificând pe cele vechi, creând structuri militar-administrative, susținând categoriile de slujitori, cărora li se acordau privilegii și proprietăți²² etc.

Pacea încheiată cu turcii la 1480, dar, mai ales, cea de la 1486 a modificat esența „ideei imperiale” promovate de domnul Moldovei. Emil Turdeanu menționează că, începând cu anul 1480 (mai precis cu 1486, deoarece în 1481-1486 Ștefan vodă revine la principiile etapei de până la 1480), în Moldova ia sfârșit marea epocă militară și politică²³. Începe perioada *acomodării* cu politica Imperiului Otoman, căreia îi corespunde strategia de supraviețuire în condițiile presiunii otomane crescânde. Această strategie urmărea consolidarea de mai departe a Bisericii Ortodoxe din Țările române în strânsă legătură cu cea din „Turcocratie”. După instaurarea stăpânirii otomane în Balcani, slavii de sud nu mai creează opere eclesiastice de valoare. În sec. XV-XVII se formează un spațiu cultural-religios, care includea ambele maluri ale Dunării. Monumentele de cultură eclesiastică, scrise sau copiate în Țările române, erau solicitate la sud de Dunăre, contribuind la recunoașterea Moldovei și a Munteniei drept protectoare a Ortodoxiei.

De menționat că în prezent în bibliotecile și arhivele Bulgariei se păstrează cărți manuscrise întocmite pe teritoriul Țărilor române, care au circulat atât la nord, cât și la sud de Dunăre. Conform registrelor de manuscrise din Biblioteca Națională „Chiril și Metodiu” din Sofia (Registrul lui B. Țonev din 1910), biblioteca Academiei de Științe a Bulgariei (Registrul lui A. Codov, 1969) și ale Arhivei or. Târnovo, există 14 manuscrise slavo-române din sec. XV-XVII, provenite de la nord de Dunăre. Pe un Tetraevanghel din 1494 este notat: „Се тетраевангелия коупил господинъ Ио Стефан Воевода сънь Богдан воевод и положил его в церковь от Борзиштъ от Тротуш” (pag. 215 v). În sec. al XVII-lea acest manuscris circula deja la sud de Dunăre²⁴, până la începutul secolului al XX-lea s-a aflat în Bulgaria, iar apoi a fost dus la mănăstirea Zografu de la Athos.

Dan Zamfirescu într-un studiu consacrat *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* menționa că în prima jumătate a secolului al XVI-lea (în timpul domniilor lui Petru Rareș și Neagoe Basarab) gloria armelor și prestigioasa prezență în prim-planul scenei politice din sud-estul Europei, timp de aproape două secole, erau înlocuite de mărețe edificii bisericești, de splendorile picturilor exterioare și de o literatură de curte în care sonoritățile cuvintelor să mascheze amarurile unei condiții devenite minore și subordonate strict mării puteri imperiale de altă credință, căreia totuși românii fuseseră singurii capabili a-i smulge un statut de autonomie²⁵.

Anume în anii '80 ai secolului al XV-lea Ștefan cel Mare începe epopeea fără de precedent de edificare a zecilor ctitorii în țară, de zidire a unor locașuri în Muntenia și, mai ales, în Transilvania²⁶, de susținere materială substanțială (bani, construcții, cărți, odoare bisericești) a comunității monahale atoniene panortodoxe, care constituia, în viziunea lui Dumitru Năstase, un simbol al „împărăției creștine”²⁷. Prin toate aceste activități Ștefan cel Mare se afirma drept un protector ideologic recunoscut al creștinătății ortodoxe, fiind o întruchipare a „ideei imperiale bizantine”.

Domnul Moldovei se străduia ca prestigiul țării sale de centru al Ortodoxiei să fie recunoscut și de o altă țară ortodoxă, Marele Cnezat al Moscovei, care la hotarul dintre secolele XV-XVI, de asemenea, pleda pentru preluarea moștenirii bizantine. Ștefan cel Mare considera că Moscova trebuie să întrețină legături cu restul lumii ortodoxe prin intermediul Moldovei. Voievodul moldovean încuviință călătoriile solilor și pelerinilor ruși spre Țările române, iar de aici spre „locurile sfinte”²⁸.

O acoperire ideologică a acestei pretenții imperiale era și legenda despre Roman și Vlahata, în care se povestește despre originea românilor și rolul lor în lupta cu păgânii. Legenda a fost elaborată în mai multe etape, ajungând până la noi sub forma cunoscută la curtea lui Ștefan cel Mare și apoi transmisă la Moscova²⁹.

În primă parte a legendei elaborate, în opinia cercetătorilor, în Maramureș³⁰, se relatează despre lupta „vechilor romani” ortodocși cu tătarii în Transilvania, pe Tisa. Drept recompensă pentru victoria lor asupra tătarilor, regele maghiar Vladislau i-a așezat în Maramureș. Cetatea lor „Roma vieche”, de unde veniseră, a fost distrusă de către „romanii noi”, care îmbrățișaseră confesiunea catolică. În viziunea lui Ovidiu Picigan, această parte a legendei este de origine livrească, având drept sursă de inspirație istoriografia maghiară a timpului, care a interpretat partizan un fragment istoric al cronicarului bizantin Pachymeres despre strămutarea vlahilor sud-dunăreni în Asia Mică³¹. Dar de ce mitul a fost acceptat de către români? Suntem de părerea că în secolele XI-XIII societatea românească nord-dunăreană nu avea informații clare despre continuitatea sa în acest spațiu. În condițiile în care românii conviețuiau alături de popoare păgâne sau care nu demult trecuseră la creștinism, era firesc ca ei să considere că au venit aici din lumea creștină, din Bizanțul ortodox, din Roma veche, aducând ortodoxia pe aceste meleaguri. Venirea lor purta un caracter misionar, prestigios; însemna un act de colonizare în numele Ortodoxiei. La o treaptă mai superioară a feudalizării societății transilvănene, interpretarea acestui mit devine defavorabilă românilor: fiind declarați „migranți” ei erau privați de privilegiile și drepturile pe care le aveau maghiarii.

În această cheie a misionarismului, promovat de către „vechii romani”, este compusă în Moldova a doua parte a legendei, în care se vorbește despre așezarea acestor descendenți ai „vechilor români”, ai „romanovicilor” ortodocși la est de Carpați în frunte cu Dragoș vodă. Aici ei continuă tradiția strămoșească de apărare a creștinătății de păgâni (turci, tătari), înfruntându-i pe aceștia așa cum i-au înfruntat pe tătari acei „vechi romani”. De aici importanța ideologică a legendei pentru lupta Moldovei lui Ștefan cel Mare pentru supraviețuire în condițiile înțepirii expansiunii otomane.

Prezintă interes în acest context sensul termenului „vechi romani” („старые римляне” utilizat în legendă³². În evul mediu acest termen era folosit pentru denumirea comunităților românești din Balcani și de la Dunărea de Jos, de asemenea din Dalmația. După instalarea slavilor în Balcani, populația romanică este numită de aceștia, apoi de bizantini *vlahi*. Istoricul Stelian Brizeanu a demonstrat că în Thessalia „romanii vechi” erau numiți „paleovlahi”, iar în zona Moraviei superioare „Stari Vlah”³³. Într-o scrisoare ce provine din această zonă, adresată regelui Ferdinand Habsburg, se vorbește despre „*vlahi care la noi se cheamă vechi romani*”³⁴. Anume această denumire este păstrată și în legenda despre Roman și Vlahata. Faptul că în ea românii nu sunt numiți „Starăe vlahi”, ci „старые римляне” este o dovadă că legenda nu a apărut în spațiul balcanic și n-a fost compusă de o populație venită de acolo, dar are o origine nord-dunăreană, unde vechea denumire n-a fost schimbată sub influența slavo-bizantină.

Prin 1483-1484 legenda a fost dusă de la Suceava la Moscova de către F. Kurițan, având menirea să demonstreze obârșia romană ortodoxă a mării ducese Elena „Voloșanca” (românca), fiica lui Ștefan cel Mare, măritată la Moscova cu fiul marelui duce Ivan al III-lea – Ivan cel Tânăr³⁵. Legenda transmitea dinastiei principiare moscovite ștabela apărării cauzei ortodoxiei, așa cum au apărut-o „vechii romani”. Marea ducesă este numită într-o legendă rusă despre voinici („bogatâri”) „dreptcredincioasa țarița Elena”, atribuindu-i-se titlul împărătesc, tot așa ca și tatălui ei în Moldova³⁶.

Astfel, legenda despre Roman și Vlahata prezintă un important suport ideologic al afirmării Țării Moldovei drept un veritabil centru protector al creștinătății ortodoxe cu vechi tradiții în lupta cu păgânii. O asemenea țară necesita a fi susținută de întreaga creștinătate – aceasta este concluzia logică a demersului ideologic al marelui domn.

Ideologia „imperială” promovată de voievod era receptată de către societate. Mărturie sunt legende populare, în care Ștefan cel Mare este numit „împărat vestit și curajos”, „crai”. În una din legende, editate de Teodor A. Bogdan, se spune că, răsculați împotriva turcilor, creștinii în frunte cu Ștefan cel Mare „luară într-adevăr spre Țarigrad... nu găsiseră nici un pui de turc în calea lor, căci cu toții au luat lumea în cap de frică auzind că Ștefan vrea să se hărțuiască cu ei”³⁷. Această legendă, în viziunea noastră, are tangențe cu informația dintr-un cronograf ce se păstrează în Biblioteca Academiei de Științe a Ucrainei. Este vorba despre o traducere din limba greacă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea a cronografului „Istoria Imperiului Roman” cu intercalări referitoare la istoria Moldovei³⁸. Se menționează că aceste intercalări sunt o expunere a „letopisețului Moldaviei” (denumirea „Moldavia” vorbește despre influența rusă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea). Dacă informațiile despre cucerirea dacilor de către Imperiul Roman au fost preluate din operele lui Miron Costin și Nicolae Costin, apoi narațiunea despre campania tânărului Ștefan Vodă spre Constantinopol, asediat de către turci (1453), în fruntea a 20000 de moldoveni este fantezistă și putea fi inspirată de legende populare despre Ștefan cel Mare, asemănătoare celor menționate. Ion Neculce a înregistrat la începutul secolului al XVIII-lea mai multe legende despre Ștefan Vodă, care îi păreau verosimile. Posibil că au mai existat și alte înregistrări de legende, care puteau fi utilizate în cronograf, după un text astăzi necunoscut, considerat drept letopiseț al „Moldaviei”.

Vom menționa că la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în pragul epocii moderne, se apelează tot mai insistent la „gloria strămoșilor”. În acest context un loc de frunte îl ocupă venerarea personalității lui Ștefan cel Mare. Prin anii 1770-1780 a fost compus paneghricul „Cuvânt despre vechiul Ștefan voievod ... ce s-a numit Mare”³⁹, precum și alte compuneri de asemenea gen. Intercalările din cronograful menționat se înscriu perfect în contextul acestui gen de literatură și demonstrează că faima voievodului de protector al țării, neamului și creștinătății a dăinuit peste veacuri.

De subliniat în concluzie că protecția Ortodoxiei prin intermediul promovării de către domnii Moldovei și ai Munteniei a „ideii imperiale” în perioada acomodării cu suzeranitatea Imperiului Otoman a fost o armă ideologică eficientă, care a contribuit la supraviețuirea creștinătății ortodoxe. La această a doua etapă a evoluției „ideii imperiale” ea a fost preluată atât de către urmașii direcți ai lui Ștefan cel Mare (îndeosebi de Petru Rareș, Alexandru Lăpușeanu), cât și de către unii domni din Țara Românească, în special, de Neagoe Basarab⁴⁰, ctitorul splendidei biserici a mănăstirii Curtea de Argeș, o altă replică unică în Europa de Sud-Est a catedralei Sfintei Sofia din Constantinopol.

NOTE

¹ Ciobanu Șt., *Domnitorul Moldovei Petru Rareș în literatura rusă veche*, în „Revista istorică română”, vol. XIV, fasc. III, 1945.

² Pippidi A., *Tradiția politică bizantină în Țările române în secolele XVI-XVIII*, Corint, București, 2001, p. 211.

³ Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 321; Hurmuzaki E., *Documente*, vol. II, partea 2, p. 19-20.

⁴ Pippidi A., *Op. cit.*, p. 209.

⁵ Ștefan cel Mare și Sfânt. 1504-2004. *Portret în Cronică. Sfânta Mănăstire Putna*, 2004, p. 352-354.

⁶ Iorga N., *Veneția în Marea Neagră*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secției istorice”, seria II, t. XXXVII, 1914, p. 70.

⁷ Vezi: Andreescu Șt., *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 141-151.

⁸ *Ibidem*.

⁹ „Meo iudicio dignissimus, cui totius mundi. Principatus et imperium, et praecipue maximus Imperatoris, et Ducis contra Turcum, communi Christianorum consilio, consensus et decreto, aliis Regibus et Principibus in hello civilia resolutis committeretur” (Dlugosz Ian, *Historiae Polonicae libri XII*, v. II, Lipsiae, 1712, col. 528.

- ¹⁰ Analiza istoriografiei vezi: Năstase D., Ștefan cel Mare împărat, în „Altfel despre Ștefan cel Mare”, Editor: Sorin Dumitrașcu, „Anastasia”, București, 2004, p. 168.
- ¹¹ Pippidi A., *Op. cit.*, p. 205-215.
- ¹² Năstase D., *Op. cit.*, p. 168.
- ¹³ *Ibidem*, p. 169.
- ¹⁴ *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв.*, „Наука”, Москва, 1976, p. 24.
- ¹⁵ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, redactat sub conducerea lui M. Berza*, București, 1958, p. 388.
- ¹⁶ Bogdan I., *Scrieri alese*. Culegere de studii îngrijită de G. Mihăilă, București, 1968, p. 520.
- ¹⁷ Năstase D., *Op. cit.*, p. 157-161.
- ¹⁸ Rezachevici C., *Dimensiunea dinastică a politicii externe a lui Ștefan cel Mare*, în „Ștefan cel Mare – personalitate marcantă în istoria Europei”, Materialele simpozionului internațional, Chișinău, 22 iunie, 2004.
- ¹⁹ Șimanschi I., *Ștefan cel Mare – domn al Moldovei și Țării Românești*, în „Cronica”, Iași, nr. 7, 1-15 aprilie 1995, p. 7.
- ²⁰ Pippidi A., *Op. cit.*, p. 209.
- ²¹ Andriescu Șt., *Ștefan cel Mare protector al Muntelui Athos*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”. Iași, vol. XIX, 1982, p. 653; Mischevca V., Marinescu Fl., *Ștefan cel Mare și Muntele Athos. Contribuții*, în „Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa”, volum editat de Petronel Zahoriuc și Silvia Văcaru, „Alfa”, Iași, 2003, p. 318.
- ²² Șlapac M., *Cetăți medievale din Moldova. Mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea*, Ed. „Arc”, Chișinău, 2004, p. 22-26; Eșanu A., Eșanu V., *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*, Ed. „Arc”, Chișinău, 2001, Ștefănescu Șt., *Economie și societate. Starea socială*, în „Istoria Românilor”, vol. IV, Editura enciclopedică, București, 2001, p. 112-133.
- ²³ Turdeanu Em., *L'activité littéraire en Moldavie a l'époque d'Étienne le Grand (1457-1504)*, în „Etudes de littérature roumaine et d'ecris slaves et grecs des Principautés Roumaines”, Zeiden, E.I. Brill, 1985, p. 115.
- ²⁴ Vezi: Dragnev D., *Difuzarea cărților manuscrise româno-slave în spațiul sud-est european (secolele XIV-XVII)*, în „Revista de istorie a Moldovei”, nr. 1-2, 2000, p. 66-67.
- ²⁵ Zamfirescu D., *Marea carte a identității românești în Europa Renașterii și în cultura universală*, în volumul „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie”, Transcriere, traducere în limba română și studiu introductiv de prof. dr. G. Mihăilă, București, 1996, p. XI.
- ²⁶ Pop Ioan-Aurel, *Relations entre la Transylvanie et la Moldavie a l'époque d'Étienne le Grand*, în „Transilvanian Review”, vol. XIII, nr. 2, Summer, 2004, p. 21-34; Porumb Marius, *Ștefan cel Mare și Transilvania*, în „Limba română”, nr. 4-6, Chișinău, 2004, p. 78-83; Edroiu Nicolae, *Transilvanian possession of the Wallachian and Moldavian Princes (the 14th-16th centuries). Political-social and cultural-historical significance*, în „Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa...”, p. 185-196.
- ²⁷ Năstase D., *Ștefan cel Mare împărat*, în „Studii și materiale de istorie medie, XVI, 1998, p. 85-87.
- ²⁸ *Vezi: Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах*. Том I, 1408-1632, Москва, 1965, p. 54-89; 292-305.
- ²⁹ Pecican Ovidiu, *Realități imaginate și ficțiuni adevărate în evul mediu românesc. Studii despre imaginarul medieval*. Editura „Dacia”, Cluj-Napoca, 2002, p. 25-26.
- ³⁰ Alzati Cezare, *În inima Europei. Studii de istorie religioasă a spațiului românesc*, Cluj-Napoca, 1998, p. 74-89, 90-112.
- ³¹ Pecican O., *Op. Cit.*, p. 48-50.
- ³² *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв.*, Москва, 1976, p. 55-58.
- ³³ Brezeanu Stelian, *Romanitatea orientală în evul mediu. De la cetățenii români la națiunea medievală*, „All educational”, București, 1999, p. 165-166.
- ³⁴ Dragomir Silviu, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959, p. 99.
- ³⁵ Dragnev D., *Cu privire la apariția în Rusia moscovită a unor lucrări provenite din spațiul românesc (sfârșitul secolului al XV-lea)*, în „Anuarul Institutului de cercetări socio-umane «Gheorghe Șincai», V-VI, Târgu-Mureș, 2002-2003, p. 319-323.
- ³⁶ Пушкирев Л. Н., *Новый список „Сказания о киевских богатырях”*, în „Труды отдела древнерусской литературы”, IX, Москва, 1958, p. 370.
- ³⁷ Bogdan Theodor A., *Ștefan cel Mare. Tradiții, legende, balade, colinde*, Brașov, 1904, p. 5-8.
- ³⁸ Nichitici Al, *Un fragment din Letopisețul Moldovenesc necunoscut (Pagini noi din viața domnitorului Moldovei Ștefan cel Mare)*, în „Ștefan cel Mare – personalitate marcantă în istoria Europei; Materialele Simpozionului internațional, Chișinău, 22 iunie 2004; vezi și comentariile lui Ion Varta în „Caiete de istorie” an. III, nr. 2 (10), iunie 2004, p. 22-23.

³⁹ Ursul N. A., *Un scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași, vol. XXIII, partea I, 1986, p. 239-254.

⁴⁰ Vezi: Năsturel D, *Ștefan cel Mare împărat*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XVI, 1998, p. 85-102.

DIMENSIUNEA DINASTICĂ A POLITICII EXTERNE A LUI ȘTEFAN CEL MARE

Constantin Rezachevici

(Institutul de Istorie „N. Iorga”, București)

Menționam cândva, în legătură cu descoperirea rămășițelor pietrei de mormânt a Evdochiei de Kiev, cea dintâi soție a lui Ștefan cel Mare, înmormântată în prima biserică a Mitropoliei de la Suceava (anterioară Mirăuților), că această căsătorie a fost una dintre cele mai prestigioase alianțe matrimoniale contractate vreodată de domnii Moldovei¹. Dacă Ilie, fiul cel mare al lui Alexandru cel Bun, a fost soțul Mariei (Mańka), sora reginei Poloniei Sofia Sońka Holszański, ultima soție a lui Vladislav II Jagiello, fiind, așadar, soțul mătușii pe linie maternă a regelui Cazimir IV Jagiellonul (1445-1492), mare cneaz al Lituaniei (din 1440)², contemporanul lui Ștefan cel Mare, acesta din urmă a fost soțul nepoatei de văr a aceluiași rege Cazimir, înrudindu-se, prin Evdochia de Kiev, și cu marii cnezi ai Moscovei. Cum a izbutit tânărul domn al Moldovei, care la 1463, anul primei sale căsătorii, avea cam 25 de ani și nu se manifestase încă prin ceva deosebit, plătind conștiincios tribut Porții otomane³ și recunoscând, din 4 aprilie 1459, suzeranitatea regelui Cazimir IV⁴, în plus și fiul unui inamic al polonilor, Bogdan II, să se căsătorească cu o nepoată a regelui Jagiellon de neam lituanian, nu se știe. Deoarece tatăl Evdochiei, Alexandru (Olelko), cneaz de Kiev (1441-1457), văr drept pe linie paternă al lui Cazimir IV, murise încă în 1454, de negocierea căsătoriei fiicei lui cu domnul Moldovei s-a ocupat văduva sa, Anastasia, fiica lui Vasile I, marele cneaz al Moscovei⁵. Astfel, din 1463 începe o complicată și interesantă rețea de înrudiri dinastice moldo-lituaniano-polono-moscovite, cunoscută nu îndeajuns de către istoricii români⁶. Deoarece aceste alianțe se făceau din raționamente de stat, iar partenerii nici măcar nu se cunoșteau, este lesne de înțeles însemnătatea lor în conjunctura politică a vremii.

Evdochia făcea parte, așadar, după tată, din marea dinastie lituaniană a Gedimin-Jagiellonilor, care în secolul al XIV-lea a eliberat teritoriile fostei Rusii Kieviene de sub stăpânirea Hoardei de Aur (pe numele ei Ulusul lui Djuci sau Hoarda Albastră), aducând stăpânirea lituanienilor păgâni (a litvelor, liftelor) în locul celei tătaro-mongole, până la hotarele Moldovei. Bunicul ei era Vladimir [primul din ascedenții ei creștinat sub numele grecesc Vasile, cneaz de Kiev (1362-1395), apoi de Kopeil și Slutk (1395-1398)], fiul marelui cneaz Algierdas (pol. Olgierd) (1345-1377), ca atare, frate vitreg, după altă căsătorie a tatălui său, cu Jogailas, mare cneaz, apoi cneaz suprem al Lituaniei (1377-1434), rege al Poloniei, în urma botezului (sub numele de Vladislav) și căsătoriei cu fiica regelui ungaro-polon Ludovic I de Anjou, sub numele de Vladislav II Jagiello (1386-1434). Algierdas, fiind fiul lui Gediminas, mare cneaz (1316-1341), era adevăratul întemeietor al dinastiei și al marelui stat lituanian. Evdochia era deci doar a patra generație, pornind de la acesta din urmă⁷.

Dar prima soție a lui Ștefan cel Mare avea și sânge slav după mamă. Anastasia, căsătorită cu tatăl Evdochiei Alexandru (Olelko), la 22 august 1417, era, după cum s-a

menționat, fiica lui Vasile I, mare cneaz al Moscovei și Vladimirului (1389-1425), și a Sofiei, fiica lui Vitautos (pol. Witold), mare cneaz al Lituaniei (1401-1430), vărul regelui Vladislav II Jagiello, dar și al lui Vladimir (Vasile), bunicul Evdochiei. Vasile I, fiul celebrului Dimitri Donskoi, mare cneaz al Moscovei și Vladimirului (1359-1389), învingătorul temnicului (comandant suprem) tătar Mamai în cea mai mare bătălie din secolul al XIV-lea, de la Kulikovo (Câmpia Sitarului), lângă Don (8 septembrie 1380), fugise în 1386, când avea 14 ani, din reședința hanului de la Sarai, unde era ostatec, prin Stepa Cumană, la curtea de la Suceava a domnului Petru, fiul Margaretei (Mușata) (1375-1391), de unde a trecut la „nemți”, adică la cavalerii teutoni, de la care a fost luat de Vitautas (Witold), nepotul lui Gediminas, care i-a oferit de soție pe fiica sa Sofia. Astfel, Anastasia, fiica lui Vasile I și a lituaniei Sofia, era, în același timp, sora marelui cneaz moscovit Vasile II Tiomnâi (cel Orb) (1425-1462, cu întreruperi), și mătușa urmașului acestuia, cneazul moscovit Ivan III cel Mare (1462-1505), asociat la tron încă din 1449⁸. În plus, Ivan III descindea din Gediminas, întemeietorul dinastiei lituaniene a Gediminilor nu numai dinspre tată (Vasile II Tiomnâi era, prin mama sa Sofia, nepotul lui Vitautas-Witold, mare cneaz al Lituaniei), ci și dinspre mamă. Aceasta era Maria, fiica cneazului Iaroslav și nepoata lui Vladimir cel Viteaz (vărul drept al lui Dimitri Donskoi) și a Elenei, fiica lui Algierdas⁹.

Având o astfel de ascendență dinastică moscovito-lituaniană, nu e de mirare că Ivan III și-a căsătorit fiica, Elena, cu Alexandru, fiul regelui Cazimir IV, ajuns și el rege al Poloniei (1501-1506) și mare cneaz al Lituaniei (din 1492), iar ca sfetnic apropiat l-a folosit până în 1499 pe Ivan Iurievici Patrikeev, despre care unii istorici cred că ar fi fost cumnatul Evdochiei, soția lui Ștefan cel Mare, fiul lui Iuri Patrikeev, un strănepot al lui Gediminas¹⁰. În această încrengătură dinastică lituaniană-moscovită Ștefan s-a încadrat firesc, prin căsătoria cu prima sa soție, care încheie șirul alianțelor prin căsătorii, ce datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, ale Bogdăneștilor cu Gedimini, și prin cea a fiicei sale și a Evdochiei, Elena (Olena), cu Ivan cel Tânăr, fiul lui Ivan III, care deschide pe cea cu riuricii moscoviți, descendenți însă și ei prin femei, de la Vasile II Tiomnâi, din Gedimini (Jagielloni).

Rezultă, așadar, că Ștefan cel Mare s-a căsătorit în vara lui 1463 cu o cneaghină (prințesă), care după tată era nepoată de văr regelui Poloniei și mare cneaz al Lituaniei Cazimir IV Jagiellonul, iar după mamă era vară dreaptă cu marele cneaz al Moscovei Ivan III. Astfel, este explicabil faptul de ce cronicarul Grigore Ureche o socotea pe Evdochia „doamna de mare rudă”¹¹, iar în pomelnicul mănăstirii Bistrița este înșirată pe două pagini mulțimea rudelor sale ortodoxe: lituaniene, moscovite și chiar paleologe, pe care la vremea respectivă chiar editorul acestuia, un slavist de seamă¹², nemaivorbind de alți istorici, nu le-a clarificat complet.

Cei trei dinști din a doua jumătate a secolului al XV-lea, Cazimir IV, Ivan III și Ștefan cel Mare, care stăpâneau estul Europei Centrale și Europa Răsăriteană, un spațiu cu mult mai mare decât cel al restului Europei, se înrudeau, astfel, destul de apropiat. Mai târziu, spre sfârșitul secolului, când Elena (Olena), fiica lui Ștefan și a Evdochiei, a devenit nora rudei sale Ivan III, iar o fiică a acestuia din urmă, Elena, s-a căsătorit cu Alexandru, fiul lui Cazimir IV, mare cneaz al Lituaniei (1492-1506) și rege al Poloniei (1501-1506), legăturile între cele trei dinastii au devenit și mai strânse.

Din afara acestei ecuații dinastice a intervenit doar hanul Mengli Ghirai I (1466-1467; 1469-1475; 1478-1515) al tătarilor din Crimeea, al căror hanat apăruse la 1420 și care din 1449 devenise independent de Hoarda de Aur, iar în 1475 recunoscuse suzeranitatea Porții¹³. Niciodată cele patru state, Uniunea polono-lituaniană, Moldova, Moscova și Crimeea nu au acționat împreună. Le-a apropiat uneori, până la o anumită limită, mai cu seamă pe ultimele

trei, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, doar adversitatea față de Hoarda de Aur, în plină decadere, dar care își mai răspândesc influențe până în Moldova. Moscova și Crimeea se uneau uneori împotriva Lituaniei și Poloniei, care acționau împotriva Moscovei, Ștefan cel Mare, se orienta când spre unii, când spre alții, până în 1497, când atacul regelui Albert l-a determinat să aleagă alianța moscovito-crâmleană, până la 1502 încercând, fără succes, să-i orienteze pe toți spre o acțiune antiotomană.

Față de Ivan III, care a contribuit decisiv la unificarea cnezatelor din Rusia de Nord-Est în jurul Moscovei, la înlăturarea dominației Hoardei de Aur și la alipirea multor teritorii neruse, karelo-fine, tătărești etc., punând bazele „imperialismului” multinațional moscovit¹⁴, Ștefan cel Mare nu ar fi intervenit cu atâta insistență, dacă nu ar fi avut legături de rudenie. Vara acestuia, Evdochia, murise la 25 noiembrie 1467, probabil, la nașterea celui de-al treilea fiu, Petru, care și el a trăit puțin (1467-1480)¹⁵, însă ceilalți doi copii ai ei născuți de la Ștefan, Alexandru (1464-1496) și Elena (1465-1505), erau totuși nepoții (de vară dreaptă) marelui cneaz moscovit, care, prin mamă și bunică avea în el mult sânge Jagellon. În plus, Ștefan cel Mare și Ivan III s-au mai înrudit o dată prin soții, chiar în același an 1472, recăsătorindu-se, primul la 14 septembrie cu Maria de Mangop, din neamul Asanilor și Paleologilor, cum atestă inscripțiile și monogramele de pe acoperământul ei de mormânt de la mănăstirea Putna¹⁶, sora lui Isac „*domn de Todoro (Theodoro, adică Mangop – n.a.) și a toată Cazaria*” (Crimeea) și a lui Alexandru, care l-a înlocuit, când căzut în luptă cu turcii la 1475¹⁷, al doilea la 12 noiembrie cu Sofia Paleolog, fiica lui Toma Paleolog, fratele ultimului împărat bizantin Constantin XI¹⁸, din această cauză fiind numită la Moscova Sofia Tominicina, a cărei mamă, Ecaterina Asan, era vara Mariei de Mangop. Marea cneaghină a Moscovei, Sofia, era, așadar, nepoată de vară celei de-a doua soții a lui Ștefan cel Mare¹⁹. Chiar după moartea acesteia din urmă, la 19 decembrie 1477²⁰, domnul Moldovei nu numai că nu a întrerupt legăturile cu Ivan III, ci în următorii ani a început demersurile pentru căsătoria fiicei sale din prima căsătorie, Elena, cu fiul și urmașul la tron al marelui cneaz, tot din prima căsătorie, Ivan cel Tânăr.

Apare întrebarea dacă în afară de interesul strategic comun antiotoman, legătura politică a lui Ștefan cel Mare cu Uzun Hasan, padișahul Iranului și Irakului, stat cunoscut sub numele de Akkoyunlu (Cei cu Oile Albe)²¹, nu s-a datorat și unei înrudiri prin soțiile lor. Poate că nu întâmplător această legătură a început în 1472²², când Ștefan s-a căsătorit cu Maria de Mangop, înrudită, probabil, cu Ecaterina Comnen, soția lui Uzun Hasan. Or, se știe din cronică lui J. Dlugosz, referitor la o solie a lui Uzun, că tocmai Ecaterina din neamul Marilor Comneni, nepoata ultimului împărat de Trapezunt, David Comnenul (1458-1461), l-a îndemnat pe Uzun Hasan să lupte împotriva sultanului Mehmed II²³.

Cnezatul Moscovei, o colonie a Kievului, era pe atunci foarte departe de hotarele Moldovei, astfel, parafrazând spusele lui Von Clausewitz, că țările depărtate se înțeleg bine, spre deosebire de cele vecine, Ivan III nu reprezenta un pericol pentru Ștefan cel Mare, care spera doar să obțină din partea lui ajutor împotriva otomanilor și sprijin în politica sa față de Polonia și Lituania. Fără îndoială, domnul Moldovei era conștient de faptul că marele cneaz moscovit nu era un războinic, ci un om șiret, ipocrit, rece și tenace, dar destul de schimbător, folosind pentru a-și atinge scopurile, mai ales „politica cnutului”, după modelul tătăresc. Se auzise chiar la Moscova, după cum consemna ambasadorul imperial Sigismund de Herberstein, că Ștefan cel Mare obișnuia să spună la ospete, după 1485, că în vreme ce Ivan III, „*Își mărește împărăția stând acasă și dormind, el abia își poate apăra hotarele, luptând în fiecare zi*”²⁴.

Când a inițiat Ștefan cel Mare demersurile pentru căsătoria fiicei sale Elena cu fiul lui Ivan III, vărul de-al doilea al acesteia? De obicei, era indicat anul 1480²⁵ sau chiar 1479²⁶.

Cert este doar faptul că ele au început după nașterea lui Bogdan III, la 16 iunie 1479, rezultat al ultimei căsătorii a lui Ștefan cu Maria Voichița (19 decembrie 1477)²⁷.

Ce a reprezentat această alianță dinastică pentru Ștefan cel Mare? Istoricii perioadei, de cele mai multe ori, au legat-o de relațiile moldo-moscovite, dându-i o orientare antipolonă, neținând seama sau necunoscând originea jagiellonă a Evdochiei de Kiev (nepoată de văr a regelui Cazimir IV Jagiellonul și vară cu Ivan III, însă tot pe linia jagiellonă a mamei acestuia!) și a fiicei acesteia Elena, le-au tratat pe ambele, soție și fiică a lui Ștefan cel Mare, rusoaică în cazul primei și un amestec ruso-român în al celei de-a doua, altă confuzie, căci în secolul al XV-lea „rus” însemna locuitor al Rusiei Roșii, adică al Halicului, în vreme ce supușii lui Ivan III erau numiți în spațiul românesc „moscoviți” (muscali). De această opinie au fost, mai cu seamă, istoriografia sovietică și cei care au urmat-o în spațiul românesc. Pentru a rupe pe Evdochia de Kiev (necunoscută istoriografiei polone și ucrainene) de familia jagiellonă, căreia îi aparținea, s-a recurs chiar la denaturări. Numele de botez al tatălui Evdochiei, Alexandru (Olelko) a fost prezentat ca nume de familie, ea fiind, eufemistic, indicată drept cea a „cnezilor de Kiev” (?!), deși aceasta se referă începând din secolul al XIV-lea până la 1470, când regele Cazimir IV a transformat cnezatul de Kiev în simplu voievodat (împărțire administrativă)²⁸, doar la membrii familiei jedimine (jagiellone), ascendenți lituani ai Evdochiei, care nu constituiau o „casă” aparte după cum se consideră²⁹.

Pentru istoriografia sovietică, „înrudirea lui Ștefan cel Mare cu puternica familie din Kiev e o dovadă că el spera să găsească ajutor în lupta împotriva agresiunii polono-lituane și tătarăști”³⁰. Aceasta la 1463, când nu trecuse nici un an de la urcarea pe tron a lui Ivan III, care numai la o alianță împotriva Uniunii polono-lituane nu se gândea atunci. Și apoi, despre ce agresiune polono-lituană asupra Moldovei la acea dată sau în perspectivă putea fi vorba, de vreme ce singura „agresiune”, și aceasta, de fapt, polonă, a avut loc peste aproape un sfert de veac, în 1497 (!), iar tătarii au avut doar două ciocniri însemnate cu Ștefan cel Mare, în 1469, când au fost atacați de către domnul Moldovei în dumbrava de la Lipinți, la întoarcerea, prin dreapta Nistrului, dintr-o expediție în Polonia, și în 1471, când Eminek Mârza a fost înfrânt, prins de moldoveni și închis în Cetatea Albă³¹. Referitor la Mengli Ghirai I, hanul tătarilor din Crimeea, relațiile sale cu Ștefan cel Mare, în general bune, nu au fost influențate de Ivan III, dimpotrivă, raportul, pe plan diplomatic, a fost invers și, oricum, Înalta Poartă a avut întotdeauna o influență mai mare asupra hanului, decât cea exercitată de marele cneaz moscovit.

Cu toate acestea, teza amintită a istoriografiei sovietice, care plasa căsătoria lui Ștefan cu Evdochia de Kiev în sfera intereselor politice pentru o alianță cu Moscova împotriva unei așa-zise agresiuni polono-lituane și tătarăști, extinsă apoi și asupra căsătoriei fiicei lor Elena cu Ivan cel Tânăr, fiul lui Ivan III, este susținută și în ultimul timp³². În realitate, *Ștefan cel Mare a socotit întotdeauna Înalta Poartă marele inamic al Moldovei*, chiar și în timpurile de pace cu aceasta, considerând pe regele Poloniei, care pretindea doar o suzeranitate de tip feudal, obișnuită la aceea vreme, drept principalul său sprijinitor potențial, cel puțin până în 1497, într-o măsură chiar mai mare decât regele Ungariei, care urmărea în mod tradițional o dominație efectivă asupra lui și a țării sale. De aceea, dincolo de interesele politice, în legătură cu cele două căsătorii dinastice, pe care, de fapt, documentele lui Ștefan cel Mare nu ni le dezvăluie, a existat, fără îndoială, și dorința, ca atare, de alianță familiară cu ramura ortodoxă a dinastiei Jagiellone și cu cea înrudită cu aceasta la sfârșitul secolelor XIV-XV de la Moscova.

În fond, Ivan III nu putea influența relațiile lui Cazimir IV cu Ștefan cel Mare și nici măcar pe cele ale acestuia cu Mengli Ghirai, care, cu toată politica sa ambivalentă față de

Moscova și Înalta Poartă, după 1478 a dat ascultare întotdeauna celei din urmă. Ivan III l-a putut ajuta pe Ștefan cel Mare doar la îmbunătățirea relațiilor lui cu Lituania, și aceasta a făcut-o târziu, după moartea lui Cazimir IV în 1492, care era și mare cneaz al Lituaniei, și venirea la conducere (între 1492 și 1506) a lui Alexandru, fiul regelui defunct și ginerele lui Ivan III. Ceea ce dorea în mod deosebit Ștefan cel Mare, obținerea de ajutoare în lupta antiotomană, nu constituia nici pe departe o prioritate pentru marele cneaz moscovit, interesat doar de relațiile cu Lituania și cu Crimeea. Cel care l-a sprijinit pe Ștefan după 1492 în relațiile sinuoase cu noul rege al Poloniei Ioan Albert (Jan Olbracht 1492-1501) nu a fost Ivan III, ci Vladislav Jagiello, regele Boemiei (din 1471) și al Ungariei (1490-1526), fratele acestuia, din clanul Jagiellon.

După două decenii de la acest *prim episod dinastic*, când domnul Moldovei s-a căsătorit cu o nepoată de văr a regelui Poloniei și mare cneaz al Lituaniei, Cazimir IV Jagiellonul, care era vară dreaptă cu marele cneaz al Moscovei Ivan III, a urmat *al doilea episod dinastic*, în 1483, Elena, fiica lui Ștefan cel Mare și a Evdochiei de Kiev, căsătorindu-se cu vărul ei de-al doilea, Ivan cel Tânăr, fiul lui Ivan III și al Mariei de Tver.

Căsătoria Elenei cu Ivan cel Tânăr, din care a rezultat un fiu, Dimitrie, născut în 1484, nu i-a adus lui Ștefan nici un beneficiu în ceea ce privește relațiile cu turcii, care îl interesau cel mai mult, Ivan III, cuscruul său, ocupându-se, mai cu seamă, de legăturile cu Lituania și Crimeea. Doar în 1497, când regele Poloniei Ioan Albert a atacat Moldova, Ivan III a făcut presiuni, numai diplomatice, ca ginerele său, din 1495, Alexandru, marele cneaz al Lituaniei, să nu-l atace și el pe domnul Moldovei. Acesta din urmă a încheiat el însuși, în 1492, o alianță cu hanul Mengli Gherai I. Însă o alianță tripartită, moldo-tătaro-moscovită, nu s-a constituit niciodată așa cum s-a afirmat uneori eronat.

Pe plan familial relația lui Ștefan cu Ivan III a fost nefericită. Ginerele său Ivan cel Tânăr a murit în 1490, se pare a fost otrăvit, în urma uneltirilor Sofiei Tominicina (Paleolog), cea de-a doua soție a lui Ivan III, care urmărea să ridice pe tronul moscovit pe fiul său Vasile. Din acest motiv, Sofia a organizat un complot pentru înlăturarea lui Dimitrie și a mamei sale văduve Elena, nepotul și fiica lui Ștefan cel Mare, tocmai în 1497, când Ivan III a manifestat un interes deosebit pentru domnul Moldovei.

După descoperirea complotului, unii participanți la el au fost executați, relațiile dintre Sofia și Ivan III s-au răcit. La 4 februarie 1498 Dimitrie este numit asociat la tron și moștenitor al acestuia cu titlul de *mare cneaz al Moscovei, Vladimirului și al întregii Rusii*. Această situație a durat însă doar puțin peste un an (4 februarie 1498 – 21 martie 1499), răstimp în care Elena „Voloșanca” (Românca), de la care s-au păstrat la Moscova și două broderii de interes religios și politic, a devenit un personaj de prim rang.

Împăcarea Sofiei cu Ivan III a dus la căderea lui Dimitrie și a Elenei în două etape, prima începând la 21 martie 1499, când i s-a acordat lui Vasile, fiul Sofiei, titlul de *mare cneaz de Novgorod și Pskov*, prin care se știrbea autoritatea lui Dimitrie, motivul fiind, probabil, încheierea de către Ștefan cel Mare a păcii cu regele Poloniei și cu marele cneaz al Lituaniei, ceea ce nu convenea lui Ivan III. A doua etapă a fost marcată de dizgrațierea lui Dimitrie și a Elenei, la 11 aprilie 1502, urmată peste trei zile de la acordarea titlului de mare cneaz al Moscovei lui Vasile. Ivan III nu și-a justificat niciodată acest pas, iar relațiile sale cu Ștefan cel Mare din 1502-1503 s-au răcit.

Acuzați, se pare, de participare la secția creștină „iudaizantă”, Elena și Dimitrie și-au sfârșit viața în detenție, respectiv, la 18 ianuarie 1505, și 14 februarie 1509, ultimul, probabil, fiind omorât din porunca fostului său rival, care a devenit din octombrie 1505 Vasile III.

NOTE

- ¹ Constantin Rezachevici, *Evdochia de Kiev prima soție a lui Ștefan cel Mare*, în „Magazin istoric”, XXXII (1998), nr. 5, p. 68.
- ² Idem, *Cine a fost soția lui Ilie voievod, fiul lui Alexandru cel Bun? Un alt episod dinastic moldo-polono-lituan*, în „Arhiva genealogică”, S.N., Iași, II (1995), nr. 3-4, p. 11-18 + tb. genealogic.
- ³ A spus chiar Ștefan cel Mare la 1 ianuarie 1468, în scrisoarea adresată regelui Cazimir IV (P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în „AAR”, M.S.I., S. III, t. XV, 1934, p. 63, 66).
- ⁴ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 266-269. D. Agache, *O localitate regăsită „Overc/hel/ăuți”*, în „AHAI”, XXV (1988), p. 400-506.
- ⁵ Constantin Rezachevici, *Evdochia de Kiev*, loc. cit.
- ⁶ Chiar G. Bezviconi, un bun cunoscător al genealogiilor din spațiul Europei Răsăritene, afirmă eronat că mama Evdochiei, Maria, era fiica lui Vasile I al Moscovei” (*Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX-lea*), București, 1962, p. 32
- ⁷ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 67-68
- ⁸ Idem, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în Evul Mediu*. București, 1998, p. 440-449
- ⁹ Damian P. Bogdan, *Pomelnicul de la Bistrița și rudeniile de la Kiev și de la Moscova ale lui Ștefan cel Mare*, în „AAR”. M.S.I., S.II, 1940, p. 647, nota I, și anexa II.
- ¹⁰ G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 32, nota I, p. 37 și nota I.
- ¹¹ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a, P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 92.
- ¹² Damian P. Bogdan, *op. cit.* p. 634-657; idem, *Pomelnicul de la Bistrița*, București, 1941.
- ¹³ Mehmet Ablay, *Din istoria tătarilor de la Ginghis Han la Gorbaciov*, București, 1997, p. 143-148.
- ¹⁴ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 444-447
- ¹⁵ Idem, *Evdochia de Kiev*, p. 67.
- ¹⁶ *Repertoriul obiectelor și monumentelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 290.
- ¹⁷ Petre Ș. Năsturel, *Din legăturile dintre Moldova și Crimeea în secolul al XV-lea. Pe marginea unei inscripții grecești*, în „Omagiul lui P. Constantinescu-Iași, București, 1965; p. 260-265; N. Bănescu, *Contribution a l'histoire de la seigneurie de Theodoro-Mangoup en Crimée*, în „Byzantinische Zeitschrift”, LIII (1935), nr. 1, p. 33-37.
- ¹⁸ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, p. 36; Ștefan S. Gorovei, 147: *Ștefan, Moldova și lumea catolică*, în „Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în istorie”, Mănăstirea Putna, 2003, p. 397-398, 404.
- ¹⁹ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 449.
- ²⁰ *Repertoriul*, p. 290.
- ²¹ Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1654*, București, 1978, p. 127.
- ²² E. Esarcu, *Scrisoarea inedită a șahului Uzun Hasan către Ștefan cel Mare*, în „Columna lui Traian”, VII, (1976), p. 464-466; P. Cancel, *Data epistolei lui Uzun Hasan către Ștefan cel Mare*, în „Columna lui Traian”, VII (1876), p. 464-466; P. Cancel, *Data epistolei lui Uzun Hasan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isac-bey*, București, 1912; Aurel Decei, *op. cit.*, p. 120, 127.
- ²³ I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, p. 53, Aurel Decei, *op. cit.*, p. 124-125.
- ²⁴ Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 445.
- ²⁵ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, p. 36. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 448.
- ²⁶ Alexandru V. Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457-1504) Studiu de istorie socială și politică*, Madrid, 1970, p. 244; Maria Magdalena Szekely, *Un destin tragic: domnița Elena*, în „Magazin istoric”, XXXI (1997), nr. 6, p. 61.
- ²⁷ Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țară Românească și Moldova a. 1324-1881*, I, București, 2001, p. 546-547.
- ²⁸ Pentru această măsură, cf. Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 655.
- ²⁹ Gheorghe Gonța, *Relațiile politice dintre Țara Moldovei și statul rus în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, 2003, Nr. 1-2, p. 28.
- ³⁰ *Prefață la Istorieskie sviazi*, I, p. 28.
- ³¹ Alexandru Gonța, *Românii și Hoarda de Aur 1241-1502*, München, 1983, p. 180-181.
- ³² În legătură cu prima căsătorie a lui Ștefan cel Mare se afirmă, că „pornind de la interesele politico-militare, domnul năzuia să se alăture acelor grupări și forțe care aveau o poziție fermă referitor la Polonia și Lituania (...) Pe de altă parte, Ștefan, înrudindu-se cu Olelko, urmărea și scopul de a se apropia de Moscova, de a încheia cu Statul Rus centralizat o alianță politico-militară” (Gheorghe Gonța, *op. cit.*, p. 28).

ȘTEFAN CEL MARE ȘI POLONIA

Ilona Czamańska

(Poznań, Universitatea Adam Mickiewicz)

Ștefan cel Mare, fiul lui Bogdan al II-lea, domn filoungar, chiar de la început nu a fost bine văzut de polonezi. Magnații poloni, probabil, i-au acordat ajutor lui Petru Aron între anii 1457-1458 și Ștefan, pentru a-și lua revanșa, a atacat Pocuția. Dar în pofida îngrijorării regelui polon, Cazimir Jagiellon, domnul Moldovei nu a făcut alianță cu Matei Corvin, noul rege ungar, care avea problemele sale și puțin se interesa de situația din Moldova. Însă Ștefan cel Mare avea legături cu Vlad Țepeș, care și-a constituit propriul sistem de alianță. Această stare de lucruri îi convenea regelui polon și după doi ani el l-a recunoscut pe Ștefan drept domn al Moldovei. Normalizarea relațiilor bilaterale a avut loc în condiții diferite de cele din timpul domniilor predecesorilor tânărului domn moldovean. În tratatul din 4 aprilie 1459, prin care Ștefan recunoștea suzeranitatea polonă, n-a fost vorba nici despre omagiu, nici de vreun ajutor al domnului moldovean în războiul cu Prusia, ci numai despre cooperare în lupta împotriva dușmanilor creștinătății¹. Se pare că cea mai importantă cauză a împăcării Poloniei cu Moldova a fost proiectul papal de organizare a ligii creștine împotriva Imperiului Otoman, ligă de supremație religioasă².

Motiv pentru un al doilea pas de apropiere a lui Ștefan de Polonia au fost fuga lui Petru Aron la voievodul transilvan, Petru Rozsgonyi, și ajutorul ungar acordat fostului domn moldovean. Drept consecință, a urmat războiul moldo-ungar, după care Ștefan a fost interesat de stabilirea unor legături mai strânse cu regele polon. Tratatul de la 2 martie 1462, care prevedea deja colaborarea militară împotriva oricărui dușmăn, îl obliga pe Ștefan să depună omagiu regelui polon, urmărind retrocedarea teritoriilor pierdute. Totodată, și regele polon se obliga să apere vasalul său moldovean de dușmanii lui³. Un jurământ de fidelitate au făcut mitropolitul și boierii, care au jurat credință nu numai domnului lor, dar și regelui polon⁴. După cum demonstrează documentele, astfel și-a realizat interesele atât regele polon, cât și domnul moldovean. Aceasta se vede și din anexa la tratatul cu privire la prizonierii tătari, capturați de către Ștefan cel Mare⁵. Domnul Moldovei s-a obligat să nu-i elibereze, primind pentru aceasta anumite daruri (nu știm precis ce fel de daruri). Această a contribuit, se pare, la apropierea lui Ștefan Vodă de lituanieni, dar, mai ales, de cnejii Olelkovici din Kiev, претенденти la tronul Mărelui Principat Lituanian, alianță întărită și de cununia domnului moldovean cu sora lui Semen Olelkovici, Evdochia.

Tratatul cu Polonia din anul 1462 a dus la extinderea conflictului cu Ungaria, mai ales, în lupta pentru Chilia, cucerită de Ștefan în anul 1465. Acest conflict convenea regelui polon⁶, care a pretins clar la tronul ungar pentru fiul său Vladislav. Când în anul 1466 Ștefan a susținut revolta împotriva lui Matei Corvin din Transilvania, din partea lui Cazimir Jagiellon n-a urmat nici o reacție, cu toate că domnul moldovean nu s-a consultat cu el înainte de a face acest pas politic. Mai mult l-a îngrijorat pe regele polon rezultatul acestei politici – atacul lui Matei Corvin asupra Moldovei în anul 1467 cu scopul de a o readuce sub supunerea ungară. Ștefan cel Mare l-a informat pe regele polon în detaliu despre campania regelui ungar asupra Moldovei în scrisoarea sa din 1 ianuarie 1468, în care sublinia că Matei Corvin a ocupat o mare parte a Moldovei, teritorii în zonele Trotuș și Neamț, că a ucis 7000 de locuitori și a tratat Moldova ca pe propria sa țară⁷. Desigur domnul Moldovei n-a uitat să menționeze succesul său militar la Baia, dăruind lui Cazimir drapele capturate acolo⁸. Acest act avea un subtext politic. Ajutorul politic polon, dar, mai ales, militar a fost atunci foarte

necesar domnului Moldovei nu numai împotriva Ungariei, dar și a Turciei, cu care relațiile se înrăutățise mult. Eforturile domnului au dat rezultate bune, deoarece în primăvara anului 1468 regele a expediat în Moldova un corp de oaste în frunte cu Marcin Wrocimowski⁹, iar în Ungaria un sol cu misiuni de pacificare. În scrisoarea sa adresată baronilor ungari, regele sublinia supremația lui asupra Moldovei, dar și atenționa privitor la primejdia din partea necreștinilor, a turcilor și a tătarilor, propunând a coopera împotriva lor¹⁰. De propunerea despre constituirea unei alianțe împotriva turcilor în acest context, bineînțeles, Matei Corvin nu a rămas entuziasmat. În răspunsul său regele ungar, de asemenea, a indicat asupra supremației sale asupra Moldovei¹¹. Ambii regi l-au silit pe domnul Moldovei să declare supunerea sa în mod oficial. În iulie 1468 în Moldova au venit solii poloni și au primit de la Ștefan un document, prin care se atestă supunerea lui. Domnul Moldovei încă o dată și-a confirmat jurământul de credință, dar numai în cazul în care regele urma să vină în oraș dinspre hotar (Kołomyja, Śniatyń sau Kamieniec). În acest document se specificau obligațiile regelui polon, care își luase angajamentul să-l apere pe Ștefan de toți neprietenii lui atât externi, cât și interni; mai mult, regele se obliga să vină personal în caz de primejdie mare în ajutorul domnului moldovean¹². Din documente se vede clar că condițiile au fost înaintate, mai ales, de către Ștefan.

La începutul anului 1469 regele a trimis la Ștefan voievod o nouă solie, pe Mużyło Buczacki, voievod al Podoliei și pe Spytek, „din Jarosławia podkomorzy przemyski”, cu cererea ca darurile omagiale să fie aduse de el personal la Liov. Domnul Moldovei a refuzat categoric, răspunzând ca nu este obligat să călătorească atât de departe, mai ales că exista primejdia invaziei din partea tătarilor, turcilor sau a Țării Românești¹³. Pericol exista însă nu chiar așa de mare, precum susținea domnul Moldovei, pe care îl îngrijora nu atât turcii și tătarii. Petru Aron atunci se afla în Transilvania, căutând ajutor la secui. În opinia lui Długosz, peste puțin timp după vizita soliiilor polone, Ștefan a atacat Transilvania cu 1800 de oșteni, luându-l prizonier pe Petru, care a fost decapitat¹⁴.

În anul 1470 Cazimir din nou l-a invitat pe domnul moldovean la dânsul, la Camenița, cerându-i omagiul. Prin solii săi, Stanciul și Iuga, Ștefan i-a răspuns regelui polon în mod foarte diplomatic că se află în conflict cu domnul Țării Românești, solicitându-i medierea¹⁵. Termenul omagiului a fost din nou amânat, de această dată pentru 1 mai al anului următor. Se pare că aceste negocieri au generat un nou document de supunere a lui Ștefan, dar el a fost doar o schiță de proiect¹⁶. Este posibil ca solii moldoveni să fi fost la Polonia în august și documentul, despre care s-a menționat mai sus, s-a redactat în același timp cu redactarea cunoscutului act de grațiere a fostului logofăt Mihul, adică la 10 august¹⁷.

Omagiul solicitat nu a fost prezentat nici în mai 1471 și nici în anii următori. Relațiile dintre domnul Moldovei și regele polon s-au răcit. După moartea regelui Cehiei, Gheorghe de Podiebrad, Cazimir Iaghiellon a început lupta pentru scaunul Cehiei, pentru a-l instala în el pe fiul său, Vladislav, cerându-i lui Ștefan voievod, ca de la un vasal al său, ajutor militar de 1000 de oșteni sub conducerea fiului acestuia. Solul lui Cazimir, Suchodolski, care a fost la Ștefan în martie, a primit răspuns negativ, sub pretextul conflictului cu Țara Românească. Domnul Moldovei s-a plâns și de conflictele de la hotarul Pocuției cu Stanislav din Chodcza¹⁸. În curând, și-a repetat cererea, dar iarăși fără rezultat. Între timp, voievodul, probabil, a întreprins legătura cu conflictul regelui polon, cu Matei Corvin, fiindcă tânărul Cazimir a primit sprijin militar de la secui.

Organizarea ligii antiotomane în Europa și colaborarea acesteia cu persanul Uzun Hassan, au fost considerate de Ștefan că moment bun pentru a-l ataca pe dușmanul său muntean, Radu cel Frumos, care avea legături foarte bune cu Mehmed al II-lea. Acțiunea

militară a domnului moldovean din noiembrie 1473 a avut loc cu întârziere, din cauza că Uzun Hassan pierduse lupta de la Terdjan și ieșise din coaliție. Dar începutul a fost promițător. Ștefan a intrat în Țara Românească, l-a bătut pe Radu la Potocul Vodna, a luat capitala lui Dâmbovița (Bucureștiul) și l-a așezat în scaunul muntean pe Laiotă Basarab. După câteva luni, Radu a revenit în Țara Românească cu ajutorul turcilor, l-a scos din scaun pe Laiotă Basarab și a trecut hotarele Moldovei. S-a început un război lung între Ștefan și turci. Domnul Moldovei știa bine că acest război va fi greu și pentru continuarea lui va fi necesar ajutorul marilor puteri. În primul rând, el spera la ajutorul Poloniei, deoarece regele polon, căruia îi trimise 28 de steaguri luate în ultimele lupte, își luase sarcina de a apăra Moldova¹⁹. Ajutorul polon, care număra 2000 de oșteni, a venit abia în luna ianuarie 1475, când marea putere otomană atacase din nou Moldova. Un ajutor mai esențial a primit domnul moldovean de la regele ungar, 5000 de secuși și 1800 de maghiari, ceea ce a determinat, în măsură considerabilă, victoria lui la Vaslui (10 ianuarie). Aceasta l-a decis pe domnul moldovean să se apropie de Ungaria și la 12 iulie 1475 el încheie tratatul de alianță cu Matei Corvin. Însă dreptul de suzeranitate al regelui polon din partea domnului moldovean n-a fost încălcat²⁰. Totodată, textul regelui magiar se deosebea de cel al domnitorului Ștefan și i-a permis lui Matei Corvin să interpreteze acest document ca argument de intrare a Moldovei sub suzeranitatea sa²¹. Ceremonia de finalizare a tratatului purta un caracter de omagiu. Solul lui Ștefan, Iliăș, a primit de la regele magiar steag pentru două regiuni din Transilvania, Ciceil și Cetatea de Baltă, care, de fapt, erau sub stăpânirea domnului moldovean Matei Corvin a considerat această ceremonie drept o dovadă a suzeranității sale asupra Moldovei²².

Alianță moldo-ungară îl îngrijora mult pe regele polon. Cazimir a trimis un sol la Mehmed II, pe Marcin Wrocimowski, cu plângere referitor la atacul otoman asupra țării sale vasale și cu propunere de pace. Acest pas al lui Cazimir era în dezacord cu intențiile lui Ștefan, care năzuia ca Polonia să se includă în războiul antiotoman purtat de el. Wrocimowski a fost reținut mult timp la curtea lui Ștefan, ajungând la sultan abia în luna mai 1476, când armata turcă s-a îndreptat spre nord²³. Polonia nu a participat la luptele grele purtate de Moldova cu Turcia din anul 1476, deși Ștefan a trimis de două ori solii solicitând ajutorul. După înfrângerea de la Valea Albă (Războieni), domnul Moldovei a primit ajutor de la regele ungar²⁴. Eforturile mării coaliții antiturce la Veneția, în anul 1477, l-au determinat pe domnul moldovean să continue lupta împotriva turcilor²⁵. În continuare alianța moldo-ungară s-a consolidat, iar pozițiile Poloniei în Moldova au slăbit.

La începutul anului 1479 Veneția a stabilit relații de pace cu Imperiul Otoman. Matei Corvin, încetând acțiunile împotriva turcilor, a început să organizeze o alianță antipolonă. Atragerea Moldovei în această alianță îi îngrijora pe poloni. În ianuarie 1479 regele Cazimir cere de la Ștefan declarație clară de supunere, insistând să vină cu omagiu la curtea sa²⁶. Dar domnul Moldovei nu mai era cointerestat în menținerea legăturilor cu Polonia, mai ales că nu primise nici un ajutor militar, atât de necesar pentru continuarea războiului său cu Țara Românească, susținută de turci.

În anul 1480 relațiile polono-moldave s-au înrăutățit și din cauza apropierii domnitorului moldovean de Moscovia. Negocierile matrimoniale, în privința căsătoriei fiicei lui Ștefan, Elena, de la prima soție, Evdochia din Olelkovici, cu Ivan, fiul marelui cneaz al Moscoviei, Ivan al III-lea, au fost rău văzute la curtea polonă, mai ales că rudele Elenei, Olelcovici, au complotat împotriva lui Cazimir. Îngrijorarea regelui polon n-a fost fără temeii. În anul 1482 au început negocierile de alianță ungaro-moldo-ruse, oficial împotriva turcilor, dar în realitate împotriva Poloniei. Desigur domnul Moldovei spera că va primi ajutor militar de la Ivan al

III-lea și împotriva turcilor, însă Moscova, aflată departe de Turcia, în această perioadă nu avea nici un interes să lupte împotriva Imperiului Otoman²⁷.

Ștefan a încercat să se împace cu Mehmed al II-lea încă în anul 1481, dar tratatul conținea condiții foarte grele pentru Moldova (haraciul dublu – 6000 de floreni – și omagiul personal al domnului moldovean)²⁸. Domnul Moldovei intenționa iarăși să obțină ajutor militar de la regele polon, însă, deși făgăduise un nou omagiu, a suferit eșec²⁹. I-a rămas numai coaliția cu Ungaria. În anul 1482 Ștefan intră pentru ultima dată în Țara Românească, alipind la țara sa Putna și cetatea Crăciuna. După aceasta, a încheiat cu domnul muntean, Vlad Călugărul, pace, însă era clar că aceasta nu va dura mult. Matei Corvin, care de multe ori a subliniat în relațiile internaționale suzeranitatea sa asupra Moldovei³⁰, a încheiat în anul 1483 pace cu turcii, dar fără participarea domnului Moldovei³¹.

În acest context incursiunea lui Ștefan în Podolia la începutul anului 1484 și răcirea totală a relațiilor cu Polonia au fost greșeli mari. În timpul atacului lui Baiazid al II-lea asupra Moldovei Ștefan a rămas singur în fața puterii otomane. Regele polon l-a trimis pe Warsz Michowski în calitate de sol al său la sultan, dar nu se știe de ce acesta nu a ajuns la dânsul³².

Cucerirea Chilie și a Cetății Albe de către turci a schimbat relațiile dintre puteri în zona Mării Negre. Turcia a devenit hegemon indiscutabil în Țările Române și în Crimeea. Această cucerire a fost un semn de alarmă și pentru Polonia, Ungaria, desigur și pentru Ștefan. Conducătorii acestor țări au început să caute soluții pentru a-i respinge pe turci și a elibera cetățile strategice. Nobilii poloni de la dietele din Piotrków și Toruń au căutat posibilități de ajutorare a Moldovei³³. Regele ungar a trimis solul său la sultan cu plângere că acesta a cucerit țara lui vasală în timp de pace, dar sultanul i-a prezentat textul tratatului de pace, unde Moldova nu era pomenită. În noul tratat de pace ungaro-turc din anul 1485 a fost inclusă și Moldova³⁴, dar domnul Moldovei nu era în siguranță. A apărut un nou pretendent la scaunul țării, Petru Hronoda, protejat de turci, și oastea lui Bali-bei Malkoci-oglu a invadat Moldova. Unica țară de la care Ștefan ar fi putut să primească ajutor militar era Polonia, însă regele polon a cerut actul omagial solemn. Neavând alte posibilități, Ștefan a făcut omagiu regelui Cazimir la 16 septembrie 1485, la Kołomyja³⁵. La 15 septembrie printr-un document special regele s-a obligat să apere Moldova în hotarele de până la război (adică de până la recucerirea Chilie și Cetății Albe) și personal de domnul ei de dușmanii interni și externi, în cazul unei eventuale căderi din scaun oferindu-i azil în țările iaghelone³⁶.

Regele polon a considerat omagiul domnului Moldovei drept un mare succes al său și a făcut publicitate mare acestui act în Europa. Totuși ajutorul militar ce l-a primit Ștefan, 3000 de oșteni sub conducerea lui Jan Karnkowski, suficient pentru a se apăra de Hronoda și de Bali-bei Malkoci-oglu, era insuficient pentru a recuceri Chilia și Cetatea Albă³⁷. În această situație Ștefan n-a avut altă alternativă decât cea de a avea relații de pace cu turcii. Tratatul de pace moldo-turc, încheiat în toamnă anului 1486, însemna o ruptură definitivă a relațiilor de vasalitate față de regele polon³⁸, însă în realitate a fost altfel. Se pare că tratatul s-a negociat cu mediere ungară. Ungaria avea în acest timp relații mai bune cu turcii decât Polonia și după cum s-a menționat încă în anul 1485, a ținut cont de Moldova la renegocierea tratatului său de pace. Finalizarea tratatului de pace moldo-otoman a însemnat, de fapt, apropierea moldo-ungară.

La sfârșitul anului 1686 Polonia a început să pregătească intens o expediție militară în Moldova sub conducerea prințului Ioan Olbracht³⁹. Expediția nu a avut loc sau poate pregătirile au avut un caracter demonstrativ, pentru a înlesni negocierile cu turcii, realizate în vară anului 1487 de către Marcin Wrocimowski. Dar marele vizir nici n-a vrut să audă

despre includerea Moldovei în tratatul polono-otoman, negocierile cu solul următor, Mikołaj Firlej, finalizând, cu mari dificultăți, cu o pace de doi ani⁴⁰.

În acest timp voievodul Ștefan s-a apropiat și mai mult de Ungaria, cu care a încheiat în anul 1489 un nou tratat⁴¹. El a expediat o scrisoare către papa Inocențiu al VIII-lea, cu o plângere asupra regelui polon, care nu-și îndeplinise obligațiile sale de suzerani⁴². Se pare că această scrisoare l-a determinat pe regele polon să propună o alianță antiotomană polono-moldo-ungară, dar negocierile s-au întrerupt o dată cu moartea lui Matei Corvin.

Rivalitatea pentru scaunul Ungariei a schimbat din nou situația politică. Iaghiellonii nu numai că au pretins la tron alături de Habsburgi, dar și au rivalizat între ei. Ambii pretendenți jaghielloni, și Ioan Olbracht, și Władysław, au căutat sprijinul lui Ștefan, cu toate că în acest timp relațiile acestuia cu Polonia erau proaste din cauza Pocuției. Se pare că nici una din candidaturile jaghiellone nu-i conveneau lui Ștefan. Cel mai puțin i-a plăcut candidatura lui Ioan Olbracht, care era un favorit al regelui polon. În el își puneau nădejdea toți candidații — Ioan Olbracht, Ioan Corvin, Maximilian Habsburg și Vladislav Iaghiellon. Pentru Ștefan în această situație politică mai important era menținerea relațiilor bune cu Ungaria, indiferent cine ar fi ajuns în scaun. Când a fost ales Vladislav, domnitorul moldovean a reînnoit imediat tratatul cu el⁴³.

Colaborând cu Ungaria, voievodul Ștefan a continuat relațiile de prietenie și cu Moscova. Efectul a fost încheierea tratatului de pace cu tătarii din Crimeea (în toamnă 1492)⁴⁴, și colaborarea împotriva Poloniei și Lituaniei.

Despărțirea Uniei polono-lituaniene după moartea lui Cazimir Iaghiellon a dus la slăbirea ambelor țări. În cea mai dificilă situație s-a pomenit Lituania, în timpul marelui cneaz Alexandru, care a fost nevoit să opună rezistență Moscovei și tătarilor, care amenințau, de asemenea, și Polonia.

Atât regele polon, cât și marele cneaz al Lituaniei au întrevăzut o legătură primejdioasă între tătari și domnia turcilor la Chilia și Cetatea Albă. Pare neverosimil că ei n-au văzut și legătura dintre cucerirea celor mai importante cetăți la apus de Marea Neagră și politica ofensivă a lui Ștefan cel Mare față de ambele țări: Polonia și Lituania. Multe invazii ale moldovenilor în Pocuția și Podolia între anii 1488-1495⁴⁵ erau legate de pretențiile vechi ale Moldovei față de aceste pământuri, poate și de schimbarea situației ei economice. Economia Moldovei, dependentă foarte mult de porturile ei la Marea Neagră, totodată, era dependentă de turci, de aceea Moldova căuta căi de alternativă. Mari venituri aducea exportul de vite în Silezia, însă cel mai bun drum trecea prin Pocuția, dar acolo erau vame polone⁴⁶.

Eventuala, recucerire a Chiliei și Cetății Albe cu ajutorul polonezilor și lituanienilor însemna și trecerea Moldovei sub suzeranitatea polonă. În această ordine de idei regele Ioan Olbracht într-adevăr era cointerestat în recucerirea porturilor moldovenești și expediția lui în Moldova din anul 1497 putea să fie pregătită, după cum menționa el oficial, împotriva turcilor. Dar în realizarea scopului expediției nu era interesat regele ungar, pentru că un eventual succes al ei ar fi însemnat retragerea Moldovei de sub suzeranitatea maghiară. Această variantă nu era acceptată nici la curtea lui Ștefan cel Mare. Se prea poate să fi fost adevărată presupunerea că scopul regelui polon era să-l așeze în scaunul Moldovei pe fratele său mai mic, Sigismund.

După cum se știe, voievodul Ștefan n-a acceptat colaborarea cu regele polon, interzicându-i intrarea în țara sa, și atunci expediția polonă a fost îndreptată împotriva lui⁴⁷. Distrugerea armatei polone în Codrul Cosminului, la 26 octombrie, a însemnat sfârșitul definitiv al suzeranității polone asupra domnului Moldovei, despre ce confirmă tratatele de pace încheiate de Ungaria și Moldova în anii 1498-1499⁴⁸.

Speranța de a organiza un război polono-ungaro-moldo-lituanian împotriva turcilor nu s-a realizat. Nu au dispărut nici problemele în legătură cu relațiile bilaterale moldo-polone. Dimpotrivă, s-a acutizat problema Pocuției, mai ales, când în Polonia a venit la domnie regele Alexandru (1501-1506). Drept rezultat al crizei diplomatice, în anul 1502 domnul Moldovei a anexat Pocuția, pe care a stăpânit-o până la moartea sa⁴⁹.

În timpul lui Ștefan cel Mare relațiile moldo-polone au evoluat în mod diferit. În primii ani ai domniei lui interesele politice ale Poloniei și Moldovei coincideau mult. Ambele țări aveau un dușman comun – Ungaria. Intrarea lui Ștefan în conflict militar cu turcii a apropiat Moldova de Ungaria. Cucerirea Chilie și a Cetății Albe de către turci a schimbat total situația politică în regiunea Mării Negre. Folosirea porturilor n-a fost posibilă fără încheierea unui tratat cu Poarta Otomană, însă relațiile strânse cu Ungaria i-au garantat păstrarea statutului politic în față turcilor. În această situație Polonia și-a pierdut importanța sa pentru Moldova.

NOTE

¹ *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, ed. M. Dogiel, t. I, p. 2, Vilnae 1758 (mai departe: M. Dogiel, *CD*) p. 602; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, p. 2, București, 1891, p. 126-127; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1914, p. 266-269; Regest: T. Wierzbowski, *Matricularium Regni Poloniae summaria*, I, Varsoviae, 1905, nr 516.

² Pii II, *Commentarii*, p. 153; B. Stachoń, *Polska wobec Turcji i akcji antyturckiej do utraty Kilii i Białogrodu*, Archiwum TNL, Wyd. II, t. VII, z. 2, Lwów, 1930, p. 145.

³ Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa (mai departe: AGAD), Dok. Perg. 5397; В. А. Уляницкий, *Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV-XV вв.*, Москва, 1887, nr 91; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 692-694; I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 282-288.

⁴ AGAD, Dok. Perg. 5398; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 146 (łac.) și 697-698 (slav.); В. А. Уляницкий, *Материалы*, nr 93; I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 288-291.

⁵ AGAD, Dok. Perg. 5396; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 695-696; В. А. Уляницкий, *Материалы*, nr 92; I. Bogdan, *Documentele*, II, s. 291-294. Regest: M. Dogiel, *CD*, I, p. 603; A. Jabłonowski, *Sprawy włooskie za Jagiellonów. Akta i listy*, în: „Źródła dziejow”e, t. X, Warszawa 1878, p. 13.

⁶ După Jan Długosz, Chilia a fost cucerită cu permisiunea regelui polon – J. Długossi, *Historiae Polonicae*, t. V, în „Opera omnia”, t. XIV, Kraków, s. 409.

⁷ Fragmente din Metryka Koronna din anii 1467-1469 - Zakład Dokumentacji Instytutu Historii PAN - Kraków, Ms 49 - Varia; Ș. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: La campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467), a la lumière d'une source inédite*, RRH, t. VIII, 1969, 6, p. 974-976.

⁸ B. Stachoń, *Polska wobec Turcji*, p. 171.

⁹ Ș. Papacostea, *Un episode...*, p. 978.

¹⁰ Scrisoarea din 16 martie 1468 – ibidem, p. 978-979; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 188-189; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (mai departe: *CES XV*), t. 2, în: „Monumenta Medii Aevi Historica (mai departe: MMAeH)”, t. XIV, Kraków, 1891, p. 241; V. Fraknoi, *Mátyás király levelei*, k. I, Budapest, 1893, p. 210-211.

¹¹ Primum, quod ad Moldaviam attinet, nos quidem nullo alio instigante eam invasimus, nisi Stefano regionis illius tyranno, qui cum sua nobis promissa minime observaret, et exules nostros foveret, ac e regno nostro instar Turcorum continuas rerum et hominum praedas abigeret, nec requisitus malefacta emendare vellet, nonne digne a nobis meruit castigari? Pro quibus certe cuicumque etiam alieno bellum indicere satis legitime potuissemus; sed nos eum nostrum esse subditum, ipsius confessione scimus. Quod si et vobis eodem nomine adulantur, more suo facit; nam et Tartaris et Turcis itidem se exhibet; ac hoc videlicet, ut inter tot dominos perfidia eius diutius maneat impunita. Terram vero illam nostri iuris esse, antiquissimus et continuatissimus praedecessorum nostrum regum Hungariae titulus declarat, non quidem inanis, sed possessione nunquam interrupta munitus. Nam, ut vetustiora nunc omittamus, post memoriam hominum vaivodae Moldavienses semper regibus Pannonicis servierunt, et provincia illa nullum habuit praesidem, nisi hinc approbatum vel immissum usque eo, ut genitor noster, qui tantum gubernator erat, plures illic successive ad libitum et sine contradictione praefecerit vaivodas”. – Pozsony, aprilie 1468 - A. Veress, *Acta et epistolae*

relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, t. 1: 1468-1540, Budapest, 1914, p. 5-6; V. Fraknoi, *Mátyás király levelei*, k. I, p. 211-213.

¹² AGAD, Dok. Perg. 5401; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 702-4; B. A. Уляницкий, *Материалы*, nr 95; I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 300-305; Regest: Dogiel, CD, t. I, p. 603; A. Jabłonowski, *Sprawy wołoskie*, p. 13.

¹³ J. Długosi, *Historiae Polonicae*, t. V, p. 518.

¹⁴ J. Długosi, *Historiae Polonicae*, t. V, p. 525. Datarea acestui fapt însă nu este clară. Z. Spieralski, care a utilizat numai cronică lui Długosz, fără temei concret a scris că Ștefan, sub pretextul călătoriei în scopul de omagiu regelui polon, a atacat Transilvania și l-a prins pe Petru Aron – Z. Spieralski, *Awantury moldawskie*, Warszawa 1967, p. 49. Opiniile istoricilor români sunt diferite. I. Minea a acceptat datarea lui Długosz, adică anul 1469 – I. Minea, *Informațiile românești ale cronici lui Jan Długosz*, Iași, 1926, p. 49. Majoritatea istoricilor contemporani datează această expediție cu anul 1468 – m. in. I. Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în: „Studii cu privire la Ștefan cel Mare”, București, 1956, p. 229; N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1980, p. 88; S. Iosipescu, *Contribuții la istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare*, AIA „A. D. Xenopol”, XXIX, 1992, p. 54-55 ș. a.

¹⁵ I. Minea, *Informațiile românești*, p. 51.

¹⁶ Dogiel, CD, t. I, p. 603; A. Jabłonowski, *Sprawy wołoskie*, p. 13.

¹⁷ AGAD, Dok. Perg. 5403; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 707-708; B. A. Уляницкий, *Материалы*, nr 76; I. Bogdan, *Documentele*, p. 309-311.

¹⁸ Ștefan la Cazimir, Vaslui (Wazłów), 13 iulie 1471 (in festo sanctae Margarethe) – AGAD, MK 12, p. 14; A. Jabłonowski, *Sprawy wołoskie*, p. 28-29; I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 311-313; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 214 – cu data de 15 iunie; MMAeH, XI, p. 463.

¹⁹ B. Stachoń, *Polska wobec Turcji*, p. 171.

²⁰ Documentul lui Ștefan din Iași, 12 iulie 1475, I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 331-334; CES XV, t. III, p. 219-220; I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971, p. 127-128.

²¹ Documentul lui Matei Corvin din Buda, 15 iulie 1475 – I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 334-336 (cu data 15 august); I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente*, p. 129-131.

²² Solul principelui de Ferrara, Florius Roverella, scria din Buda, la 18 iulie 1475: „epso Conte Stefano per sui ambassadori in questa dieta ha facto novo omaggio alla predicta Maesta et li ha mandato alcune bandere et spolglie, che forono guadagnate in la rotta, in signo d' obedientia”. – *Monumenta Hungariae Historica. Acta Extera*, (mai departe: *MHH AE*), t. II (5), p. 272-273; A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 15. Vezi și Matei Corvin la Sykstus IV, Pétervárad, 3 noiembrie 1475 r. – *MHH AE*, t. IV (7), p. 310-311; A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 17-18.

²³ J. Długosi, *Historiae Polonicae*, t. V, s. 644; răspunsul lui Mehmed al II-lea din 19 mai 1476: CES XV, t. III, nr 222; B. Stachoń, *Polska wobec Turcji*, p. 177-178; Z. Kiereś, *Zagadnienie konfliktu polsko-tureckiego w drugiej połowie XV wieku. Kwestia czarnomorska w okresie rządów Kazimierza Jagiellończyka (do 1484 roku)*, Śląskie Studia Historyczne, t. 3, Katowice 1977, p. 55.

²⁴ Baltazar din Piscia către papa Sykstus al IV-lea, Wrocław, 16 septembrie 1476 – K. Baczkowski, *Nieznane listy Baltazara z Piscii do papieża Sykstusa IV z lat 1476-1478 ze zbiorów weneckich*, în: „Studia z historii i historii sztuki”, red. S. Cynarski, A. Malkiewicz, Warszawa – Kraków, 1989, p. 242-248.

²⁵ Scrisoarea senatului Veneției către solul său din Roma, Jacobo de Medio, 17 martie 1477 – A. Cieszkowski, *Materiały do historii Jagiellonów z archiwów weneckich*, cz. 3, Roczniki PTPN, t. XIX, 1892, p. 44-47.

²⁶ AGAD, Dok. Perg. 5404 din 22 ianuarie 6987 (1479); E. Hurmuzaki, *Documente*, t. 2, vol. 2, p. 709; B. A. Уляницкий, *Материалы*, nr 89; I. Bogdan, *Documentele*, t. 2, p. 351-353.

²⁷ Indicații pentru solul Moscoviei din Crimeea, 16 aprilie 1480; L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t.1, 1377-1499, Warszawa 1930, p. 337-339; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV w.*, Poznań 1996, p. 143-145.

²⁸ M. A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. 1, 1455-1774, București, 1976, p. 5-6; M. Guboglu, *Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studiu și album*, București, 1958 p. 132; A. Decei, *Tratatul de pace - Sulhnâme - încheiat între sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare, la 1479*, RIR, vol. XV, fasc. IV, 1945 și retipărirea în „Relații româno-orientale”, București, 1978, p. 118-139, cu anul 1479. Vezi și A. Bonfini, *Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Francofurti 1581, p. 618.

²⁹ Th. Holban, *Noi documente românești din arhivele polone și franceze*, AIIA „A. D. Xenopol”, XV, 1978, p. 466-467.

³⁰ Matei Corvin la papa Sykstus al IV-lea, Radkersburg, 14 aprilie 1481 - *MHH AE*, IV, p. 352; A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 36.

M. Korwin la Sykstus al IV-lea, Buda, 7 august 1481 - *MHH AE*, IV, p. 360; A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 37-38. În ultima scrisoare regele Ungariei scrie: „Nuper enim, accepto Brevi Sanctitatis Vrae, quibus me similiter ad prosequendum fidei negotium hortabatur, licet fatigatus recenti expeditione in Bozna nondum quieti indulseram, hortamenta tamen Vrae Sanctitatis nolens surda aure pertransire, sed potius, tanquam Christi, ut teneor, semper obedire, feci protinus, ut Stefanus waivoda Moldavus, qui mihi et coronae meae subiectus est, collecto ingenti apparatu, adiunctis etiam sibi finitimis capitaneis et gentibus meis, usque in viscera maioris Volachie, hoc est in partes Transalpinas penetraret eundemque waivodam, quem novissime Turci in id regnum intruserant, expelleret; quod et fecit, parta ingenti victoria, non sine magna et ingenti laude nominis christiani”. Gy. Rázsó, *Die Turkenpolitik Matthias Corvinus*, Acta Historica, 32, 1986, nr 1-2, p. 46-47.

³¹ P. E. Kovács, *Matthias Corvinus*, Budapest 1990, p. 144-145.

³² *Donarium missa Turcorum imperatorum per Michowski*, b. d. (1484) - AGAD, MK, 14, p. 87; *Item [... Jin Turciam misso]*, b. d. (1484) - AGAD, MK, 14, p. 91; Z. Kiereś, *Zagadnienie konfliktu polsko-tureckiego*, p. 64.

³³ Relația soliei din Gdańsk, Toruń, 13 martie 1485 - *CES XV*, t. III, p. 332.

³⁴ G. Hazai, *Eine türkische Urkunde zur Geschichte der ungarisch-türkischen Beziehungen im XV. Jh.*, Ural-Altäische Jahrbücher, XXXVI, 3-4, Wiesbaden, 1965, s. 335-339; S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observații pe marginea unor texte*, RdI, 35, 1982,7, p. 818.

³⁵ Dokument homagiálny Stefana, Kołomyja, 16 września 6993 - AGAD, Dok. Perg. 5405; В. А. Уляницкий, *Материалы*, nr 100; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 710-711; I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 372-373; Biblioteka Jagiellońska - Kraków (mai departe BJ), ms 107, p. 183 și BJ, ms 114, p. 107 v - 108 v.; *CES XV*, t. III, p. 335-337; I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 374-375; Regest: A. Jabłonowski, *Sprawy wołoskie*, p. 13. BJ, ms 107, p. 180-185; *Volumina Legum*, I, p. 237-239; J. U. Niemcewicz, *Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce*, t. 1, Lipsk, 1838, p. 228-230 - traducerea polonă după statutul lui Jakub Przyłuskie, cu dată greșită la domnia lui Cazimir cel Mare. Vezi și V. Eskenasy, *Omagiul lui Ștefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval*, AIIA „A. D. Xenopol”, XX, 1983, p. 257-267.

³⁶ BJ, ms 114, k. 106; *CES XV*, t. III, p. 334-335; I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 375-376.

³⁷ *Cronica breviter scripta*, în „Славяно-молдавские летописи XV-XVI”, изд. Ф. А. Грекул, В. И. Буганов, Москва 1976, p. 44; O. Górka, *Kronika z czasów Stefana Wielkiego m oldawskiego*, Archiwum Komisji Historycznej PAU, ser. 2, t. III (og. zb. t.XV), Kraków 1939, p. 110; *Kroniki B. Wapowskiego z Radochonic część ostatnia czasy podługoszowskie obejmująca (1480-1535)*, wyd. J. Szujski, SRP, t. 2, Kraków 1874, p. 4; J. Bielski, *Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez syna jego wydana*, Kraków 1597, p. 881.

³⁸ Ș. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”*. Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane, AIIA „A. D. Xenopol”, XVII, 1980, p. 629-668; Ș. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486*, passim; Ș. Gorovei, *La paix moldo-ottomane de 1486 (quelques observations en marge des textes)*, RRH, t. XXI, 1982, nr 3-4, p. 405-422; T. Gemil, *Quelques observations concernant la conclusion de la paix entre la Moldavie et l'Empire Ottoman (1486) et de la délimitation de leur frontière*, RRH, XXII, 1983,3, p. 225-238; M. Guboglu, M. Mehmed, *Cronici turcești privind țările române*, I, p. 135-139; H. J. Kissling, *Eine anonyme altosmanische Chronik über sultan Bajezid II*, în: *Der Orient in der Forschung. Festschrift für Otto Spies zum 5 April 1966*, Wiesbaden 1967, p. 409-433; H. J. Kissling, *Die anonyme altosmanische Chronik über sultan Bajezid II*, (Paris, Bibliothèque Nationale, E. Blochet 922), în: „Grazer und Münchener Balkanologische Studien”, München 1967, p.128-166.

³⁹ *CES XV*, t. III, p. 339; F. Papée, *Jan Olbracht*, Kraków 1936, p. 18 -19; J. Garbacik, *Kallimach jako dyplomata i polityk*, Kraków, 1948, p. 103. După Weinreich, pregătirile au avut loc în toamna anului 1487 - K. Weinreich, *Danziger Chronik*, în „Scriptores Rerum Prussicarum”, t. IV, Leipzig, 1870, p. 292-293.

⁴⁰ Constantinopol, 22 martie 1489 - AGAD, AKW, dz. tur., t. 4, nr 6 i 7 (kopia), Biblioteka Czartoryskich, Kraków, ms. 611, p. 29; Biblioteka Ossolineum, Wrocław, ms 3555, p. 8v - 9v.; Biblioteka Kórnicka, ms

206; *CES XV*, t. II, p. 293; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 315-316. În ambele ediții data de 23 martie 1489 este greșită. Z. Abrahamowicz, *Katalog dokumentów tureckich*, s. 22-26; F. Papée, *Polska i Litwa na przełomie wieków średnich*, t. I: *Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków, 1904, p. 210-213; J. Garbacik, *Kallimach jako dyplomata i polityk*, p. 106.

⁴¹ E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, p. 1, p. 130; V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București 1905, p. 104-105; Ș. Papacostea, *De la Colomeea la codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea*, Romanoslavica, XVII, 1970, p. 535-536; Ș. Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare: puncte de reper*, RdI, t. 28, 1975, nr 1, p. 27; Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, RdI, t. 35, 1982, nr 5-6, p. 630-631; N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, p. 224; V. Ciobanu, *Țările române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, 1985, p. 81-82.

⁴² "Ich bekonne, das ich dem versturbenn konige geholdiget habe alsz meynem beschirmer, den oftmals, den oftmals umb schutez und und Habe angelanget, das ich nicht dem Turken czinshafftig wurde, sunder hat mich verlaszenn und nicht beschirmet, bin als gezwungenn, das ich czinschaft dem Thuyrken wurden bin. Nun aber habe ich eynen knochen gewurffen zewuschen czwene hunde, solenn sich darumb beissen. Ich wil sehen, welcher oberleygt, der soll meyn herr sein." - Liborius Nakers, *Tagebuch über des Kriegszug des Hohmeisters, Johan von Tiefen gegen die Türken im Jahre 1497*, în: „Scriptores Rerum Prussicarum”, Bd. V, Leipzig 1874, p. 307; I. Nistor, *Die moldavische Ansprüche auf Pokutien*, Archiv für österreichische Geschichte, t. 101, Wien 1911, p. 50; I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 204; N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, p. 224.

⁴³ Ș. Papacostea, *De la Colomeea la codrul Cosminului*, p. 539.

⁴⁴ Mengli Girei la Ivan al III-lea, 10 mai 1492 – Сборник Императорского Русского Исторического Общества (mai departe: СБИРИО), t. 41, p. 151; *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах*, t. I, Москва 1965, p. 296; Mengli Girei la Ivan al III-lea, 6 septembrie 1492 - СБИРИО, t. 41, s. 168; *Исторические связи народов СССР и Румынии*, t. I, p. 296; Vezi și J. E. Семенова, *Некоторые аспекты международного положения молдавского княжества во второй половине XV в.* în: „Юго-Восточная Европа в средние века”, Кишинев, 1972, p. 225.

⁴⁵ Multe din ele au fost conduse personal de Alexandru, fiul cel mai mare al lui Ștefan – T. Wierzbowski, *Matricularium*, II, nr 120; F. Papée, *Jan Olbracht*, p. 43; *НáЕЕЕІ*, t. 41, p. 181.

⁴⁶ După luarea Pocuției, primul act a fost lichidarea vămii polone – S p i e r a l s k i i Zdzisław, *Z dziejów wojen polsko-moldawskich. Sprawa pokucka do wstąpienia na tron Zygmunta I*, SMHW, XI, cz. 2, 1965, p. 94.

⁴⁷ Despre discuția istorică legată de expediția lui Ioan Olbracht în Moldova din anul 1497 – I. Czamańska, *Moldavia i Wołoszczyzna*, p. 167-184.

⁴⁸ Tratatul cu Ungaria: Kraków, 15 aprilie 1499 - M. Dogiel, *CD*, I, p. 96-99; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 425-430. Tratatul cu Moldova: Kraków, 15 aprilie 1499 - AGAD, LL 3, p. 75; AGAD, MK 17, p. 185 -187; M. Dogiel, *CD*, I, p. 603-606; A. Jabłonowski, *Sprawy wołoskie*, p. 33-39; B. A. Уляницкий, *Материалы*, p. 157-163; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 421-425. Textul documentului și în documentul de ratificare solii ungari din 16 aprilie - AGAD, LL 3, p. 78; B. A. Уляницкий, *Материалы*, p. 166-169; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 435-438. Vezi și documentul despre solii moldoveni din 16 aprilie – AGAD, LL 3, p. 81; B. A. Уляницкий, *Материалы*, p. 169-170; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 438-439. Ratificarea regelui Ungariei: AGAD, Dok. Perg. 5594; M. Dogiel, *CD*, I, p. 103; E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 445-446. Respectarea tratatelor după negocieri noi moldo-polone – Textul latin: Hârlău, 11 iulie 1499 - E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 439-445. Textul slavon: Hârlău, 12 iulie 1499 - E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. 2, p. 2, p. 714-719; B. A. Уляницкий, *Материалы*, nr 105; I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 419-426.

⁴⁹ Problema Pocuției este o problemă complicată. Despre această problemă vezi – I. Czamańska, *Moldavia i Wołoszczyzna*, p. 184-193. Tot aici sunt indicate izvoarele.

RELATĂRI DESPRE ȘTEFAN CEL MARE ÎN
POMELNICUL DE LA VORONEȚ

Valentina Pelin

Valoarea pomelnicelor (în special, a celor mănăstirești) ca izvoare documentare pentru istoria Bisericii și istoria socială a fost relevată în mai multe rânduri, considerându-se, între altele, că unele dintre acestea au servit în trecut la alcătuirea primelor anale domnești¹. Totuși numai anumite exemplare au ajuns a fi obiect de referință în diverse studii², deoarece majoritatea dintre ele nu s-a păstrat în original, ci doar sub formă de traduceri, copii și reconstituiri târzii, ceea ce a diminuat utilizarea lor de către cercetători. Cel mai renumit rămâne până acum *Pomelnicul de la Bistrița*³, început pe la 1407 și completat substanțial în timpul domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504) și în continuare, care cuprinde cele mai vechi relatări despre domnitorii Moldovei și membrii familiilor lor, despre boierii din anturajul curții domnești etc. Alte pomelnice cu o asemenea structură și compoziție nu au fost depistate.

E posibil însă ca *Pomelnicul de la Bistrița* să nu fi fost unicul de acest gen. Drept dovadă servește *Pomelnicul de la Voroneț*, care are un șir de afinități structurale și de conținut cu cel de la Bistrița, dar și de deosebiri. Analiza sub aspect comparativ a celor două pomelnice scoate în evidență, pe de o parte, diferențe în ceea ce privește membrii familiei domnitorului Ștefan cel Mare din partea mamei sale, iar, pe de altă parte, lista domnitorilor înaintași. La informațiile respective ne vom referi în continuare, urmând ca mai întâi să prezentăm câteva date succinte despre mănăstirea Voroneț și despre pomelnicul scris.

Printre numeroase biserici de mir și lăcașuri monahale ctitorite de Ștefan cel Mare, Voronețul, alături de Putna și Tâzslău, face parte din mănăstirile întemeiate și înzestrate în întregime de el⁴. Potrivit tradiției orale, înregistrate de legenda a patra din *O samă de cuvinte* a lui I. Neculce⁵, Ștefan cel Mare a zidit la Voroneț, cu provătuirea duhovnicului Daniil Sihastrul, biserica cu hramul Sfântului Marelui Mucenic Gheorghe, purtătorul de biruință, după o victorie asupra turcilor. În pisania bisericii se precizează că zidirea ei s-a început la 26 mai 1488 și s-a sfârșit în același an, la 14 septembrie⁶. O dată cu sfințirea bisericii, în acel an Ștefan cel Mare închină Voronețului câteva sate pentru viețuirea călugărilor⁷, veșminte și cărți⁸. Daruri prețioase au oferit și mulți boieri din divanul țării, care au asistat la sfințirea noului lăcaș. Tot atunci, după tradiția creștină, a fost început un pomelnic, în care s-au trecut numele ctitorilor și ale miluitorilor, cu menționarea membrilor familiilor lor, a donațiilor și a zilelor în care să fie pomeniți în biserică. Pomelnicul ctitoresc, început în 1488, a fost completat pe parcursul activității mănăstirii Voroneț.

Cercetătorii istoriei Voronețului nu menționează pomelnicul din 1488, deoarece, în virtutea împrejurărilor, nu s-a păstrat. Se știe însă că la 1775 el se afla la mănăstire, când la rugămintea egumenului Macarie al Voronețului, vestitul cărturar Vartolomeu Măzăreanu a efectuat traducerea lui din slavonă („de pe sirbiie”) și a copiat o *Condică cu documentele lăcașului*⁹. Acest pomelnic tradus în limba română, împreună cu un pomelnic nou, început în 1775 și situat în același manuscris, a dispărut de la Voroneț, ajungând aproximativ în anul 1828 în Basarabia, la biserica din satul Frasin, ținutul Soroca.

În prezent *Pomelnicul de la Voroneț*, nr. 28756, tradus și înnoit de Vartolomeu Măzăreanu în 1775, se păstrează la Chișinău, în fondul Secției de carte rară al Bibliotecii Centrale a A. Ș. a Moldovei. Câteva știri despre acest pomelnic găsim în două publicații semnate de L.A. Guțul, care au apărut la Moscova în limba rusă¹⁰, însă cercetări ale informațiilor din text nu s-au efectuat.

Așa cum se prezintă, manuscrisul din 1775 este chiar traducerea lui Vartolomeu Măzăreanu, aceasta stabilindu-se în urma comparării grafiei cu cea a altor manuscrise ieșite de sub pana harnicului cărturar¹¹. El numără 80 de file, având dimensiunea de 34 x 20,8 cm, însă numai filele 1-54^v sunt completate cu text, celelalte fiind albe. Pomelnicul are legătura în lemn și piele cu incrustații florale, pe interiorul scoarțelor fiind lipit cu hârtie din secolul al XVIII-lea, similară celei pe care s-a scris textul. Din două încheietori metalice inițiale s-a păstrat numai una. Filele pomelnicului sunt divizate în colonițe cu specificări tematice, iar pe f. 3^v, 18^v și 36 se află chenare ornamentale lucrate în cerneală. Manuscrisul se află într-o stare de păstrare bună, dovadă că a fost utilizat puțin cu destinația lui directă, adică citirea zilnică în biserică.

Textul propriu-zis este constituit din două părți distincte: 1) *Pomelnicul vechi al Voronețului început în 1488*, împreună cu câteva materialele suplimentare (f. 1-35^v) și 2) *pomelnicul ctitorilor noi*, cu începere din 1775, având completări puține pentru circa patru decenii. (f. 36-54^v). Partea ce reprezintă pomelnicul vechi are următoarele diviziuni: Foaia de titlu (f. 1) și Predoslovia egumenului Macarie (f. 1^v-3), ambele alcătuite în 1775, urmate de Foaia de titlu a Pomelnicului cel vechi, din 1488 (f. 3^v), Panahida mare sau slujba parastasului (f. 4-12^v), Tabelul ctitorilor (f. 13-16^v), Slujba mică a parastasului (f. 17-18), Pomelnicul sfintei mănăstiri Voronețul, tălmăcit și scris din pomelnicul cel vechi în anii 1775 (f. 18^v-30^v), Tabel de toate numele din pomelnicul cel vechi (se enumeră secțiunile principale după categoriile sociale cu indicarea numărului total de 2062 de suflete; f. 31). Textul primei părți se încheie cu un Cuvânt de învățătură al egumenului Macarie, alcătuit cu prilejul înnoirii pomelnicului vechi (f. 34^v-35^v).

Starea *Pomelnicului din 1488 la 1775*, adică după 287 de ani de utilizare, este indicată de către egumenul Macarie în Predoslovia sa. Între altele, el menționează că „acel pomelnic vechiu” „preste tot iaste scris pe sirbia cu slove foarte vechi sârbești, care slove și cuvinte întru această vreme, fiindcă s-au înmulțit cărțile vechi tiparnice și limba sârbească puțin o știu, puțin o pot ceti bine, puțin o și înțeleg bine, și când să face pomenirea cea obicinuită, părinților ieromonahi moldoveni le era foarte cu greu”. Macarie arată, de asemenea, că „pomelnicul cel vechiu este scris preste tot, din scândură și până în scândură, și de acum înainte a mai scrie pre alți fericiți noi ctitori loc nu mai este ...”. Se specifică, totodată, procedura redării textului vechi de către Vartolomeu Măzăreanu și completările lui.

Pentru chestiunea anunțată la început ne interesează partea ce redă în traducere românească textul *Pomelnicului din 1488* (f. 3^v - foaia de titlu, și f. 18^v-30^v pomenirile propriu-zise). Aici, pe f. 18^v, divizată în două coloane cu subtitluri, sunt incluse (pe coloana din stânga): *Pomenirea fericitului ctitor Ștefan voievod* și (pe coloana din dreapta) *Pomenirea fericiților ctitori domni*. Vom cita mai jos numele trecute în fiecare coloniță, paralel cu pomenirile respective din *Pomelnicul de la Bistrița*, întru stabilirea deosebirilor.

Pomelnicul de la Voroneț:

„Ștefan vo[i]evoda,
Olte[a] doamna,
Evdochia doamna,
Voicuța doamna,
Maria doamna,
Alexandru, Ioan,
Petru, Bogdan,
Vlad, Elena,
Maria, Ana,
Evdochia, Maria,
Maria, Melania,
Maria, Marta, Ana”.

Pomelnicul de la Bistrița:

„...Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod,
și pe mama sa, Oltea, și pe fiii săi, pe Alexandru, pe Iliș, pe Petru, pe Bogdan și pe Bogdan-Vlad și pe fiica lui Olena, și pe doamnele sale: Evdochia, Maria și altă Marie, și Mărușca, mama lui Alexandru, și pe frații săi: Ioachim, Ion, și Cârstea, și pe surorile sale: Maria și Sora”.

Se observă că la enumerarea succesivă a persoanelor fiecare sursă are particularitățile ei. Astfel, dacă în *Pomelnicul de la Bistrița* după Ștefan cel Mare, menționat ca fiu al lui Bogdan voievod, urmează mama sa, copiii, soțiile, frații și surorile, atunci în *Pomelnicul de la Voroneț* ordinea citării diferă: Ștefan voievod, mama sa, soțiile, copiii, apoi numele soțiilor sunt reluate, menționându-se un număr mai mare de persoane. În *Pomelnicul de la Voroneț* mama lui Ștefan voievod este prezentată cu calificativul „doamnă”, ceea ce nu se atestă în alte surse documentare. Totodată, fiul Ilias (*Pomelnicul de la Bistrița*) este arătat cu numele Ioan (*Pomelnicul de la Voroneț*). Nu dispunem de surse documentare pentru numele feminine ce se indică după cei șase copii cunoscuți, nici pentru cele de după numele soțiilor.

Ne surprinde, de asemenea, numele și numărul fraților și surorilor lui Ștefan voievod, care în *Pomelnicul de la Voroneț* sunt menționate aparte, cu un subtitlu individual, după cum urmează: „Ioachim, Cârstea, Ioan, Maria, Sofia, Natalia, Dima, Vlaicula, Dobra și tot neamul”. Dacă în *Pomelnicul de la Bistrița* sunt indicate cinci persoane (trei frați și două surori) *Pomelnicul de la Bistrița*, în exemplarul de la Voroneț, nouă nume, dintre care primele patru sunt comune pentru ambele surse. Numele Sora din *Pomelnicul de la Bistrița* este arătat în *Pomelnicul de la Voroneț* prin numele Sofia și această deosebire ar putea fi cauzată de intervențiile lui Vartolomeu Măzăreanu, care a modificat unele nume din pomelnicul slavon, punându-le în corespundere cu cele din sinaxar¹². Pentru ultimele patru nume (Natalia, Dima, Vlaicula, Dobra) nu există alte mărturii documentare ce ar confirma că sunt copii ai Oltei. Dacă am accepta varianta propusă de *Pomelnicul de la Voroneț*, ar rezulta că Oltea a avut zece copii, ceea ce pare neverosimil, fapt neargumentat și de surse documentare. Ultimele patru persoane nominalizate ar putea să fie veri de gradul I și II, căci în limba slavonă, din care s-a tradus textul, termenii pentru indicarea fraților, surorilor, verilor și verișoarelor au aceeași temelie comună.

De altă natură și mult mai greu de argumentat sunt deosebirile din lista domnilor de până la Ștefan voievod, făcând o comparație cu lista din *Pomelnicul de la Bistrița* și cu cele din cronicile Țării Moldovei. Observăm că în comparație cu versiunile cronicilor, *Pomelnicul de la Bistrița* îl menționează în calitate de domnitor pe Costea voievod¹³, ceea ce a cauzat o anumită polemică privitor la relatarea respectivă. Sub acest aspect, *Pomelnicul de la Voroneț* trezește mai multe întrebări, deoarece, spre deosebire de variantele cronicilor cunoscute, în care sunt indicate șase nume de domnitori de la Bogdan voievod până la Iuga voievod și șapte nume arătate în *Pomelnicul de la Bistrița*, sursa respectivă prezintă 13 nume de voievozi. Vom arăta în continuare informațiile după cele două pomelnice.

Pomelnicul de la Voroneț:

(cu subtitlul: *Pomenirea fericitilor ctitori, domni*):

Bogdan voievod, Lațco voievod,
Dobroslav voievod, Coste[a] voievod,
Șandre[a] voievod, Gheorghii voievod,
Dragoș voievod, Micul voievod,
 Petru voievod, Roman voievod,
 Ștefan voievod, **Săpot voievod,**
 Iuga voievod, Martha 2¹⁴,
 Bogdan voievod, Alexandru voievod,
 Anastasia doamna, Ana doamna, Marina,
 Vacha (spațiu alb), Iliia voievod,
 doamna Marina, Bogdan voievod,
 doamna Stana,
 Petru voievod,
 Roman voievod,
 Bogdan voievod

Pomelnicul de la Bistrița:

Bogdan voievod,
 Lațco voievod,
Costea voievod,
 Petru voievod,
 Roman voievod,
 Ștefan voievod,
 Iuga voievod,
 Alexandru voievod, cu fratele
 său Bogdan, mama sa Anastasia, doamna Ana,
 doamna Maria și fiica ei Ana; doamna Maria,
 doamna Vasilisa și doamna Anastasia,
 Ilie voievod,
 Ștefan voievod, doamna Maria, fiul Alexandru,
 și mama lui doamna Stana,
 Roman Iliășevici,
 Petru voievod, fiul lui Alexandru voievod;
 Bogdan voievod; Alexandru voievod cel Tânăr

Constatăm că deosebiriile sunt foarte mari pentru întreaga listă, însă, mai cu seamă, pentru intervalul de la Lațco voievod până la Iuga voievod, care se consideră că are o filiație incertă¹⁵.

Este prematur să facem anumite concluzii în baza informațiilor de mai sus cu privire la autenticitatea relatărilor, fiind necesare documentări ample ce depășesc cadrul prezentei cercetări. Un lucru este cert că *Pomelnicul de la Voroneț* are o importanță deosebită, de aceea este necesară o ediție critică a textului cu comentarii de rigoare.

NOTE

¹ V. Grecu, *Originea cronicilor românești*, în „Omagiul lui I. Bianu”, București, 1927, p. 222; G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 135-136.

² Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericiani*, în „Romanoslavica”, XIV, București, 1967, p. 440-442; Petronel Zaharciuc, *Informații genealogice în Pomelnicul Schitului Mare*, în „Arhiva genealogică”, IV (IX), 1997, 1-2, p. 19-26.

³ Vezi: *Pomelnicul de la Bistrița*. Publicat de Damian P. Bogdan, București, 1941.

⁴ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. Chișinău, 1993, p. 125-126.

⁵ Vezi: *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 268-269.

⁶ Vezi: *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958.

⁷ Vezi: *Documente privind istoria României*, A, Moldova, Sec. XV, vol. II, nr. 94 (doc. din 17 august 1488, prin care se dăruiește s. Stiblicani), nr. 105 (doc. din 14 martie 1489, pentru s. Vlădeni), p. 98-99, 110-111.

⁸ Printre cărțile închinatelor mănăstirii Voroneț se numără și *Tetraevanghelul din 1490*, păstrat în prezent la Muzeul Istoric din Moscova, vezi *Repertoriul monumentelor...*, București, 1958, p. 400-401.

⁹ Vezi: *Condica mănăstirii Voronețul* (publicată de Fl. Marian), Suceava, Tipografia Societății bucovinene, 1900.

¹⁰ Vezi: L.A. Guțul, *K voprosu o sostave fondov starejšich monastyrskich i svetskich bibliotek Moldavii*, în „Iz istorii bibliotečinogo dela i bibliografii”, *Sbornik naučnyh trudov*, I, Moscova, 1978, p. 38-52; idem, *Moldavskie rukopisi v fondach Central'noi naučinoi biblioteki AN Moldavskoi SSR*, în „Formirovanie knižnyh fondov. Sbornik naučnyh trudov”, Moscova, 1982, p. 79-92.

¹¹ Vezi în fondurile de la B.A.R., mss. rom., nr. 758, 1536, 2959, 3560, 3698, 4241, 5311, 5385 și altele.

¹² Despre schimbarea unor nume și redarea lor în corespundere cu *Sinaxarul* (ce întrunește toate numele sfinților, adică numele creștine) se menționează în „Predoslovie egumenului Macarie la Pomelnicul Voronețului” tradus în 1775, f. 2-2^v). Despre aducerea unor nume de persoane în corespundere cu *Sinaxarul* se relatează și în traducerea românească a *Pomelnicului de la Moldovița* din 1750, vezi: *Pomelnicul de la Bistrița* publicat de Damian P. Bogdan, București, 1941, p. 20, nota 4.

¹³ Vezi: *Pomelnicul de la Bistrița ...*, p. 24-25.

¹⁴ În text se indică cifra 2, a cărei valoare în contextul dat este greu de definit.

¹⁵ Vezi: I. Minea, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, Iași, 1925, p. 19-21, 26-27; L. Șimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldova. I. Lista domniilor din a doua jumătate a secolului XIV*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, XXI, 1984, Iași, p. 119-134.

SFÂNTUL ȘTEFAN CEL MARE ȘI MUNTELE ATHOS

Vlad Mischevca

Institutul de Cercetări Neoelene din Atena (KNE)

De la trecerea în neființă a slăvitului voievod al Țării Moldovei – Ștefan cel Mare și Sfânt, personalitate legendară, al cărui nume a devenit demult pentru urmași un simbol al destinului, un simbol național – ne desparte o jumătate de mileniu. În timpul domniei lui de aproape jumătate de veac, Moldova a atins culmi înalte ale gloriei militare, învingând pe câmpul de luptă numeroase armate vrăjmașe, devenind pentru puterile Europei Centrale și Răsăritene *un dușman de temut și un aliat dorit*, trezind admirația prietenilor și respectul dușmanilor.

Istoricii sunt de părere că *epoca lui Ștefan cel Mare* a fost o perioadă de maximă strălucire politică, de activități ctitoricești autoritatea internațională a Moldovei crescând considerabil, exemple demne de urmat pentru generațiile următoare. C.C. Giurescu scrie că: „Depășind hotarele Moldovei, ea (această epocă – *n. n.*) a fost și va rămâne reprezentativă pentru întreg neamul nostru, care și-a găsit în acest credincios, glorios și gospodar voievod cea mai înaltă întrupare a sa”¹. Iar din perspectiva timpului, ce ne desparte de acele involburate vremi, figura slăvitului voievod moldovean rămâne neclintită și monumentală într-o aură (conform expresiei plastice a istoricului ieșean Ștefan S. Gorovei) de „monumentalitate care nu strivește și strălucire care nu orbește”². Iată de ce atât de scumpă ne este amintirea despre acea glorioasă epocă, păstrată și prin intermediul vestigiilor și ctitoriilor din afara țărilor române, înălțate cu multă dăruire de către marele voievod. La nordul Greciei, în slăvita „Republică monahală” de pe muntele Athos, s-au păstrat un șir de construcții și donații ale lui Ștefan cel Mare: la mănăstirile Vatoped, Zografu, Sfântul Pavel, Grigoriu ș.a. Pe unele din acestea am avut ocazia să le vizităm în scopuri științifice³, pătrunzându-ne, în același timp, de înalta spiritualitate isihastă⁴. Contemplând și cercetând, totodată, relievele istorice ale domnilor români, deoarece, la cele 20 de mănăstiri, dar și la unele schituri de pe Sf. Munte, întâlnești numeroase ctitorii sau ofrande ale voievozilor și boierilor din Țara Românească și din Moldova, am considerat, încă o dată, juste afirmațiile profesorului rus Porfirie Uspenski, făcute încă la sfârșitul secolului al XIX-lea că: „nici un alt popor pravoslavnic nu a făcut atâta bine pentru Athos, cât au făcut românii”⁵. Nu în zadar, arhimandritul Efrem, egumenul mănăstirii Vatoped, avea să declare vizitând România în anul 2000, la Universitatea din București: „Noi, cei din Sfântul Munte, suntem datori în vecii vecilor Bisericii Ortodoxe Române! Nu uităm că domnitorii români, după împărații bizantini, sunt ctitorii celor mai multe mănăstiri aghiorite!”⁶

Cu toate că raporturile bisericești greco-române pe parcursul secolelor trecute au fost multilaterale și considerabile, mai ales cele cu mănăstirile athonite, istoria relațiilor bisericilor ortodoxe surori nu este încă pe deplin cunoscută și valorificată. Rămâne actuală problema ocrotirii și restaurării monumentelor istorice ce țin de patrimoniul cultural comun.

În urma valorificării pe parcursul ultimelor decenii a prețioase arhive de la Sf. Munte de către istoricii Virgil Căndea, Dumitru Năstase, Florin Marinescu ș.a., au fost înregistrate cca 25000 de documente românești păstrate acolo. Până în prezent dr. Fl. Marinescu a publicat în limba greacă, la Atena, patru volume, de regeste⁷. Menționăm că, după aprecierea aceluiași laborios explorator al Athosului, *cel puțin 130 de mănăstiri, biserici și schituri* din Moldova și Țara Românească au fost închinete, direct sau indirect, mănăstirilor de la Muntele Athos.

Despre Marele Ștefan în legăturile cu Sfântul Munte s-a scris destul, deși mai mult în secolul trecut și mai puțin în zilele noastre⁸ (din cauza accesibilității reduse a istoricilor la aceste arhive). În articolele lui Nicolae Iorga, Alexandru Elian, Damian Bogdan, în cărțile lui Marcu Beza, Theodor Bodogae, în operele de sinteză ale lui Petre Ș. Năsturel și Virgil Cândea găsim suficiente informații referitoare la această temă. Astfel, este cert că Ștefan cel Mare, în afară de faptele de glorie militară a contribuit la îngrijirea istoriei Bisericii ortodoxe, dovedindu-se a fi un creștin ortodox evlavios. „Atletul lui Hristos” prin ctitoriile sale de lăcașuri sfinte, ca nimeni altul (tradiția spune că după fiecare luptă el ridica o biserică sau o mănăstire, fapte confirmate de documentele vremii), a dovedit și pe această cale cât de puternică era credința sa.

O expresie a politicii de reconstruire a Bizanțului sub mantia bisericească a Constantinopolului⁹ în epoca așa-zisă „Bizanț după Bizanț” (această sintagmă reușită a lui Nicolae Iorga a fost preluată de majoritatea istoricilor și s-a încetățenit demult în istoriografia mondială)¹⁰ au fost și contactele multilaterale româno-athonite, consolidate printr-un considerabil sprijin material acordat Locurilor sfinte. Astfel, în afară de evlavia creștină, a mai existat și un substrat de natură ideologică, ce l-a îndemnat pe Ștefan Vodă să ajute atât Protatonul (adică Sfânta Comunitate athonită), cât și multe mănăstiri athonite: Vatoped, Zografu, Grigoriu, Sfântul Pavel. După căderea Constantinopolului (1453), domniile țărilor române „iau în grijă” Sfântul Munte, urmărind o politică de „refacere” în forme simbolice a Imperiului Bizantin în teritoriile de sub propria jurisdicție. Astfel, argumentându-și dreptul de „moștenire și al credinței Răsăritului”¹¹ Ștefan cel Mare a devenit protectorul Sfântului Munte, acestui simbol viu al „Împărăției creștine”, ce a supraviețuit cuceririi otomane, deoarece ocrotirea lui era un privilegiu rezervat puterii imperiale – domnul având veleități de acest gen,¹² fără ca să-i atribuim totuși, conform opiniei lui Andrei Pippidi, „calitatea de pretendent la tronul *basileilor*”¹³.

Evlaviosul voievod a manifestat grijă din tinerețe pentru întărirea raporturilor sale cu biserica. Chiar dacă mai apar publicații în care se repetă legenda precum că, Ștefan cel Mare „în pre-adolescență, ar fi ucenicit pe Sfântul Munte”¹⁴, aceasta rămâne a fi, deocamdată, o presupunere nedocumentată. Iar recenta vizită a președintelui Vladimir Voronin (la începutul lunii mai a.c.) la Muntele Athos a generat apariția unui șir de publicații oficiale în Republica Moldova, în care se vehiculează „senzaționala știre”, că „prima vizită pe Sfântul Munte a fost înfăptuită de către Ștefan cel Mare în anul 1502, cu un an înainte de moarte (sic!)”¹⁵. Neavând la bază vreun suport documentar, informațiile de acest gen rămân a fi simple speculații politice, ce nu au nimic comun cu istoria adevărată a raporturilor seculare moldo-athonite. Reamintim aici doar că legăturile Moldovei cu Muntele Athos au început aproximativ un veac mai târziu după cele ale Țării Românești.¹⁶ Iar dintre domniile Moldovei, care au poposit cândva pe la mănăstirile athonite, istoricii au informații certe doar despre Radu Mihnea („domn și voievod al Moldovei și Țării Românești”, mort la începutul anului 1626)¹⁷, care de mic copil a fost trimis de maică-sa („doamna Vișa”) la mănăstirea athonită Ivir, de unde a mers să învețe „carte grecească și latinească” la Veneția¹⁸. În ceea ce-i privește pe șefii contemporani de stat – președintele Emil Constantinescu a vizitat Athosul în 1997.

Hrisoavele voievodului moldovean de danie, icoane, obiecte prețioase de cult, cărți manuscrise și steaguri, completate cu opera ctitoricească pe parcursul întregii lui vieți zbuciumate confirmă relatarea cronicarului venețian, contemporan al lui Ștefan al III-lea, Marino Sanuto, care, vorbind de Sfântul Munte, numește această republică „loc în care înflorește tot binele și creștinătatea, loc favorizat de *Carabogdan*” (adică de domnul Moldovei)¹⁹.

După cum atestă izvoarele istorice, deja după primii cinci ani de domnie, fiind grav rănit la picior (1462), marele voievod a început măreața sa operă de ajutorare și edificare ctitoricească la mănăstirile *grădinii Maicii Domnului*. Prin amploare și permanență se evidențiază susținerea acordată **Zografului**. Se cunoaște că încă la 1463 voievodul dăduse ordin să se copieze un manuscris slavon – „Faptele Apostolilor”, „pentru mănăstirea noastră Zografu”, devenită, datorită lui Ștefan cel Mare, „echivalentul pentru Moldova a ceea ce Cutlumușul reprezenta pentru Muntenia”²⁰. Ajutorând pe diferite căi această mănăstire, considerată „lavră moldovenească”, el ceruse, la 10 mai 1466, doar ca în continuare călugării athoniți să respecte următorul „așezământ”: „...Înainte de toate, spune Ștefan-Vodă, să scrie pe domnia mea la sfânta proscomidie, după datina sfinților părinți și după așezământul sfintei biserici, și să scrie și pe doamna mea lângă domnia mea și pe copiii noștri dăruți de Dumnezeu, Alexandru și Elena; și să stea în sfântul pomelnic cum este scris. Și iarăși, până când va fi asupra noastră mila atotțiitorului Dumnezeu și vom fi în viață pe lumea aceasta sfânta biserică să ne cânte sâmbătă seara paraclis și duminica, la prânz, să se dea băutură, marțea să ni se cânte sfânta liturghie, și la prânz să se dea băutură și să mă pomenească și în fiecare zi la vecernie, și la pavecerniță, și la miezul nopții, și la utrenie, și la liturghie, și la sfânta proscomidie, și unde este obiceiul sfintei și dumnezeieștii biserici, după obiceiul sfinților părinți, iar în pomelnic să ne pomenească după așezământ. Aceasta să ni se cânte până când vom fi în viață. Iar după trecerea anilor noștri, după trecerea vieții noastre, în primul an să ni se facă și să ni se cânte sfântul prohod, în sobor, și apoi de a noua zi, și slujbele de a douăzecea zi, și de a patruzecia zi, și de o jumătate de an și apoi de un an. Iar după trecerea aceluia an, de atunci să mi se cânte fiecare an într-o în sobor, pentru pomenire, seara parastas și colivă și băutură, iar dimineața sfânta liturghie și colivă; și iarăși la prânz băutură, spre mângâierea fraților. Aceasta să rămâie așa, până când va dăinui sfânta mănăstire”²¹.

Mănăstirea bulgară Zografu (din 1845 aici se stabilesc definitiv călugării bulgari) prosperă și astăzi, însă nu putem afirma cu certitudine că la Zografu se mai amintește, cel puțin, acel așezământ întărit de marele voievod la 1466. Regretabil, dar într-o ediție a ghidului turistic de largă circulație (publicat în mai multe limbi moderne) despre Muntele Athos Ștefan cel Mare și Sfânt este numit incorect – „Ștefan al VI, adică Kalos (cel Bun)” și se pomenește despre el doar că, a „restabilit mănăstirea la 1502”²². Însă se știe că domnul moldovean a acordat o atenție deosebită tocmai acestei mănăstiri. Contribuția lui a fost atât de semnificativă, încât călugărul Isaia de la mănăstirea Hilandar afirma, la 1489, că mănăstirea Zografu, „a fost întemeiată de Ștefan Vodă al Moldovei”²³.

Ajutoarele au fost numeroase și diverse: donații bănești – anual (începând din 1466)²⁴ câte 100 de ducați ungurești (echivalau cu 4000 de aspri), la care se mai adaugă 500 de aspri „bolniței noastre de la Sfântul Munte, de la Zografu”, iar din 1471, conform hrisovului din 13 septembrie²⁵ el efectuează lucrări de reparație a acestui spital mănăstiresc (1471); construiește chilii monahale și *arsanalei* (1475) pe malul mării, depărtare de o oră de la mănăstire (unde ulterior fiul său Bogdan a ridicat un „turn de corăbii”); zidește trapezăria (1495); sapă o fântână și construiește un canal ce aducea apă în mănăstire (1500-1501); restaurează și zugrăvește mănăstirea pe din afară (1501-1502);²⁶ face donații de „veșminte și vase și altă avere”²⁷. Până la începutul secolului al XIX-lea se mai putea vedea chiar portretul voievodului ctitor, pictat pe din afara katolikonului, mărturie a recunoștinței față de cel care a refăcut de mai multe ori întreaga mănăstire.²⁸

Cele mai mărețe din punct de vedere arhitectural și care se deosebesc de celelalte „amintiri în piatră” ale evlavioșilor voievozi ai Țării Moldovei sunt, desigur, *Turnul și Arsanaua*

de pe cheiul Zografului, admirate de toți pelerinii care au vizitat Muntele Athos, și se deplasau pe calea mării spre mănăstirile athonite²⁹. Pe o placă de marmură (29 x 56 cm), instalată inițial pe clădirea arsanalei (actualmente fixată pe zidul turnului, la înălțimea de cca 10 m), se păstrează inscripția în slavonă (cu litere de mărimea de la 2,5 până la 6 cm):

† **Io Stefan vovoda bojieu milostiu gospodar zemle Moldavskiei sîn Bogdana vovodu sotvori siiu kukiu za korabli v leato 6983.** („Io Ștefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, am făcut acest turn de corăbii la anul 6983” /1475).³⁰ După 42 de ani, fiul său, Bogdan III (1504-1517), a zidit și turnul pentru această *arsana* (înalt de 24,2 m, în numele Sf. Nicolae)³¹, fapt despre care mărturisește inscripția de pe placa de marmură (35 x 64 cm), amplasată la înălțimea de aproximativ 5 m:

† **Blagocestivîi i hristoliubivîi Io Bogdan vovoda sozda pîrg sei v imea sveatomu Nikolae v leato 7025 (1517)**³². Marcu Beza a tradus inscripția în felul următor: „*Binecredinciosul și de Hristos iubitorul Io Bogdan Vovoda a zidit acest turn în numele Sfântului mucenic Nicolae. În anul 7025 (1517)*”³³. Din păcate, de ciocanele meșterilor bulgari a fost distrusă, încă la sfârșitul secolului al XIX-lea, vechea zidire a trapezei mănăstirești (din 1495), pe care era pusă piatra ctitoricească cu tradiționalul însemn heraldic al Moldovei – *capul de bour*, pe care era făcută următoarea inscripție în slavonă: „Isus Hristos învinge. Întru numele lui Hristos Dumnezeu, binecredinciosul Io Ștefan Voievod cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, am făcut această trapezărie, în anul 7003, s-a zidit și s-a săvârșit în luna lui iunie 7, iar a Domniei Sale, anul al 40-lea curgător”³⁴.

În afară de ajutoare materiale, hrisoave de donații, mănăstirea Zografu a primit de la Ștefan cel Mare cărți și odoare bisericești. Astfel, la 1463, ea a primit în dar *Apostolul*, despre care am amintit mai sus, păstrat în prezent la Muzeul de istorie din Moscova (*GIM*). Scris din porunca domnitorului, special pentru mănăstirea Zografu, *Praxiul* păstrează dedicația în slavonă: „Cu bunăvoința Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului duh, binecinstitorul și de Hristos iubitorul domn, Io Ștefan vovoda, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, a dat de a scris acest Praxiu mănăstirii sale Zografu în sfântul munte Athos, în anul 6971 (1463)”³⁵.

În 1475 domnul moldovean a hărăzit mănăstirii un miscelaneu de lucrări biblice (cuprinzând *Cuvintele pustnicești ale avvei Dorothei* și o serie de prețioase texte cu conținut ascetic, hagiografic, apocrife ș.a.)³⁶, iar la 1484 icoana făcătoare de minuni a *Sf. Gheorghe* (90 x 57 cm), pe care slăvitul voievod o purta cu sine în timpul luptelor cu dușmanii, dăruind-o după victoria repurtată la Podul Înalt³⁷. Se presupune că ea este tocmai acea icoană care, conform tradiției, o dăruise împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul lui Alexandru cel Bun, la 1424 (în Chilia?)³⁸. Icoana se află în prezent în biserica de hram a mănăstirii Zografu (*katolikon*) – în partea stângă din fața altarului.

La mănăstire se mai păstrau un hrison din 1471³⁹ și o pereche de *ripide*⁴⁰ din argint aurit, dăruite la 1488 (6996) sau, după unele cercetări mai recente ale istoricilor greci, la 1468 (6976).⁴¹ Frumoasele *ripide* din filigran au ajuns, până la urmă, la mănăstirea *Evanghelistul Sf. Ioan Teologul* de pe insula Patmos; fiind confecționate, ca și alte două asemănătoare de la mănăstirea Putna (14 ianuarie 7005/ 1497), din ordinul lui Ștefan cel Mare în Putna.⁴² Ripidele se termină cu un mâner cu bulb, pe care este gravată o inscripție în slavonă (tradusă inițial de Marcu Beza): „Io Ștefan vovoda, prin mila lui Dumnezeu gospodar al țării Moldovei, fiul lui Bogdan vovoda, am făcut această ripidă a mea la (pentru) mănăstirea Zografu, cu hramul marelui mucenic Gheorghe, a sfântului Munte. Iulie 30, leatul 6996 (1488)”⁴³; corect 6976 (adică 1468).

A fost dăruit mănăstirii și un „Evangheliar”, lucrat artistic extraordinar de frumos (262 de file cu frontispicii color) de ieromonahul miniaturist Filip, la 1502 (actualmente se află în fondurile Bibliotecii Naționale din Viena, unde a fost adus la 1827)⁴⁴. Pe epilogul *Tetraevangheliarului* este pictată stema dinastică a lui Ștefan cel Mare: *scut sfertuit: albastru cu o dublă cruce treflată de aur, în primul cartier; fasciat, șase piese, verde și aur, în al doilea cartier; verde, cu trei roze de aur, tivite cu albastru, așezate în bandă, în al treilea; albastru, cu dubla floare de crin de aur, așezată în bară, în al patrulea. În centru (peste cartierul trei și patru un soare de aur.*⁴⁵ *Bourul (destinat cimierului), însoțit de mobilele astrale sunt de aur*⁴⁶.

De remarcat că florile de crin *capețiene*, moștenire heraldică a lui Ștefan cel Mare de la înaintașul său (primate, probabil, de la regele angevin al Ungariei), semnifică prin petalele lor – *înțelepciunea și cavalerismul*, ce ocrotesc petala cea mai înaltă din centru, ce simbolizează *credința*⁴⁷. Inscripția de pe frontispiciu de pe f. 121: „Io Ștefan voievod, domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, ctitorul, a făcut acest Tetraevanghel cu doamna sa Maria și fiul său Bogdan” este completată cu cea de pe f. 245: „... s-a scris acest Tetraevanghel și l-a ferecat și l-a dăruit întru rugă sieși și doamnei sale Maria și fiului lor Bogdan, la Sfântul Munte, în biserica sa în mănăstirea Zugraf, unde este casa sfântului și slăvitului mare mucenic și purtător de biruință Gheorghe, în anul de la zidirea lumii 7010 (1502), iar al domniei lui, în anul al patruzeci și șaselea curgător, luna aprilie 23...”⁴⁸.

Al. Elian mai menționează câteva manuscrise „lucrate în Moldova în epoca lui Ștefan cel Mare, care au ajuns la Athos pe căi rămase obscure”: *Praxiul* din 1463, scris de Mircea Diacul, ajuns la mănăstirea sârbească Hilandar; *Tetraevanghelul*, scris pentru biserica Sf. Apostoli Petru și Pavel din Huși, în 1493, care a ajuns la Schitul Maicii Domnului de pe lângă mănăstirea rusească Sf. Pantelimon, și *Tetraevanghelul*, cumpărat de Ștefan cel Mare și dat bisericii din Borzești de pe Troțuși în 1495, ce ajunse în secolul al XVII-lea la mănăstirea bulgărească Zografu⁴⁹. Aceste prețioase manuscrise slavo-române au ajuns la mănăstirile athonite, credem, prin filiera mănăstirilor (metoacelor) moldovenești închinat ulterior Sf. Munte.

Academicianul Virgil Cândea semnalează și despre existența unei broderii moldovenești din secolul al XV-lea, reprezentând *portretul lui Ștefan cel Mare*, păstrată la Zografu⁵⁰. O altă broderie lucrată în fire de aur, argint și mătase (probabil, a aparținut inițial, la fel ca și în cazul *ripidilor*, mănăstirii Zografu, astăzi aflându-se la Patmos) reprezintă un *omofor*, având imaginea ierarhilor și a praznicelor împărătești⁵¹.

Mai multe secole s-au păstrat la Zografu două steaguri, dăruite de domnul Moldovei spre sfârșitul domniei sale. Se pare că primul cercetător român care le-a văzut și le-a descris a fost Teodor T. Burada, călătoria întreprinsă în Turcia și Macedonia în vara anului 1882⁵². La acea vreme unul din ele (pe care este indicată data exactă a confecționării – anul 1500) se păstra în biblioteca mănăstirii Zografu, fiind din „atlas roșu, vechi și rupt de tot”. Tradiția spune că acest steag a fost lucrat de mâna domniței Elena, fiica lui Ștefan cel Mare⁵³. Călugării bulgari, printre care era și părintele Neofit, „călugăr român de la Chișinău, din Basarabia” au ascultat de rugămintea pelerinului nostru, ca să nu fie reparată această relicvă („luându-i cusăturile și punându-le pe un atlas nou”) – pentru a-l păstra „așa vechi și rupt cum se găsește, spre a nu schimba această prețioasă rămășiță a unor timpuri demult trecute”⁵⁴. În anul 1917 acest prețios însemn vexilologic al neamului românesc a fost luat de la sfânta mănăstire de către armata franceză și retrocedat oficial României (fiind donat la 1919 Muzeului Militar din București, unde se păstrează și astăzi). Fondalul drapelului este de culoare roșu-deschis și are mărimea de 120 x 90 cm. Până la noi a ajuns doar o singură față a steagului,

ce îl reprezintă pe Sf. Gheorghe șezând pe tron și călcând în picioare balaurul. Veniamin Pocitan Ploeșteanu, vizitând la 1928 Muntele Athos, menționează și cealaltă parte-față a steagului lui Ștefan cel Mare, care reprezintă „stema țării Moldovei”⁵⁵ (sau poate vicarul patriarhal se referea la alt steag?).

Istoricul Petre Ș. Năsturel, analizând acest simbol vexilologic, conchide că balaurul cu trei capete simbolizează nu pur și simplu un „dușman abstract”, ci se face o aluzie discretă la „turci, unguri și polonezi”, care erau principalii dușmani ai domnitorului moldav în acea epocă⁵⁶. Acest steag frumos brodat este considerat drept „un manifest spiritual și politic”, având o expresie „propagandistică”. În jurul capului sfântului este făcută următoarea inscripție: „*Sfântul Gheorghe din Capadocia*”. Icoana Sf. Gheorghe este încadrată cu următoarea inscripție slavonească în litere de aur: „*O, îndelung răbdătorule și de biruinți purtătorule, mare mucenic Gheorghe, carele la nevoi și în năpaste ești grabnic apărător și fierbinte ajutător, și celor întristați bucurie nespūsă, primește de la noi și această rugăminte a smeritului robului tău a domnului Io Ștefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei; și-l păzește pe el neatins în acest veac și în cel viitor, cu rugăciunile celor ce te cinstesc pe tine, ca să te proslăvim pe tine în veci, amin! Și s-a făcut în anul 7008, iar al domniei lui anul al 43-lea*”⁵⁷.

Cel de-al doilea steag dăruit, după cum reiese din tradiția istoriografică, tot de către Ștefan cel Mare mănăstirii Zografu, a fost văzut de T. T. Burada „în biserica mănăstirii”⁵⁸, fiind de forma prapurilor bisericesti, având în lungime un metru și cam tot atâta în lățime, iar în partea de jos – trei colțuri. Câmpul pânzei, nefiind datat, este din atlas roșu (decolorat) și se mai păstrează și actualmente acolo (probabil, în altarul katolikonului). Pe față este reprezentat hramul sfintei mănăstiri – Sf. Gheorghe, călare pe un cal alb, omorând cu sulita balaurul. Icoana este încadrată cu următoarea inscripție cu litere de aur în limba slavonească: „*Ca un izbăvitor al celor robiți și celor săraci apărător, neputincioșilor doctor, împăraților ajutor, purtătorule de biruință, mare mucenice Gheorghe, roagă pe Hristos Dumnezeu, să mântuiască sufletele noastre*”. Pe verso broderia reprezintă „Botezul lui Hristos”, purtând pe margini inscripția în slavonă: „*În Iordan botezându-te, tu, Doamne, închinarea Treimii s-a arătat; că glasul Părintelui a mărturisit Ție, Fiu iubit pe tine numindu-te, și Duhul în chip de porumb a adevărit intrarea cuvântului. Cel ce te-ai arătat, Hristoase Dumnezeule, și lumea ai luminat, mărire Ție!*”⁵⁹. În polemica existentă în istoriografia română s-a afirmat că steagul de formă dreptunghiulară a fost un „steag bisericesc”, indicându-se mărimea relativ mică și faptul că el nu purta armele țării precum și însăși iconografia sa, ce prezintă patronul mănăstirii căreia i-a și fost donat⁶⁰. Totuși aceste argumente, credem, nu permit încă să ne pronunțăm cu certitudine asupra originii acestui steag, deoarece, chiar dacă nu a fost un „Steag al Țării”, probabil, putea să-i fi aparținut personal lui Ștefan cel Mare și Sfânt (mai ales că Sfântul Gheorghe era simbolul militar și ocrotitorul marelui voievod).

În ceea ce privește cel de-al doilea steag disputat, un șir de istorici (T. Burada, M. Berza, N. Iorga, I. Bogdan, Șt. Nicolăescu, V. Căndea ș.a.) consideră, de asemenea, că a fost donat de către Ștefan cel Mare mănăstirii Zografu sau, cel puțin, aparține acelei epoci⁶¹, fapt, de asemenea, contestat de P. Șt. Năsturel. Autorul susține că broderia și inscripția în slavonă („nespecifice artei românești, dar caracteristice epigraficii ruse”), dovedesc că acest steag este, mai degrabă, o „piesă rusă”...⁶². Dar este cunoscut faptul că imaginea Sf. Gheorghe călare a fost prezentă în iconografia moldovenească și pe steagurile țării, practic, pe tot parcursul Evului Mediu, fiind tot atât de „firească” și titulatura voievodală și cea bisericească scrisă în limba slavă veche (limba oficială a cancelariei domnești). Acest sfânt era patronul Mitropoliei Moldovei și, prin extensie, al întregii țări⁶³.

Expunând opiniile existente referitor la aceste două steaguri moldovenești din secolul al XV-lea, suntem de părerea (ca și acum 10 ani, când am abordat acest subiect în lucrarea noastră „Simbolurile Țării Moldovei”)⁶⁴ că originea steagurilor păstrate din epoca lui Ștefan cel Mare și Sfânt este militară. Iar o investigație efectuată nemijlocit la fața locului, adică la mănăstirea bulgară Zografu, ar vărsa lumină în această problemă controversată. Incontestabil, că toate acestea valoroase și originale mărturii ale slăvitului domn moldovean fac parte din patrimoniul poporului român și trebuie păstrate cu sfințenie, ca să fie cunoscute de urmașii lui Ștefan cel Mare. Iar conservarea lor la *Mănăstirea Sfântului Gheorghe Zografu*⁶⁵ (numită, deseori, de către Ștefan cel Mare și de ceilalți domni moldoveni „a noastră mănăstire”)⁶⁶ trebuie să fie conjugată cu o mai largă propagare și cercetare științifică.

De o atenție deosebită din partea lui Ștefan cel Mare s-au bucurat și alte mănăstiri de la Sf. Munte.

Biserica „Adormirea Maicii Domnului” a Comunității Muntelui Athos (la Protaton, în Karyies – centrul administrativ al Athosului), datând din prima jumătate a secolului al X-lea, a fost întreținută și reparată la sfârșitul secolului al XV-lea cu banii domnitorului Ștefan cel Mare și ai fiului său succesor Bogdan al III-lea (din păcate, nu s-a mai păstrat până azi inscripția de pe placa de marmură, datată cu 1508, de pe fațada vestică: „...*Blagocestivii gospodari Io Bogdan voevoda Zemli Moldavskoi sozdal sie v leato 7016*”)⁶⁷. Astfel, umele lui Ștefan vodă este înveșnicit, fiind înscris primul, în a cincea coloană de la stânga spre dreapta, într-un minunat pomelnic, cu copertă din lemn pictat, ce se păstrează și actualmente la Protaton⁶⁸.

Mănăstirea Vatoped ocupă astăzi al doilea rang între cele 20 de mănăstiri, adică urmează imediat după Marea Lavră ca extindere și ca importanță administrativă, fiind o adevărată cetate-urbă monahală. Aici se păstrează relicve creștine inestimabile: *Brâul Maicii Domnului*, singura relievă materială rămasă de la Sfânta Fecioară (brâul sau, mai exact, fragmentele lui se păstrează în trei cutii de argint și aur; inițial au fost păstrate la Constantinopol); lemn din Crucea adevărată a Mântuitorului; un fragment din trestia prin care i s-a dat lui Hristos pe cruce buretele îmbibat în oțet; Capul Sfântului Ioan Gură de Aur; Mâna Sfintei Ecaterina – patroana profesorilor; șapte icoane făcătoare de minuni ș.a.

În celebra Arhivă românească de la Vatoped (unde se păstrează aproape 14000 de documente), explorată cu abnegație de mai mulți ani de către colegul nostru dr. Florin Marinescu, mai există și documente, cele mai multe inedite, emise de Ștefan cel Mare. Domnia sa a depistat recent încă, cel puțin, 15 documente inedite din epoca lui Ștefan cel Mare, care sunt acte de proprietate ale unor moșii, ulterior ajunse în posesia unor mănăstiri, devenite metoace ale mănăstirilor athonite.

Până în prezent se păstrează ctitoria lui Ștefan cel Mare, *arsanaua*, o solidă clădire de pe malul mării, în partea stângă de la poarta centrală a mănăstirii Vatoped. Această veche *arsana* a fost construită în 1472 din porunca și cu sprijinul marelui voievod. Pe fațadă, în partea dreaptă (din partea privitorului), la o înălțime de 3-4 m este fixat un basorelief dreptunghiular din marmură albă, reprezentându-l pe voievodul încoronat oferind (cu mâna dreaptă) Fecioarei un „edificiu”, în timp ce mâna stângă este ridicată în rugăciune. Maica Domnului cu capul spre stânga, îl ține în brațul drept pe Hristos, care privește spre voievod. Brațul ei stâng este întins către domnul Moldovei. La centrul, în partea inferioară, este sculptat un scut de tip „spaniol” (cu vârful semirotund) purtând stema tradițională a Moldovei – *capul de bour*. Basorelieful (94 x 91 cm) are o crăpătură verticală (detașându-se imaginea voievodului de restul compoziției) și este șters de atâta vreme (inscripțiile fiind greu descifrabile). Deasupra figurilor este sculptată următoarea inscripție, în limba greacă (publicată de cercetătorul din Atena A. Xyngopoulos⁶⁹):

† Ο ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΟΣ [ΑΥΘΕΝΤΗΣ] ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) ΣΤ[Ε]ΦΑΝΟΣ/
[ΒΟΕ]ΒΟΔΑΣ

În partea de jos este scris:

ΕΤΟΥΣ ΖΔ [ΕΠ;] ΟΙΓΟΥΜΕΝΟΥ ΚΥΡΙΑΟΥ ΙΕΡΟ/Μ(Ο)Ν(Α)Χ(ΟΥ).

N. Iorga a publicat-o în următoarea traducere: „Prea cucernicul și de Hristos iubitorul, Io Ștefan Voievod, anul 7004 (1496) egumen fiind Chiril ieromonahul”⁷⁰. Actuala formă „grecească” a inscripției ctitoricești ne sugerează ideea că basorelieful sau, cel puțin, textul lui este o copie, adică o traducere mai târzie din slavona veche (limba cancelariei domnești, obișnuită pentru toate celelalte plăci ctitoricești ale lui Ștefan cel Mare la Sf. Munte). Mai recent, în anul 2000, călugării vatopedini au executat o copie a basoreliefului – expusă actualmente în modernul Muzeu al mănăstirii.

Menirea vechiului edificiu, ridicat între anii 1472-1496, de pe malul mării pare a fi una utilitară – *arsana*, adică o construcție portuară (în care se țineau și se reparau în timp de iarnă bărcile și vasele mici ale călugărilor). Ipoteza precum că această construcție ar fi fost o *biserică* sau o *trapeză* nu se argumentează nici cu imaginea păstrată pe basorelief (fără turle, cruci), nici prin arhitectura sa (lipsește *absidele*, indispensabile unei biserici athonite). Inițial, la data sfințirii acestei construcții și plasării în peretele din față a pietrei ctitorului cu numele său – „Ștefan Vodă” (la 1496) – ea nu avuse, probabil, balconul cu etaj. Acesta a fost adăugat mai târziu, în timpul restaurării din 1672. O gravură vieneză de la 1792 ne prezintă *arsana*, astfel cum arată și în prezent. Executarea artistică și stilul tradițional al epocii permit a concluziona că acest prețios basorelief a fost lucrat de meșteri moldoveni sau, cel puțin, în Moldova, apoi a fost adus la mănăstirea Vatoped pentru a înveșnici donația lui Ștefan cel Mare, care a rezistat vremurilor, fiind o dovadă arhitectonică a prezenței românești la Sfântul Munte.

Către sfârșitul vieții sale zbuciumate marele voievod tot mai des revine cu gândul și fapta la Sfântul Munte. Documentele și mărturiile timpului vin să confirme această smerită comportare a sa. El era chinuit de incurabile răni la picioare (a fost „împușcat” la glezna stângă în timpul asediului Chilieii, la 22 iunie 1462), care pare să fi fost osteită („avea picioarele acoperite de răni) și de podagră (guta)⁷¹. Trăind cu dureri insuportabile și nemaiputând să-și folosească membrele, bătrânul voievod (dr. Constantin Rezachevici consideră că ar fi avut la 1504 cam în jur de 65 de ani sau poate mai mult, ceea ce era pentru secolul său o vârstă considerabilă)⁷² se gândea la succesul său, la soarta de mai departe a Țării Moldovei și nu uita să ajutoreze și în continuare sfintele lăcașuri. Ștefan cel Mare a purtat grija ctitoriilor sale athonite întreaga viață, iar către sfârșitul sec. al XV-lea – începutul sec. al XVI-lea această binefacere este deosebit de considerabilă.

Ștefan cel Mare a fost și binefăcătorul mănăstirii Constamonitu, donându-i la 1493 – 5000 aspri⁷³. La mănăstirea Sfântul Pavel a susținut în anii 1500-1501 lucrările de renovare a caselor și a fântânilor. A făcut o moară și „a adus apa pe jgheaburi până la edificiu”.⁷⁴ O inscripție ctitoricească (pe fântâna de lângă vechea trapeză), astăzi pierdută, relatează: „Întru Hristos Dumnezeu bine credinciosul Io Ștefan Voievod cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, am adus apă acestei mănăstiri pentru odihna ei și pentru veșnica pomenire, sub egumenul Nicon, în anul 7008 (1500), indicția 3, crugul soarelui 8 și al lunii 16, temelia 29”.⁷⁵ La începutul secolului al XX-lea istoricii au mai semnalat și despre următoarea inscripție în slavonă de pe „o fântână veche, din vestibul, mai jos de vechiul katolikon” de la Sfântul Pavel: „Bine credinciosul Io Ștefan Voievod și domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, și fiul său Bogdan Voievod, au adus această apă și au făcut și cristelnița și canalul de apă din acesta, în anul 7009 (1501), al Domniei lui curgător anul 45, sub egumenul de la Sfântul Pavel Nectarie ieromonah”⁷⁶.

La mănăstirea Grigoriu a făcut reparații „din temelii” (fiind socotit al doilea ei ctitor), ridicând, către 1501-1502, turnul acesteia, la baza căruia se găsea o placă de piatră cu inscripția în slavonă: „Blagocestivii gospodar Io Stefan voevod sotvoril v leato 7010” („Milostivul domnitor Io Ștefan-Voievod am făcut aceasta la 1502”)⁷⁷. Călătorul rus V. Barski a văzut la 1721-1723 în această mănăstire două „hrisobule” (hrisoave slave) de la Ștefan cel Mare (din 1500), în care voievodul este numit „ctitorul” Grigoriului⁷⁸. I. Komnen mai completează că, domnul „Moldovlahiei – Alexandru (sic!), tatăl lui Bogdan, a reparat-o maiestros în anul 7005 (1496/1497).”⁷⁹ Mănăstirea a mai primit în anul 1500 – 24000 aspri.⁸⁰ Tot la 1500, „voievodul Moldovlahiei” acordă un hrisov „sfintei mănăstiri Grigorie de la Athos”.⁸¹ Ștefan cel Mare i-a dăruit apoi și vechea mănăstire Sfântul Trifon din Caries, unde fiul său Bogdan Vodă a zidit ulterior o biserică.⁸²

O superbă icoană cu chipul Maicii Domnului (40 x 32 cm)⁸³, numită „Pantanassa” („Stăpâna lumii”), se păstrează și astăzi în katolikonul acestei mănăstiri (supraviețuind, ca prin minune, în urma a două incendii, inclusiv incendiul mistuitor de la 1761, mai fiind și aruncată de două ori în mare și apoi regăsită)⁸⁴ – donația Mariei de Mangop (a doua soție a lui Ștefan cel Mare: 1472-1477)⁸⁵. Chiar dacă izvoarele interne n-au relevat împrejurările în care a fost făcută donația,⁸⁶ inscripția de pe această veche icoană o atribuie clar „Doamnei Moldovlahiei”: „Δέησης της ευσεβεστατης κυρα Μαρίας Ασαννινας Παλαιολογηνας κυράς της Μολδοβλαχίας”⁸⁷.

Tot acolo, se află și cele două „poale de icoane” (expuse pentru prima oară într-o expoziție fără precedent, numită „Tezaurul Muntelui Athos”, la Salonic în 1997)⁸⁸.

Încheind această sumară și scurtă relatare despre prezența nemuritorului nostru înaintaș la Sfântul Munte, vom constata că, ctitoriile și donațiile făcute de el Muntelui Athos sunt vestigii de importanță majoră ce întregesc figura spirituală a marelui voievod, care și-a trăit viața în lupte continue pentru apărarea Moșiei și a Ortodoxiei în sud-estul Europei. Rămânem cu speranța că, precum a spus Arhimandritul Efrem, actualul egumen al mănăstirii Vatoped: „...Biserica română va scoate încă mulți sfinți, deoarece poporul român este din fire un popor mistic, românul este un om care prin caracter este pentru viața lăuntrică! Poporul român este un popor isihast! Iar un astfel de popor va da multe roade!”⁸⁹

NOTE

¹ Giurescu C.C., *Istoria românilor*, vol. II. București, 2000, p.42.

² Gorovei Șt.S., „Ștefan cel Mare”, în *Portret în istorie: Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004)*, Suceava, 2003, p. 556.

³ Aducem și pe această cale gratitudinea noastră colegului nostru de la KNE dr.Florin Marinescu pentru faptul că ne-a „deschis ușile” la mănăstirile athonite și ne-a acordat cu multă bunăvoință posibilitatea de a lucra în bogata sa bibliotecă din Atena.

⁴ Din numeroasele publicații ale românilor (basarabenilor) cu impresii de călătorie la Sfântul Munte remarcăm mai recente apariții: Vasile Andru, *Istorie și taină la Sfântul Munte Athos*, București, 2001, 219 p.; Axinte Frunză, *Un modern la Athos / Introd. acad. V.Cândea, ANASTASIA*, București 2001.

⁵ Uspenskij P. *Istoria Afona*, T.III. Kiev, 1877, p.334.

⁶ Efrem, arhimandrit, *Cuvânt din Sfântul Munte: omiliile arhimandritului Efrem – Egumenul Mănăstirii Vatopedi – în România*, Alba Iulia, 2001, p.149-150.

⁷ Φλορίν Μαρινέσκου, *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Όρους. Αρχείο Ιεράς Μονής Ξηροποτάμου*. Τόμος πρώτος. Αθήνα, 1987, X III+ 7 48 σελ.; Idem, *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου όρους. Αρχείο Ιεράς Μονής Κουτλουμπουσίου*. Αθήνα, 1988, IX + 177 σελ., Idem, *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Όρους. Αρχείο Πρωτάτου*. Αθήνα, 2001, XIII+ 658 σελ.; Idem, *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Όρους. Αρχείο Ιεράς Μονής Αγίου Παύλου*. Αθήνα, 2002, 600 σελ.

⁸ Vezi mai recent: Mischevca Vl. *Memoria lui Ștefan cel Mare și Sfânt la Muntele Athos. 498 de ani de la moartea Voievodului Moldovei*, în „Curierul Atenei”. Nr. 17. 2002, p.7; De remarcat volumul publicat în 2002

la editura „Paralela 45”, sub îngrijirea lui Ignatie Monahul și prof. Gheorghe Vasilescu, cu titlul *Români și Muntele Athos*.

⁹ Cf.: Năstase D. *L'idee imperiale dans les pays roumains et le crypto-empire chretien sous la domination ottomane*, în *Σύμμεκτα*, t. IV, Atena, 1981, p.201-250; Moldoveanu I., *Contribuții la istoria relațiilor țărilor române cu Muntele Athos (1650-1863)*, București, 2002, p.164.

¹⁰ Vezi cea mai recentă ediție, tradusă în românește: Iorga N., *Bizanț după Bizanț / Traducere după originalul în limba franceză de Liliana Iorga-Pippidi*, București, 2002, 279p.

¹¹ Panaitescu P.P., *Ștefan cel Mare. O încercare de caracterizare în Portret în istorie: Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004)*, Suceava: Mușatinii, 2003, p.26.

¹² N. Iorga, „Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român”, București, 1904, 1966, p. 8; Năstase D., *Ștefan cel Mare împărat în „Studii și materiale de istorie medie”*, vol. XVI, 1998, p. 85-87; Andreescu Ș., *Ștefan cel mare protector al Muntelui Athos în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie” «A.D.Xenopol»*. XIX. 1982, p. 653.

¹³ Pippidi A., *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII / Ediție revăzută și adăugită*, București, 2001, p.212.

¹⁴ Andru V. *Istorie și taină la Sfântul Munte Athos*, București, 2001, p.145.

¹⁵ *Moldova Suverană*, nr.74 din 6 mai 2004; nr.75 din 7 mai 2004; *Nezavisimaia Moldova*, 06.05.2004.

¹⁶ Elian Al., *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea* (publ. din 1964), în *Idem, Bizanțul, Biserica și cultura românească. Studii și articole de istorie*, Iași, 2003, p.81.

¹⁷ „Renumitul învățat” a domnit de patru ori în Țara Românească și de două ori în Moldova, între 1601 – 1626. Cf.: *Istoria românilor*, vol.V (1601-1711/1716), București, 2003, p.1031-1032; Pippidi A., *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, 2001, p. 278-282.

¹⁸ Iorga N., *Voievozi și boieri români ctitori la Athos* în „Români și Muntele Athos”. București, 2002, p.229.

¹⁹ Sanuto M. *Diarii IV*, col. 311 – cit. după: Panaitescu P.P., *Ștefan cel Mare. O încercare de caracterizare în „Portret în istorie: Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004)”*, Suceava: Mușatinii, 2003, p.24.

²⁰ Moldoveanu I., *Contribuții la istoria relațiilor țărilor române cu Muntele Athos (1650-1863)*, București, 2002, p.282.

²¹ *DRH. A. Moldova*. Vol.II. București, 1976, doc. nr.135, p.191-192 (text original, în slavona veche) și p.193 (text tradus în românește).

²² *Sfântul Munte Athos*. Ed.: „REKOS”. Salonic, f.a., p.108 (autorul textului, tradus din greacă în limba rusă, K.Faridis).

²³ Bodogae T., *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte*, Sibiu, 1940, p.218; Zubco A., *Biserica în Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVII. Relațiile cu Muntele Athos.*, -Chișinău, 2001, p.116.

²⁴ *DRH. A. Moldova*. Vol.II. București, 1976, p.193.

²⁵ Uspenskij P., *Istoria Afona. III. Afon monașeski (911-1861)*, partea III. SPb, 1892, p.336; *DRH. A. Moldova*, vol.II. București, 1976, p.261.

²⁶ Giurescu C.C., *Istoria românilor*, vol. II., București, 2000, p.70; Năsturel P.Ș., *Op. cit.*, p.183-188.

²⁷ Bodogae T., *Ajutoarele românești...*, p.216.

²⁸ Moldoveanu I., *Contribuții la istoria relațiilor țărilor române cu Muntele Athos...*, p.284.

²⁹ Barskij V.G., *Puteșestvie k sveatâm mestam v Evrope, Azii i Afrike, predprineatoe v 1723 i okoncenoie v 1747 godu*. SPb., 1800, p.260; Ivanov J., *Balgarski starini iz Makedonia*, Sofia, 1931, p.241; Enev M., *Manastirat Zogra.*. Sofia, 1994, p.300-301.

³⁰ Μερτζιμεκη Ν.Α. „Περι των κτητορων του πυργου του αρσανα της αγιορειτικης μωνης Ζωγραφου” în *Βυζαντινα*. 20. Θεσσαλονικη, 1999, σελ.333-334; Cf.: Iorga N., „Voievozi și boieri români ctitori la Athos” în *Români și Muntele Athos / Ed. Ignatie Monahul și prof. Gheorghe Vasilescu*. –București: Editura Paralela 45, 2002, p.218.

³¹ *Οι πυργοι του Αγίου Ορους*. Θεσσαλονικη, 2002, σ.103.

³² Vezi: Μερτζιμεκη Ν.Α., *Περι των κτητορων του πυργου του αρσανα της αγιορειτικης μωνης Ζωγραφου*, *Βυζαντινα*. 20. Θεσσαλονικη, 1999, σελ.333-334.

³³ Beza M., *Urme românești în răsăritul ortodox*, București, 1935, p.38.

³⁴ Iorga N., *Voievozi și boieri români ctitori la Athos* în „Români și Muntele Athos” / Ed. Ignatie Monahul și prof. Gheorghe Vasilescu..., p.218; Burada T.T., *O călătorie la Muntele Athos* în „Români și Muntele Athos...”, p.282.

³⁵ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p.372.

³⁶ Elian Al., *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea...*, p.81.

³⁷ Melhisedec, *Despre icoanele miraculoase de la Athos de proveniență română* în „Analele Academiei Române”. *Seria II. Tom V. Secția II.*, -București, 1882, p.217-219; *Icoana Sf. Gheorghe de la Zograful* în „România Liberă”, din 19 iulie 1885; Beza M., *Urme românești în răsăritul ortodox...*, p.37; Căndea V., Simionescu C. *Witnesses to the Romanian presence in Mount Athos. Album.*, București, 1979, p.16.

³⁸ Moldoveanu I., *Contribuții la istoria relațiilor țărilor române cu Muntele Athos...*, p.281-283; *O analiză critică a probabilității acestei întrevăderi disputate* vezi la Elian Al., *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în „Bizanțul, Biserica și cultura românească. Studii și articole de istorie”. -Iași, 2003, p.36-65.

³⁹ Beza M., *Urme românești în răsăritul ortodox...*, p.36.

⁴⁰ *Ripidă sau serafim*; obiect de cult de metal de forma unei palete sau evantai, având imprimat chipul unui înger cu care diaconul ferește sfintele daruri ca să nu cadă ceva în ele în timpul liturghiei. Cf.: Zubco A., *Biserica în Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVII...*, p.115.

⁴¹ *Οι Θησαυροί της Μονής Πάτμου*, -Αθήνα, 1988, σ. 224, 370.

⁴² *Istoria românilor*. IV, -București, 2001, p. 770-771; Beza M., *Urme românești în răsăritul ortodox...*, p.179, planșa de la p.182.

⁴³ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p.344.

⁴⁴ Beza M. *Urme românești în răsăritul ortodox...*, p.38; Buluță Gh., *Comori de cultură și artă românească* în „Magazin istoric”. Anul XXII, nr.4 (253), 1988, p.10.

⁴⁵ Vezi foto: *Istoria românilor*. IV, București, 2001, pl. color 40.

⁴⁶ Gorovei Șt.S., *Stema Moldovei și a voievozilor ei (secolele XIV – XVI)* în „Herb. Revista română de heraldică”. I (VI). 1999, nr. 1-2, p.20.

⁴⁷ *Ibidem*; Despre semnificația celorlalte elemente ale stemei lui Ștefan cel Mare și Sfânt vezi: Moisil C., *O pagină de heraldică românească veche*; Cernovodeanu D., *Heraldica dinastică monetară moldoveană din secolele XIV-XVI și realitățile istorice pe care le reflectă*; Mănescu J.-N., *Considerations sur les armes de la Moldavie aux XIV-e et XV-e siecle* toate în *Herb. Revista română de heraldică*. I (VI). 1999, nr. 1-2.

⁴⁸ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare...*, p.416.

⁴⁹ Elian Al. *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea...*, p.81, nota 243.

⁵⁰ Căndea V., *Mărturii românești peste hotare*. vol.I. București, 1991, p.546, nr.2094.

⁵¹ Căndea V., *Mărturii românești peste hotare*. vol.I, p.582; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare...*, p.332.

⁵² Vezi: Burada T.T., *O călătorie la Muntele Athos* în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”. Anul I, vol. I, fasc. II., București, 1883; Recent lucrarea a fost republicată în culegerea *Români și Muntele Athos* / ed. „Ignatie Monahul și prof. Gheorghe Vasilescu”, București, editura *Paralela 45*, 2002, pp.276-287.

⁵³ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare...*, p.302.

⁵⁴ *Români și Muntele Athos* / ed. „Ignatie Monahul și prof. Gheorghe Vasilescu” ..., p.281.

⁵⁵ Pocitan Ploșteanu Ven., *Sfântul Munte al Athosului. Cu prilejul unei călătorii în Răsărit*, București, 1939, p.48.

⁵⁶ Năsturel P.Ș., *Melanges roumano-athonite* (I), în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D.Xenopol»”, XXVII, Iași, 1990, p. 12-16.

⁵⁷ Vezi: Mischevca V., Negrei I., Nichitici A., *Simbolurile Țării Moldovei. (Din istoria vexilologiei heraldice moldovenești din sec. XIV-XIX)*, Chișinău, 1994, p.39-40.

⁵⁸ *Români și Muntele Athos* / ed. „Ignatie Monahul și prof. Gheorghe Vasilescu” ..., p.280-281.

⁵⁹ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare...*, p.332.

⁶⁰ Năsturel P.Ș., *Melanges roumano-athonite* (I) în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D.Xenopol»”, XXVII, Iași, 1990, p.13.

⁶¹ Cf.: Năsturel P.V., *Steagul, stema română, însemnele domnești. Trofee. Cercetare critică pe terenul istoriei*. -București, 1903, p.2-3; Nicolăescu Șt. *Din daniile lui Ștefan cel Mare făcute mănăstirii Zograful de la Sfântul Munte Athos*. -București, 1938, p. 16-19; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare...*, p.332; Căndea V., *Mărturii românești peste hotare*. Vol.I, p.546.

⁶² Năsturel P.Ș., *Melanges roumano-athonite* (I) ..., p.14.

⁶³ Zahariuc P., *Note de sigilografie ecleziastică moldovenească* în *Herb. Revista română de heraldică*. I (VI). 1999, nr. 1-2, p.174.

⁶⁴ Mischevca Vladimir, Negrei Ion, Nichitici Alexandru, *Simbolurile Țării Moldovei*. - Chișinău, 1994, p.40.

⁶⁵ Așa se numea acest lăcaș sfânt în manuscrisele vechi, deoarece avea Hramul Sfântului Gheorghe, la 23 aprilie / 6 mai.

⁶⁶ Bodogae T., *Ajutoarele românești...*, p.71.

⁶⁷ Millet G., Pargoire J., Petit L., *Recueil des inscriptions chretiennes de l'Athos. I Partie*. -Paris, 1904, p.1; Μαρινέσκου Φ. *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Όρους*. Αρχείο Πρωτάτων. Αθήνα, 2001, σελ.3.

⁶⁸ Vezi fotografia: Φλορίν Μαρινέσκου, *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Όρους*. Αρχείο Προτάτου..., imaginea 9-10.

⁶⁹ Xyngopoulos A., *Un édifice du voevode Etienne le Grand au Mont Athos* în „Balkan Studies” T.11. 1970, p.106-108 și foto p.108-110.

⁷⁰ Iorga N., *Voievozi și boieri români ctitori la Athos* în „Românii și Muntele Athos” / ed. Ignatie Monahul și prof. Gheorghe Vasilescu..., p.219.

⁷¹ Vezi: Ghițan T., Mircioiu Cr., *Câteva precizări în jurul diagnosticului bolii lui Ștefan cel Mare* în „Portret în istorie: Ștefan cel Mare și Sfânt. 1504-2004”. –Suceava, 2003, p.130-138.

⁷² Rezachevici C., *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova. 1324-1881*. Vol. I. Secolele XIV-XVI., București, 2001, p.539.

⁷³ Vezi discuții în această privință: P.Ș.Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains...*, p. 234.

⁷⁴ Μαρινέσκου Φ. *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Όρους*. Αρχείο Ιεράς Μονής Αγίου Παύλου. Αθήνα, 2002, σελ.14.

⁷⁵ Millet G., Pargoire J., Petit L., *Recueil des inscriptions chretiennes de l'Athos. I Partie*. –Paris, 1904, p.153, (nr.448, 449); Iorga N., *Voievozi și boieri români ctitori la Athos* în „Românii și Muntele Athos”, p.219.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Bodogae T., *Ajutoarele românești...*, p.280; Căndea V. *Mărturii românești peste hotare*. Vol. I, p.461.

⁷⁸ Cf.: Millet G., Pargoire J., Petit L., *Recueil des inscriptions chretiennes de l'Athos. I Partie*. –Paris, 1904, p.175; Bodogae T. *Ajutoarele românești...*, p.279.

⁷⁹ Κομνυνος Ιωαννης, *Προσκυνηταριον του Αγιου Ορους του Αθωνος* / Εδ.8. Καριες, 1984, σελ.97.

⁸⁰ Năsturel P.Ș., *Le Mont Athos et les Roumains...*, p.269-272.

⁸¹ DRH. A. *Moldova*. Vol.III. București, 1980, p.449.

⁸² *Biserica Ortodoxă Română și problema Muntelui Athos* în „Românii și Muntele Athos...”, p. 157.

⁸³ Ζιας Ν., Καδας Σ. *Ιερα Μονη Οσιου Γρηγοριου Αγιου Ορους*. Αγιου Ορους, 1998, σ.43 (autorii o confundă pe Maria de Mangop, moartă la 19 decembrie 1477, cu altă soție a lui Ștefan cel Mare).

⁸⁴ Pocitan Ploceșteanu Ven., *Sfântul Munte al Athonului. Cu prilejul unei călătorii în Răsărit*, București, 1939, p.63.

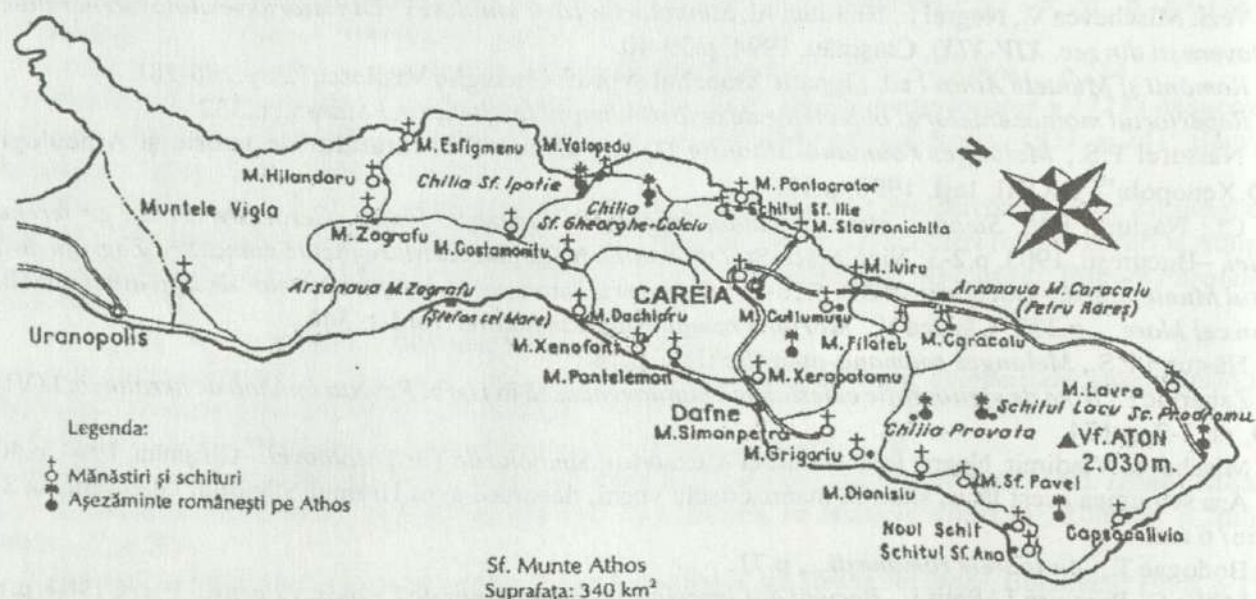
⁸⁵ Icoana a fost fotografiată de M.Beza, *Urme românești în răsăritul ortodox*. București, 1935, p.36; Năsturel Petre Ș. *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XVI-e siècle a 1654*. Roma, 1986, p.269.

⁸⁶ A.Pippidi are îndoieli în ceea ce privește identificarea donatorului acestei icoane. Cf.: Pippidi A. *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*. –București, 2001, p.213-214.

⁸⁷ *Οι Θησαυροί τω Αγιου Ορους*. Σειρά Α, τ.1. / Στ.Μ. Πελεκανιδης. Αθήνα, 1973, σελ. 359.

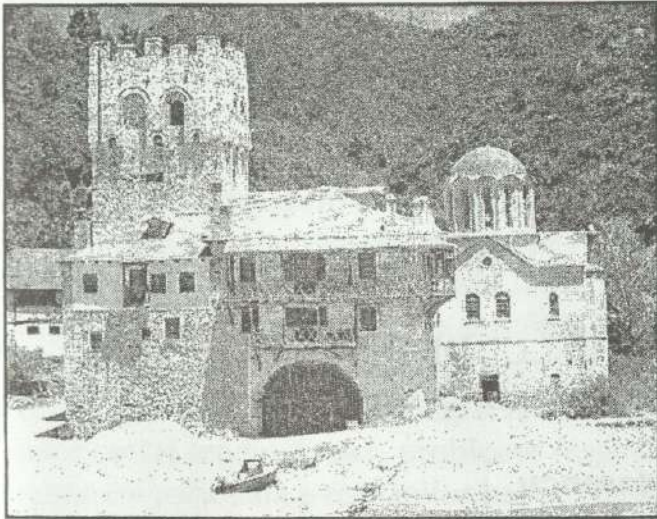
⁸⁸ Vezi *Catalogul* acestei expoziții extraordinare: *Θησαυροι του Αγιων Ορους*. Θεσσαλονικη, 1997, σελ. 414; *Treasures of Mount Athos*. –Thessaloniki, 1997; Cf.: Căndea V. *Mărturii culturale românești necunoscute în „Magazin istoric”, nr.4, 1998, p.6.*

⁸⁹ Efrem, arhimandrit, *Cuvânt din Sfântul Munte: omiliile arhimandritului Efrem – Egumenul Mănăstirii Vatopedi – în România*, Alba Iulia, 2001, p.166.

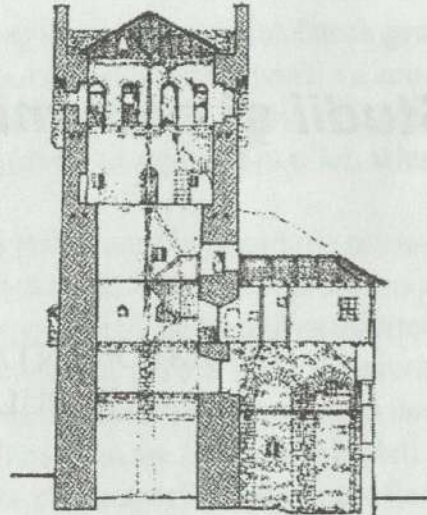

Sf. Munte Athos
Suprafața: 340 km²

Harta Peninsulei Athos

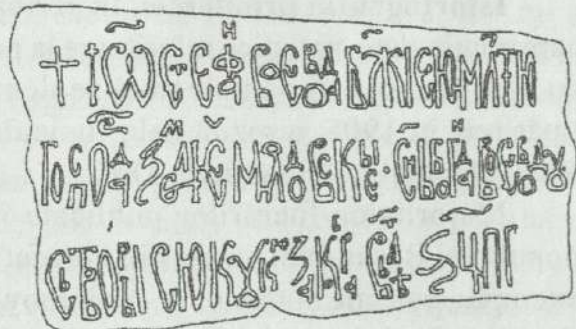
Turnul arsanalei mănăstirii Zografu
(vedere generală)

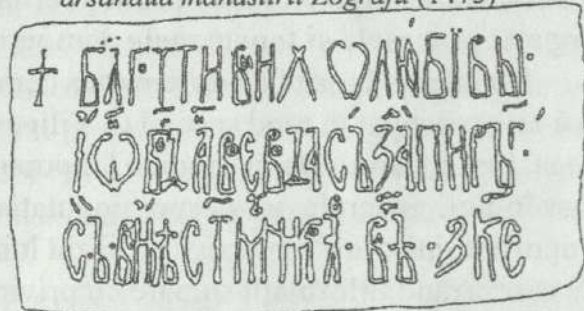
Schema turnului arsanalei mănăstirii Zografu

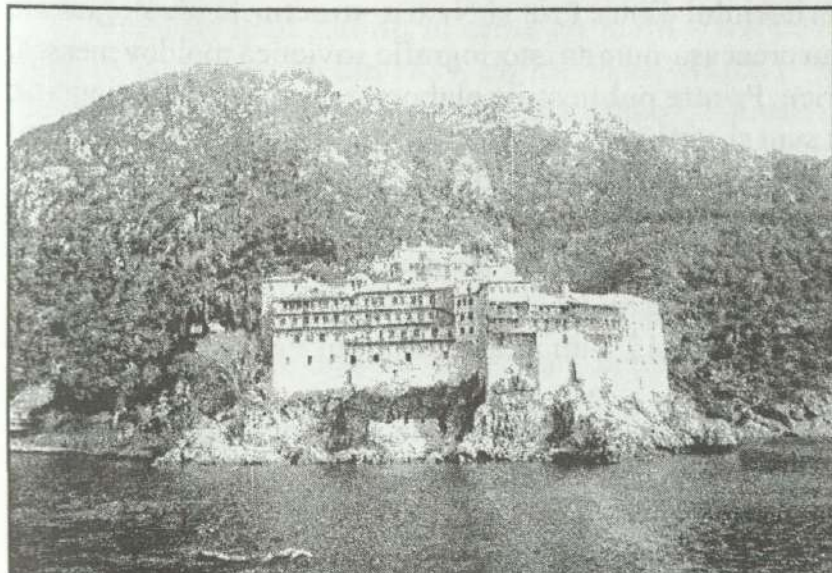
Pomelnicul mănăstirii Protaton

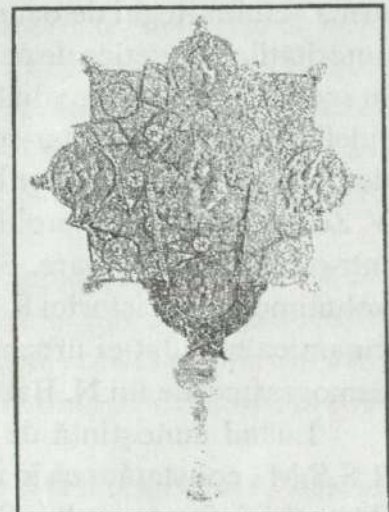
Inscripție de ctitor al lui Ștefan cel Mare de la
arsanaua mănăstirii Zografu (1475)

Inscripția de ctitor al lui Bogdan III de la arsanaua
mănăstirii Zografu (1517)

Mănăstirea Grigoriu

Ripida donată măn. Zografu,
actualmente păstrată la
măn. de pe insula Patmos

Studii și comunicări

COMPONENȚA ETNICĂ ȘI NIVELUL DE INSTRUIRE AL POPULAȚIEI URBANE DIN BASARABIA

Dinu Poștarencu

Istoriografia problemei. În perioada de până la 1918 au apărut mai multe publicații care conțin date statistice referitoare la populația Basarabiei¹, însă informațiile respective nu au fost supuse unei ample analize demografice. Starea de lucruri nu s-a schimbat după tipărirea, în 1905, a rezultatelor unicului recensământ general al populației din Imperiul Rus², efectuat la 28 ianuarie 1897.

Majoritatea lucrărilor publicate în această perioadă conțin descrieri succinte ale populației Basarabiei, unele din ele oferind și date despre populația urbană și cea rurală, de exemplu, cele ale autorilor A. Artiomov, P. Soroka, S. Davidovici, Z. Arbore, S. Potočki, N. Zozulin, Gr. Șcirovski, V. Anisimov, N. Lașcov, C. Kramarenko, N. Moghileanski, L. Berg³. În acest context o atenție deosebită merită lucrarea lui A. Zașciuk⁴, în care sunt descrise pe larg atât procesele și fenomenele demografice din întreaga Basarabie, cât și din orașele ei.

Un interes sporit față de tematica demografică s-a manifestat în perioada interbelică. De ea s-au preocupat în mod special C. Filipescu și E. N. Giurgea, I. Nistor, I. Teodorescu, L. T. Boga, Șt. Ciobanu⁵. Dar în studiile lor populația Basarabiei din perioada țaristă este prezentată doar în linii generale, iar despre populația urbană aproape că nu se amintește. Totodată, în timpul administrării românești au văzut lumina tiparului și lucrări despre orașele basarabene, ele cuprinzând informații sumare cu privire la populația din perioada țaristă, fără însă să fie supuse unei analize detaliate, de exemplu, cele semnate de Șt. Ciobanu, V. Mirescu⁶.

După instalarea regimului stalinist în Basarabia și crearea R.S.S. Moldovenești, în urma actului ilegal de ocupare a teritoriului dintre Prut și Nistru, structurile ideologice ale autorităților sovietice de ocupație au creat așa-numita istoriografie sovietică moldovenească, în scopul falsificării realității istorice. Printre publicațiile elaborate de această istoriografie fidelă sistemului totalitar-comunist sunt și cărți, capitole ale unor lucrări și articole consacrate demografiei. Din șirul lor le vom menționa, în primul rând, pe cele realizate de V. Jukov⁷ și V. Zelenciuc⁸, în care problema privind populația urbană din perioada țaristă este examinată într-o măsură mai mare. Spații restrânse sunt rezervate acestei probleme în două sinteze voluminoase ale istoriei R.S.S.M.⁹, în lucrările lui I. Grosul și I. Budak¹⁰. Structura etnică și dinamica populației urbane din anii 1897-1917 s-au aflat în câmpul vizual al cercetărilor demografice ale lui N. Babilunga¹¹.

Luând cunoștință de diversele lucrări de demografie ale istoriografiei oficiale din R.S.S.M., constatăm că în ele s-a acordat o atenție prioritară creșterii numerice a populației Basarabiei, foarte mult influențată de politica de colonizare promovată de guvernării ruși, componenței etnice și sociale a populației, evoluției populației urbane în contextul dezvoltării economice a orașelor basarabene și mai puțin proceselor și fenomenelor demografice care au

avut loc în satul basarabean, deși populația rurală constituia majoritatea populației. Istoriografia sovietică moldovenească își avea orientat obiectivul asupra mediului urban pentru a scoate în evidență formarea clasei muncitoare, care, potrivit teoriei marxist-leniniste, reprezenta forța motrice a revoluției proletare, pe când țărănimea era privită ca un simplu aliat, adesea instabil al acestei clase revoluționare¹².

Deși a menținut în câmpul său de cercetare și problema referitoare la populația urbană a Basarabiei din perioada de până la 1918, istoriografia sovietică moldovenească nu are trecut în palmaresul său nici o lucrare specială, în care problema respectivă să fie tratată multilateral.

În pofida faptului că istoriografia sovietică moldovenească, care a adus o oarecare contribuție la studierea populației urbane din Basarabia, a pus în circulație, totodată, și unele interpretări tendențioase, problema respectivă, după declanșarea, în 1989, a mișcării de renaștere națională a românilor basarabeni, a rămas în afara preocupărilor istoriografice.

Componenta etnică. Oficialitățile țariste urmăreau scopul de a cunoaște sub raport demografic evoluția numerică a populației, structura ei socială, confesională, dar nu și componenta etnică, cu toate că Imperiul Rus, numit „închisoare a popoarelor”¹³, includea un conglomerat de seminiții. Prin aceasta și se explică caracterul deficitar al statisticilor rusești referitoare la asemenea informații. Tendința de a nu reflecta aspectul etnic al populației Rusiei a avut repercusiuni nedorite asupra recensământului general al populației din 1897, în demografia sovietică subliniindu-se că „insuficienta studiere etnografică a populației Rusiei”, precum și alte cauze „au condiționat o serie de imprecizii în datele statistice ale recensământului din 1897 cu privire la componenta etnică a populației Rusiei, circumstanță remarcată de mulți cercetători”¹⁴.

Deși era ignorat acest gen de informații, în statisticile rusești de până la 1897 s-au strecurat totuși și astfel de date. Privitor la Basarabia ele au fost puse în circulație statistică prin intermediul unei publicații editate de Comitetul Central de Statistică al Ministerului Afacerilor Interne al Rusiei, cu indici demografici pentru anul 1859, înregistrați în urma unei evidențe fiscale. Valorile ce conturează tabloul etnic basarabean, pe care le reproducem în continuare, nu provin însă din rezultatele recensământului respectiv, ci dintr-o estimare făcută cu aproximație¹⁵.

Moldoveni	Ruteni, ucraineni	Bulgari	Ruși	Poloni	Evrei	Nemți	Țigani	Armeni	Greci
515000	200000	57000	17500	700	70000	26000	10000	2000	1000

Numărul total stabilit în urma estimării – 899200 de oameni – nu coincide cu cel al populației Basarabiei din 1859, indicat în sursa citată – 909926 locuitori –, ceea ce vorbește despre aproximația calculelor. Este îndoielnic, susținea A. Zașciuk, numărul rușilor, deoarece „este dificil, ba chiar imposibil, să determini cu precizie” numărul lor în Basarabia. După el, numărul acestora nu era mai mic de 20000¹⁶. Conform acestei evaluări aproximative, populația românească din Basarabia constituia 57,3% din totalul populației.

Peisajul etnic urban este schițat doar prin câteva detalii: în orașul Chișinău locuiau circa 46000 de moldoveni (aproximativ 53,8% din populația orașului); peste 7000 de ruși își aveau domiciliul în orașele Akkerman, Bender și Chișinău; o parte considerabilă din evrei, care, „au umplut” toate orașele, târgurile și multe sate, locuiau în orașele Chișinău (14000) și Hotin (9000)¹⁷.

Informații necomplete referitoare la populația urbană ne oferă și lucrarea lui A. Zașciuk, apărută în 1862, în care este indicată în procente doar componenta etnică a populației orașului Chișinău, ea fiind stabilită prin raportarea cotelor-părți la numărul total al locuitorilor urbei (87477), evaluat către 1 ianuarie 1860. Valorile stabilite sunt următoarele¹⁸:

Ch 1859
n-e
recensam
ci cauza
fiscale

Moldoveni	Evrei	Ruși	Greci	Bulgari	Țigani	Armeni	Polonezi	Alte etnii
Peste 50%	20%	10%	6%	5%	5%	2%	Mai puțin de 1%	1%

Se observă că proporția locuitorilor moldoveni din Chișinău, calculată de A. Zașciuk, corespunde, în linii generale, cu numărul indicat de Comitetul Central de Statistică, la care ne-am referit anterior. Și aceasta nu este întâmplător, deoarece Comitetul Central de Statistică a utilizat informații din articolele lui A. Zașciuk, precum afirmă el însuși, publicate în paginile *Monitorului provinciei Basarabia*¹⁹.

A. Zașciuk a expus numeric și structura etnică a populației din Basarabia, pe care o prezentăm procentual în continuare (procentajul este calculat luându-se în considerare numărul ce reunește cotele-părți estimative ale fiecărui neam – 914679 oameni, în timp ce numărul total al populației Basarabiei, în 1861, indicat de A. Zașciuk în paginile lucrării sale, constituie 988431 de suflete)²⁰.

Moldoveni	Ruteni, ucraineni	Evrei	Bulgari	Germani	Ruși	Țigani	Armeni, elvețieni, greci, polonezi
65,6	13,8	8,6	5,3	2,6	2,2	1,2	0,7

Cifrele expuse reprezintă, fără îndoială, rezultatul unor aprecieri făcute cu aproximație, ceea ce devine clar din textul în care A. Zașciuk caracterizează fiecare etnie în parte. Asupra inexactității acestor cifre a atras atenția Ion Nistor, care, comparându-le cu cele ale catagrafiei oficiale din 1817, a constatat că în decurs de 40 de ani numărul românilor a sporit cu 37% (corect: 61%)²¹, în același timp, numărul ucrainenilor a crescut cu 320%, ceea ce „este prea neobișnuit ca să-l putem crede”²². În acest context are importanță afirmația lui A. Zașciuk, care era reprezentant al oficialităților de la Sankt Petersburg, că „moldovenii (românii) alcătuiesc grosul populației, circa 3/4 din numărul total”, fiind „etnia care sălășluiește de veacuri în părțile de nord și de mijloc ale Basarabiei; ei pot fi considerați ca băștinași în aceste locuri; pe când în județele de sud s-au stabilit nu demult, ocupând terenurile părăsite de către nogaii nomazi”. Iar exponenții minorităților etnice conlocuitoare sunt veniți, aproape majoritatea, după anexarea Basarabiei la Rusia²³. Astfel, prin intermediul publicației lui A. Zașciuk, s-a recunoscut în mod oficial românitatea Basarabiei.

Cea dintâi statistică care înfățișează situația privind neamurile atât în mediul rural, cât și în cel urban a fost dată publicității de către Comitetul de Statistică al Basarabiei²⁴. Indicii incluși în tabelul ce reflectă această situație, precum se menționează în nota explicativă, „acumulați pentru prima oară în mod oficial și neverificați încă la fața locului, nu pot fi acceptați altfel decât cu aproximație, unii din ei insuflând neîncredere chiar de la prima vedere”. Bunăoară, „este absolut incredibil ca în Bender și Soroca să nu fie nici un armean și nici un grec”, iar în Chișinău numărul evreilor este cu 14000 mai mare decât cel indicat în tabelul cu privire la confesiuni²⁵. În plus, deși se precizează că tabelul reprezintă structura etnică a populației Basarabiei din 1862, cifrele generale sunt mai mari sau mai mici comparativ cu cele de la 1861, plasate și ele în paginile publicației respective. Proporția după neam în mediul urban, conform acestei surse de statistică, se prezenta astfel (în %):

Orașe Etnia	Chișinău	Orhei	Bălți	Soroca	Hotin	Bender	Akkerman
	Moldoveni și valahi	19,6	29,1	18,5	19,2	1,9	20,1
Ucraineni	13,8	1,5	11,3		43,4	31,8	60,7
Ruși	36,8	3,1	14,7	28,5	9,0	24,2	16,7

Bulgari și sârbi	1,5	n*	–	–	–	n	3,4
Polonezi	0,9	n	3,5	0,5	0,9	1,7	n
Evrei	24,6	61,6	50,4	51,4	44,5	21,8	5,4
Germani	0,4	n	n	n	n	n	n
Țigani	1,6	–	n	0,3	n	n	0,4
Armeni	0,5	4,0	0,9	–	0,3	–	2,2
Greci	0,2	n	n	–	n	–	2,9

* n – într-un număr neînsemnat.

Analizând cifrele puse la dispoziție de această statistică oficială, constatăm, mai întâi de toate, o discrepanță în mediul urban între proporția populației române băștinașe și proporția elementelor alogene. Dacă la sate numărul românilor depășea covârșitor numărul oricărei etnii, reprezentând 59,9% din totalul populației rurale, la orașe el constituia numai 15,7% (30321 de moldoveni față de 192533 cât alcătuia populația urbană totală). Cea mai mare proporție o avea Orheiul, după care urmau orașele Bender, Chișinău, Bălți, iar cea mai mică – Akkermanul, apoi Hotinul. De remarcat că aproape aceeași proporție a moldovenilor urbanizați, în raport cu populația urbană totală, a fost înregistrată și în timpul recensământului general din 1897 (14,1%). Cifrele indicate de această statistică demonstrează un nivel scăzut de urbanizare cu moldoveni. Din 515927 de moldoveni din Basarabia numai 5,9% locuiau la oraș (potrivit recensământului din 1897, valoarea respectivă era și mai mică – 4,5%). Însă numărul rușilor din orașe în raport cu numărul lor total în Basarabia era de aproximativ 72% (rușii și ucrainenii din orașul Soroca sunt indicați printr-o cifră comună), al evreilor – de 49,4%, al ucrainenilor – de aproximativ 25,6%.

Mediul urban era dominat de vorbitorii limbilor slave, cu precădere de către ruși și ucrainenii, care reprezentau 54,5% din totalul populației urbane. Aceste două etnii constituiau 77,4% din populația Akkermanului și peste jumătate din cea a orașelor Bender, Hotin și Chișinău.

În populația urbană evreii ocupau locul trei, reprezentând 24,6%, numărul lor fiind impunător în orașele Orhei, Soroca, Bălți și Hotin, iar în Chișinău și Bender se plasau pe locul doi. Ponderea celorlalte etnii în numărul populației orășenești era mică.

S-a stabilit însă o neconcordanță evidentă între cifrele acestei statistici și ale celei publicate de către Comitetul Central de Statistică și de A. Zașciuk. Se pare că intenționat a fost diminuat numărul moldovenilor și majorat cel al vorbitorilor de limbi slave. Drept exemplu servesc cifrele referitoare la orașul Chișinău. Cu toate acestea, datele statisticii oficiale reliefează cu prisosință tristul tablou al orașelor din Basarabia: sporirea numerică a elementelor străine.

Deși Comitetul de Statistică al Basarabiei a pus datele statisticii la dispoziția publicului cititor, fără a le verifica ulterior pe teren, această evaluare nu poate fi considerată credibilă o dată ce R. Orbinski a notat următoarele, la 1884: „Materialele de care dispune Comitetul de Statistică din Chișinău nu conțin indici asupra repartizării locuitorilor după naționalități”²⁶. Referitor la lipsa unor asemenea date s-a atras atenția și în articolul despre Basarabia inclus într-o monumentală sursă enciclopedică din 1891: „Informațiile statistice, spre regret, nu conțin date referitoare la etnii”²⁷.

O statistică din 1870, prezentată conducerii de vârf provinciale de către Comitetul de Statistică al Basarabiei, a indicat numărul evreilor din provincie, care în raport cu populația fiecărui oraș în parte reprezentau următoarele procente²⁸: Chișinău – 21,5%, Orhei – 57,8%, Bălți – 53,3%, Soroca – 63,2%, Hotin – 45,1%, Bender – 16,6%, Akkerman – 6,1%. În plan general, evreii constituiau 23,3% din totalul populației urbane. Comparându-le cu valorile procentuale din 1862, constatăm o diferență neesențială.

Sursa principală de referință care arată structura etnică a populației din perioada țaristă rămâne a fi recensământul general al populației din Imperiul Rus din 1897, însă trebuie de subliniat că organizatorii recensământului, intenționând să efectueze investigații și la acest capitol, au stabilit drept principiu de determinare a etniei doar limba maternă, fără a lua în considerare un alt criteriu esențial – apartenența etnică.

Potrivit rezultatelor recensământului, puțin peste jumătate din populația rurală a Basarabiei (53,5%) declaraseră limba română drept limbă maternă, detașându-se numeric cu mult față de vorbitorii celorlalte limbi (persoanele care au declarat că limba maternă este ucraineana au constituit 20,3% din totalul populației rurale, evreiasca – 7,2%, bulgara – 5,6%, rusa – 5,1%, germana – 3,5%, turca – 3,3%)²⁹. O altă situație s-a profilat din această perspectivă în mediul urban. Primul loc le-a revenit persoanelor care au învățat de la naștere limba evreiască, ele alcătuind 37,1% din totalul populației înregistrate în orașele basarabene. Treapta de mai jos au ocupat-o vorbitorii de limbă rusă – 24,4%, apoi cei de limba ucraineană – 15,7%. Populația românească autohtonă s-a situat pe treapta a patra – 14,1%, după care au urmat celelalte minorități conlocuitoare, cu procente neînsemnate³⁰.

Din cei 920919 moldoveni incluși în registrele recensământului doar 4,5% locuiau la orașe. Mult mai urbanizați s-au dovedit a fi armenii (62,1% din 2080 de locuitori), polonezii (52,6% din 11696 de locuitori), grecii (52,4% din 2737 de locuitori), cota-parte a acestor trei etnii fiind însă mică în cadrul populației urbane. Un grad înalt de urbanizare îl aveau, de asemenea, evreii (47,8% din 228168 de locuitori) și rușii (45,9% din 155774 de locuitori), mai mic ucrainenii (12,1% din 379698 de locuitori) și bulgarii (11,2% din 103225 de locuitori)³¹. Nivelul jos de urbanizare al moldovenilor este, bineînțeles, o consecință a politicii țariste de colonizare a Basarabiei cu elemente eterogene, circumstanță care a influențat puternic, în sens negativ, asupra procentului populației urbane, împiestrițând-o sub aspect etnic.

Asupra contrastului în ceea ce privește urbanizarea populației românești în raport cu urbanizarea etniilor conlocuitoare din Basarabia a atras atenția și istoriografia sovietică moldovenească de tristă faimă. N. Babilunga, unul din exponenții ei, a consemnat în acest context: „Nivelul scăzut al urbanizării moldovenilor era determinat de procesele de migrațiune din sec. al XIX-lea, când sporirea contingentului de locuitori orășeni decurgea intens, dar nu atât pe contul afluxului populației rurale a Basarabiei spre orașe, cât în urma colonizării organizate de guvern și al celei spontane. În a doua jumătate a sec. al XIX-lea, când colonizarea, în linii generale, a fost încheiată, majorarea numărului populației s-a produs, în fond, pe calea creșterii naturale, în timp ce o parte din orășeni au trecut cu traiul în localitățile sătești”. Prin urmare, conchidea N. Babilunga, „sporirea numărului populației urbane pe seama migrării în orașe a locuitorilor de la sate decurgea, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, extrem de încet, ceea ce a și constituit cauza coeficientului inferior al urbanizării moldovenilor către sfârșitul acestui secol”³².

Pornind de la această constatare a istoriografiei sovietice moldovenești, apare în mod firesc întrebarea: cum s-a putut desfășura în Basarabia procesul de creare a unei națiuni burgheze moldovenești, dacă exista un „coeficient inferior al urbanizării moldovenilor”?

În amalgamul de elemente eterogene din orașele basarabene rolul predominant îl aveau, desigur, rușii. Procentul înalt al orășenilor în rândurile lor, constata același N. Babilunga, „era condiționat de concentrarea în orașe a subunităților militare, organelor de administrare, instituțiilor financiare și de învățământ etc”³³. Astfel, orașele basarabene, începând cu anul 1812, s-au transformat în focare eficiente de promovare a politicii de rusificare, de deznaționalizare a populației băștinașe. În procesul aplicării acestei politici, se afirmă într-un studiu elaborat de știința sovietică, „țarismul a instaurat în Rusia multinațională un sistem de inegalitate și discriminare a popoarelor neruse, a barat dezvoltarea liberă a limbilor naționale,

a presei și a altor forme de manifestare a vieții culturale, a stopat prin diverse modalități râvna popoarelor spre o prosperare națională liberă³⁴.

Tăvălugul rusificării, precum bine se știe, a afectat grav populația băștinașă de la orașe, mai puțin pe locuitorii de la sate. Impactul asimilării era resimțit și după 12 ani de administrație românească, când în Basarabia a fost realizat un nou recensământ general al populației. Comparând rezultatele recensământului de la 1897, care s-a efectuat neținând cont de originea etnică a populației, ci după limba de conversație, cu cele obținute în urma recensământului românesc din 1930, istoricul Ion Nistor a stabilit că numărul populației basarabene care utiliza drept limbă de conversație limba română a sporit de la 47,6% în 1897 la 55,8% în 1930, persoanele de origine etnică românească alcătuind în acest an 63,02%. Prin urmare, concluziona istoricul bucovinean, „un contingent de 7,22% din populația de origine etnică românească se folosea încă de altă limbă de conversație decât cea românească³⁵. În privința celei de-a doua valori procentuale (63,02%) vom preciza că ea, în realitate, este egală cu 56,2³⁶. Deci diferența este de 0,4%, care, deși indică o proporție mai mică, oricum a indicat consecințele asimilării populației românești din Basarabia. O diferență de 5,1%³⁷ dintre numărul persoanelor de origine română și al celor care declaraseră româna drept limbă maternă a fost înregistrată la 1930 în mediul urban al Basarabiei, adică acolo unde procesul rusificării luase amploare.

Descriind populația orașului Chișinău, Ștefan Ciobanu a ținut să scoată în prim-plan, ca o trăsătură distinctă, eterogenitatea tuturor orașelor basarabene: „Dacă cineva ar vrea să-și facă o idee oarecare asupra populației Basarabiei după orașele ei, ar cădea în cele mai cumplite greșeli. Orașele Basarabiei nu sunt emanația naturală a satelor din jurul lor, expresia logică a vieții locuitorilor din Basarabia, cu alte forme sociale și economice, dar cu același suflet, cu aceeași limbă, cu aceleași datini și obiceiuri. Orașele Basarabiei sunt cu desăvârșire străine sufletului poporului românesc dintre Prut și Nistru³⁸.

După N. Babilunga, „orașele Basarabiei, multinaționale spre deosebire de sate sub raport structural, deveniseră centre de asimilare a multitudinii de naționalități ce locuiau în provincie. Prin aceasta s-a manifestat funcția progresistă a orașelor capitaliste din Basarabia³⁹. Deși cuvântul „asimilare” este utilizat cu sens abstract, fără a se preciza care grup național se transformase într-o forță asimilatoare, este evident că N. Babilunga a avut în vedere procesul de rusificare, din moment ce, prea bine se știe, în orașele basarabene un alt proces de asimilare nu se desfășura. Prin urmare, în opinia lui N. Babilunga, rusificarea a jucat un rol progresist. Și atunci care este corelația dintre procesul de asimilare (rusificare) și teza sterilă privind formarea așa-numitei „nații burgheze moldovenești”?

Situația pe neamuri în fiecare oraș, conform recensământului din 1897, se prezintă în felul următor⁴⁰:

Orașele	Limba rusă împreună cu limba ucraineană și bielorusă	Poloneză	Bulgară	Moldovenească <i>2017</i>	Germană	Grecă	Armeană	Țigănească	Evreiască	Alte limbi
Chișinău	32722 30,1	3247 2,9	92,5 0,8	19081 17,5	1270 1,1	306 0,2	369 0,3	146 0,1	49829 45,9	588 0,5
Akkerman	20966 74,1	165 0,5	288 1,0	221 0,7	218 0,7	38	608 2,1	22	5573 19,7	159 0,6

Bender	17124 53,8	1017 3,1	112 0,3	2338 7,3	306 0,9	11	65	4	10632 33,4	188 0,5
Bălți	4220 22,8	553 2,8	7	3157 17,0	103 0,5	16	50	6	10323 55,8	63
Ismail	16127 72,3	125 0,5	936 4,1	1589 7,1	63	503 2,2	93	31	2736 12,2	92
Bolgrad	1698 13,8	94	8478 68,9	612 4,9	15	40	6	10	1199 9,7	148 1,2
Chilia	6755 58,1	21	87 0,7	2495 21,4	18	44	7	33	2114 18,1	14
Cahul	2926 41,3	30 0,4	79 1,1	2786 39,3	23	323 4,5	12	64 0,9	809 11,4	25
Reni	2568 36,9	75 1,0	650 9,3	2612 37,6	29	139 2,0	–	–	730 5,0	138 1,9
Orhei	1423 11,5	118 0,9	5	3405 27,6	10	8	70 0,5	118 0,9	7135 57,8	44
Soroca	2997 19,5	302 1,9	2	3206 20,8	22	5	4	12	8745 56,9	56 0,3
Hotin	8651 47,0	427 2,3	2	47 0,2	23 0,1	2	9	–	9210 50,0	27
În total	118177 40,2	6154 2,0	11571 3,9	41549 14,1	2100 0,7	1435 0,4	1293 0,4	446 0,1	109065 37,1	1472 0,5

Conform acestei evidențe statistice, doar în orașul Reni vorbitorii de limba română erau puțin mai mulți la număr decât cei care comunicau în limbile slave. În aproape toate celelalte orașe populația autohtonă deținea numeric pozițiile a doua (Chilia, Cahul, Orhei, Soroca) și a treia (Chișinău, Bender, Bălți, Ismail), iar în orașele Akkerman și Hotin numărul românilor era foarte mic. În Akkerman și Ismail vorbitorii de limbi slave alcătuiau majoritatea, în restul urbelor prevalând tot ei sau evreii, și numai în Bolgrad majoritatea erau bulgari. Numărul vorbitorilor de alte limbi era neînsemnat.

Analizele efectuate ulterior au demonstrat că rezultatele recensământului în ceea ce privește componența națională a populației Basarabiei nu reflectau veridic realitatea. Drept dovadă că cifrele privind populația românească au fost diminuate este următorul exemplu. Imediat după publicarea, în 1905, a rezultatelor recensământului, Sfântul Sinod al Rusiei emite, la 31 octombrie 1906, un decret cu privire la predarea limbii române în Seminarul teologic din Chișinău, luându-se în considerare, precum se menționa în document, „necesitățile populației moldovenești cu pondere în Basarabia (până la 83%)”⁴¹. Întâmplător oare s-a indicat această proporție într-un act oficial? Fapt îndoielnic, ea reflectând starea de lucruri reală din Basarabia.

În 1907, V. N. Butovici, când deținea funcția de director al școlilor din Basarabia, a acumulat un bogat material etnografic, pe care l-a dat publicității în 1916, urmărind scopul studierii în continuare a procesului „românizării rapide a populației nemoldovenești, cu precădere a celei ucrainene”⁴². În baza materialul statistic acumulat, el a menționat în legătură cu datele înregistrate în timpul recensământului: „Cea de a patra naționalitate, după număr, o reprezintă rușii. În realitate, numărul lor este mai mic decât cel pe care-l indică recensământul, deoarece împreună cu ei au fost incluși în calcule aproape toate persoanele instruite din gubernie care utilizează limba rusă literară”⁴³.

Ștefan Ciobanu scria că autoritățile rusești, de regulă, „îi considerau ruși pe moldovenii care știau rusește”, de aceea „moldovenii care vorbeau această limbă erau trecuți la rubrica ruși”⁴⁴. În opinia lui Ștefan Ciobanu, guvernul țarist a urmărit prin acest recensământ scopul „de a dovedi caracterul național rus al marelui imperiu. Era de așteptat ca statisticile privitoare la regiunile periferice ale Rusiei, locuite de alte popoare, să fie dintre cele mai tendențioase.

Guberniile în care locuiau polonezi, germani, lituanieni, letoni, bieloruși, estonieni, tătari, ucrainenii etc. au furnizat cifre fanteziste⁴⁵.

În această ordine de idei trebuie să ținem seama și de aprecierile demografiei sovietice. T. A. Jdanko susține că datele recensământului din 1897 cu privire la structura etnică a populației „doar cu mari rezerve pot fi utilizate”⁴⁶. Într-un studiu despre componența etnică a populației Rusiei de la sfârșitul secolului al XIX-lea se subliniază că în timp ce recensământul din 1897 a stabilit numărul populației cu o exactitate suficientă, aceasta nu se poate de spus despre determinarea structurii etnice. În viziunea autorilor acestui studiu, nu a fost corect numai alegerea limbii materne ca indiciu de identificare a etniei, deoarece „în condițiile evoluției proceselor de asimilare înstrăinarea de propria naționalitate începe o dată cu decizia de limba maternă”⁴⁷. Ei au menționat că prezența în programele recensământurilor sovietice a ambilor indici referitor la etnie a făcut posibilă evidențierea raportului lor. Ca urmare, recensământurile efectuate în anii 1926, 1959, 1970 și 1979 au demonstrat o necorespondență între indicii naționalității și cel al limbii materne, întrucât unele persoane au declarat rusa drept limbă maternă. Astfel, conchideau autorii, „dacă am fi admis în calitate de indiciu determinant al apartenenței etnice datele referitoare la limba maternă, atunci s-ar fi constatat că numărul rușilor este depășit în cazul recensământului din 1926 cu 8,4%, din 1959 cu 8,9%, din 1970 cu 10,1% și din 1979 cu 11,2%”⁴⁸. Dacă vom recurge la ambii indici din 1926 (către acest an modificările indicilor de populație, comparativ cu indicii din perioada de până la 1917, nu erau semnificative), afirmau tot ei, apoi se poate constata că în urma determinării naționalității după limba maternă, în recensământul țarist, numărul rușilor a fost majorat cu aproximativ 8%. Respectiv, numărul armenilor, azerbaidjenilor, moldovenilor și al altor seminiții din Imperiul Rus a fost diminuat cu 5-10%⁴⁹.

De rezultatele recensământului cu privire la compoziția etnică a ținut cont și istoriografia sovietică moldovenească. În opinia lui V. Zelenciuc, greșelile comise la stabilirea numărului moldovenilor, al rușilor și al ucrainenilor au fost cauzate de doi factori: 1. Dificultatea obiectivă de a-i deosebi pe moldovenii de ruși și ucrainenii în acele orașe și sate unde decurgeau activ procesele de asimilare etnică. 2. Inexactitățile strecurate în virtutea imperfecțiunii metodei din acel timp de realizare a recensământului. Pentru a determina veridicitatea materialelor recensământului din 1897, V. Zelenciuc le confruntă cu alți indici. Astfel, cu intenția de a explica neîncrederea ce o inspiră numărul moldovenilor din orașe, a comparat cifra de 41,5 mii de moldoveni, evidențiată în cadrul recensământului, cu cea de 37 mii de moldoveni care locuiau în orașe (inclusiv în cele retrocedate Principatului Moldovei), potrivit datelor din 1861 (corect 1862)⁵⁰. Este puțin probabil, concluziona V. Zelenciuc, „ca pe parcursul a 36 de ani numărul moldovenilor din orașe să fi crescut doar cu 4500 de oameni. Numai pe contul sporului natural numărul lor trebuia să se majoreze cu 20 de mii; în plus, numărul orașenilor creștea permanent pe seama migrării populației rurale (moldovenești)”⁵¹.

Acceptând observația făcută de V. Butovici în acest sens, citată anterior, N. Babilunga subliniază că în recensământul din 1897, luându-se în considerare doar aspectul lingvistic, populația urbană ce activa în diverse instituții de stat, unde limba uzuală era rusa, „a fost trecută, în realitate, la categoria rușilor”⁵².

După 1897, structura etnică a populației orașelor basarabene, indicată în valori procentuale, a fost arătată în paginile ediției anuale a Comitetului de Statistică al Basarabiei – *Privire generală asupra guberniei Basarabiei pentru anul 1911*⁵³, valorile respective fiind reiterate în anuarele ulterioare, fără vreo careva modificare. Proporțiile indicate pentru fiecare oraș nu sunt altele decât cele stabilite de recensământul din 1897, unele dintre care deosebindu-se de valorile recensământului numai prin câteva zecimi de procent. Corespunzând

recensământului din 1897 și, astfel, neobiective, ele trezesc, totodată, și unele nedumeriri. Bunăoară, prin valorile recensământului ce însumează proporțiile rușilor și al ucrainenilor sunt reprezentați doar rușii, ucrainenii fiind omiși completamente. Se mai arată că proporția evreilor din Chișinău este de 46%, adică cu 0,1% mai mare decât cea stabilită de recensământ, deși, se știe, mulți etnici evrei au emigrat în urma pogromurilor evreiești din 1903 și 1905.

Situația pe neamuri a populației urbane este reprezentată grafic pe harta etnografică a Basarabiei, întocmită de Alexis Nour și editată la București. Dintr-o notă explicativă ce o însoțește aflăm izvoarele după care a fost alcătuită: „Hărțile Statului Major rus. Diferite hărți ale Basarabiei editate în Rusia și Germania. Datele anuarului administrativ al Basarabiei din 1914. Materialul în chestia naționalităților din Basarabia cules de zemstvele basarabene (consiliile județene) între anii 1906-1909 pentru elaborarea proiectului de introducere a instrucțiunii generale și obligatorii în Basarabia. Constatările locale ce am făcut personal. Diferite studii asupra Basarabiei, apărute exclusiv în limba rusă etc”. Cotele etniilor din totalul populației al localităților sunt indicate sub formă de diagrame de dimensiuni mici, plasate în cadrul hărții pe locul așezării geografice a satelor și orașelor. Consultând harta, constatăm că este dificil să stabilim ponderea fiecărei etnii, întrucât nu sunt indicate valorile proporțiilor.

Materialele statistice prezentate în partea laterală a hărții cuprind și informații referitoare la numărul locuitorilor din întreaga Basarabie după naționalități, în cifre rotunjite, evaluate către data de 1 ianuarie 1916, fiecare etnie fiind reprezentată astfel: români – 2000000, evrei – 270000, ucraineni (ruteni) – 210000, ruși – 85000, români rusificați sau rutenizați – 75000, germani – 70000, țigani – 65000, bulgari – 60000, lipoveni (ruși de credință veche) – 40000, cazaci (urmași ai zaporojenilor ruteni) – 35000, găgăuzi – 30000, poloni – 20000, armeni – 18000, diferite alte naționalități – 10000, greci – 10000, francezi – 2000.

Pornind de la cele menționate mai sus, concluzionăm:

1. Deși Imperiul Rus era un stat multinațional, statisticile rusești au evitat să reflecte aspectul etnic al populației.
2. Rezultatele recensământului general al populației din 1897 nu sunt obiective la capitolul structura etnică a acesteia.
3. Informațiile existente indică un nivel redus de urbanizare a populației românești autohtone, cel mai înalt avându-l armenii, polonezii și grecii, numărul cărora era mic, urmați de evrei, ruși, ucraineni, bulgari, ponderea cărora în totalul populației era mai mare.
4. Orașele basarabene se caracterizau printr-o o compoziție etnică complexă.
5. Orașele erau supuse unui intens proces de rusificare.

Știința de carte. Această latură a vieții sociale din Basarabia a fost evidențiată în perioada țaristă doar în cadrul recensământului general al populației din 1897, când s-a constatat că știutorii de carte reprezentau 15,6% din numărul total al populației provinciei⁵⁴, în vreme ce proporția respectivă în întregul Imperiu Rus era de 21,1%, iar în guberniile europene ale Rusiei, luate în ansamblu, era puțin mai ridicată – 22,9%⁵⁵. Din acest punct de vedere Basarabia se situa pe poziția a 45-a printre cele 50 de gubernii din partea europeană a Rusiei autocrate⁵⁶. Procentul locuitorilor din satele basarabene care știau să citească și să scrie era și mai mic – 12,5 (18,2% din numărul populației rurale masculine și 6,5% din cel al populației feminine)⁵⁷, proporție care, în anii '80 ai secolului al XIX-lea, conform datelor publicate de A. G. Rașin⁵⁸, era mult mai redusă, fiind egală cu 3,3%, Basarabia ocupând ultimul loc printre 21 de gubernii menționate în sursa citată. O situație mai bună, precum era de așteptat, exista în mediul urban, numărul știutorilor de carte alcătuind 32,8% (48,8% din totalul populației urbane masculine și 22,3% din cel al populației feminine)⁵⁹, dar această valoare era inferioară celei înregistrate în tot imperiul (45,3%)⁶⁰.

Nivelul de instruire a populației din orașe este prezentat procentual în tabelul ce urmează⁶¹:

Orașe	Sex masculin	Sex feminin	Ambele sexe
Chișinău	49,1	28,6	39,3
Akkerman	40,8	20,5	30,8
Bender	42,9	19,6	32,1
Bălți	37,8	19,1	28,8
Ismail	37,4	16,8	27,0
Bolgrad	46,5	23,5	35,1
Chilia	30,2	11,6	20,9
Cahul	25,1	10,7	18,0
Reni	37,1	16,8	27,3
Orhei	38,7	19,0	28,7
Soroca	42,8	23,7	33,5
Hotin	35,4	16,6	26,1

Exista deci un dezacord evident între indicii de instruire a persoanelor de sex masculin și a persoanelor de sex feminin. Cei mai înalți indici au fost înregistrați în orașul Chișinău.

Deși procentul mediu al știutorilor de carte din orașe întrecea de două ori același indice pentru Basarabia în ansamblu, el, totuși, era redus din cauza organizării slabe a învățământului public, procesul instructiv fiind organizat, în mod obligatoriu, doar în limba rusă, ceea ce crea minorităților naționale dificultăți în obținerea deprinderilor de citire și scriere.

Un nivel scăzut al științei de carte se constata, mai cu seamă, în rândul moldovenilor. Prezentăm în continuare valorile privind știința de carte referitor la toată populația Basarabiei, exprimate în procente⁶².

Etnia	Sex masculin	Sex feminin
Ruși	39,9	21,1
Ucraineni	15,3	3,1
Bieloruși	42,3	11,5
Polonezi	55,6	52,9
Bulgari	31,4	6,4
Moldoveni	10,5	1,7
Germani	63,5	62,9
Țigani	0,9	0,9
Evrei	49,6	24,1
Turci	21,1	2,4
Alte etnii	56,0	8,1

În mediul urban situația se prezenta astfel (în %) ⁶³:

Etnia	Știința de carte în rusește		Știința de carte în altă limbă		Persoanele cu studii secundare și superioare		În total		Media procentuală
	Sex masc.	Sex fem.	Sex masc.	Sex fem.	Sex masc.	Sex fem.	Sex masc.	Sex fem.	
Ruși	39,3	21,7	–	–	9,3	8,0	48,6	29,7	39,7
Ucraineni	25,3	5,4	–	–	0,8	0,5	26,1	5,9	16,9
Bieloruși	44,1	17,9	–	–	2,9	1,4	47,0	19,3	35,6
Polonezi	38,7	42,3	9,9	8,2	9,3	11,5	57,9	62,0	59,1
Bulgari	44,2	15,0	0,4	0,1	5,5	8,6	50,1	23,7	37,2
Moldoveni	18,3	5,9	0,8	0,3	3,7	3,3	22,8	9,5	16,2
Germani	46,0	45,3	20,3	16,1	9,0	13,9	75,3	75,3	75,3
Greci	43,3	40,9	18,6	7,8	11,2	9,3	73,1	58,0	66,6
Armeni	47,8	28,7	4,5	4,7	9,9	8,1	62,2	43,3	51,4
Țigani	2,9	2,4	–	–	–	–	2,9	2,4	2,6
Evrei	35,9	18,4	13,5	6,6	0,9	1,2	50,3	26,2	38,1

În orașele basarabene un nivel de cultură mai înalt aveau germanii, grecii, polonezii, armenii, rușii, evreii, bulgarii, mai redus ucrainenii, moldovenii. Primele două rubrici reliefează obiectivul investigației: de a sublinia rolul instruirii în limba rusă. Într-un manual școlar, tipărit în 1902, se accentua: „În opera de rusificare a Basarabiei mult ajută predarea în școală în limba rusă și oficierea serviciului divin în biserici și mănăstiri în limba slavă bisericească, introdusă în locul celei moldovenești în 1871”⁶⁴.

Așadar, rezultatele recensământului demonstrează că atât în mediul rural, cât și în cel urban nivelul științei de carte al populației românești lăsa mult de dorit. Cauza acestei situații deplorabile este explicată chiar de demografia istorică rusă: „În condițiile unui nivel redus al învățământului public în Rusia țaristă cel mai mult rămâneau în urmă în ceea ce privește gradul de dezvoltare a instruirii publice naționalitățile neruse. Țarismul suprime școala națională pentru a ține masele în întuneric”⁶⁵. Prin urmare, în societatea autocrată rusească în care nu se luau în cont interesele naționale ale etniilor încorporate cu forța în imperiu, intelectualitatea națională nu putea să prospere. Datele sondajului demografic din 1897 permit a trage următoarele concluzii: 1. Intelectualitatea românească din Basarabia era puțin numeroasă. 2. Studiile se făceau nu în limba neamului, ci în cea rusă. În Basarabia nu exista nici o instituție de învățământ superior, tinerii erau nevoiți să urmeze cursurile universitare în alte centre urbane din Imperiul Rus.

Referitor la problema formării intelectualității românești basarabene în istoriografia sovietică moldovenească există viziuni diametral opuse. A. Babii a încercat să demonstreze, fără a aduce argumente plauzibile, că pe parcursul administrării țariste a Basarabiei, în imaginarul proces de formare a „nației burgheze moldovenești”, s-a constituit „intelectualitatea moldovenească” ca o pătură socială deosebită⁶⁶. Constituirea ei, în viziunea lui A. Babii, s-a produs ca urmare a studiului moldovenilor în instituțiile de învățământ mediu din Basarabia, pe care le enumeră, fără să menționeze însă că predarea în ele se făcea în limba rusă. Drept dovadă a prezentat o listă pe care erau consemnați 672 de moldoveni, care s-au înscris, în anii 1862-1917, la instituții de învățământ superior din Rusia, fără a menționa dacă toți au absolvit sau nu facultățile sau că au studiat în rusește. Aceste 672 de persoane reprezentau 0,07% din numărul total al moldovenilor (920919) înregistrați la recensământul din 1897. De subliniat că în listă nu figurează persoanele care și-au făcut studiile peste hotarele Rusiei, cu excepția a trei persoane, care s-au transferat ulterior la instituții de învățământ superior din Rusia, creându-se, astfel, impresia că împrejurări propice pentru formarea „intelectualității moldovenești” existau doar în Imperiul Rus.

A. Zavtur însă, într-un studiu apărut mai târziu, a susținut că în perioada dominației țariste „pătura intelectualității era neînsemnată sub raport numeric, iar intelectualitatea alcătuită din persoane de naționalitate moldovenească lipsea aproape cu desăvârșire”⁶⁷. Intelectualitatea care exista vorbea aproape numai în limba rusă. Un contemporan, la 1844, menționa: „În ceea ce privește intelectualitatea Basarabiei sau această pătură culturală, apoi ea se rusifică în toată Basarabia, cu o rapiditate uluitoare. Chiar și în familiile de naționalitate moldovenească din tagma superioară rar se aude limba română, doar atunci când se întreține o conversație cu servitoarea. Aceeași situație există și în rândul grecilor și al armenilor care la fel fac parte din această tagmă. Generația tânără vorbește și gândește în limba rusă”⁶⁸.

Dintre categoriile sociale orășenești cel mai înalt grad de instruire îl avea preoțimea (86,8%), urmată de nobilime și funcționărimă (80,8%). Cetățenii de onoare, negustorii și mic-burghezii alcătuiau împreună un procent mult mai mic (29,5%)⁶⁹.

Analfabetismul în masă a existat și la începutul secolului al XX-lea. În anii 1910-1912, oficialitatea superioară a provinciei a difuzat informația că în Basarabia la 1000 de locuitori revin 156 de persoane instruite (220 de reprezentanți ai sexului masculin și 88 ai sexului feminin), cota știutorilor de carte constituind 20% din totalul populației Basarabiei, cu excepția copiilor în vârstă de până la 9 ani⁷⁰. Astfel, Basarabia continua să ocupe printre guberniile din partea europeană a Rusiei în această privință locul cinci de la urmă, întrecând guberniile Pskov (146 de persoane instruite la 1000 de locuitori), Penza (147), Podolia (155) și Astrahani (155)⁷¹. N. Moghileanski referitor la această situație lamentabilă scria: „Despre cauza unui asemenea nivel scăzut al științei de carte în Basarabia nu vom vorbi. Totuși este necesar să remarcăm că Zemstva Basarabiei socoate drept una din cauze realizarea instruirii nu în limbile materne moldovenească sau ucraineană (în Bucovina), ci într-o limbă străină – rusă. În cadrul adunărilor de zemstvă s-a indicat, de asemenea, și asupra caracterului impropriu al manualelor, neadaptate pentru populația moldovenească și, în genere, pentru Basarabia”⁷².

Cei mai mulți analfabeți existau în localitățile rurale. Învățământul public rusesc fiind răspândit mai mult în orașe. Despre aceasta vorbesc cifrele din tabelul de mai jos (ele se referă la cele două trepte de instruire din Basarabia: primară și medie)⁷³:

Anii	Instituții de învățământ din or. Chișinău	Evrei	Instituții de învățământ în celelalte orașe	Evrei	Instituții de învățământ în sate	Evrei
1879	62	3863	85	2762	406	14780
1880	65	4718	154	3595	402	16668
1881	68	5154	112	3467	478	24411
1884	63	5139	143	4218	464	26546
1885	64	5481	147	4579	482	26878
1886	67	5417	172	4085	463	28135
1899	113	5479	326	8949	562	47610
1900	100	5793	335	9843	566	45571

Proporția tinerilor care studiau în instituțiile de învățământ din Basarabia, potrivit acestor date oficiale, alcătuia doar 1,6-3,0% din totalul populației provinciei.

Concluzionând, menționăm:

1. În cadrul Imperiului Rus populația Basarabiei se caracteriza printr-un nivel redus al științei de carte.
2. Deși procentul știutorilor de carte în mediul urban al Basarabiei era mai înalt decât în cel rural, el era mai jos comparativ cu indicele mediu respectiv stabilit pentru întregul imperiu.

3. Dintre etniile conlocuitoare din orașele basarabene cel mai redus nivel de instruire îl aveau moldovenii.

NOTE

¹ Бессарабская область. Список населенных мест по сведениям 1859 года. Издан Центральным Статистическим Комитетом Министерства Внутренних Дел. Обработан А. А. Артемьевым. Санкт-Петербург, 1861; Datele statistice din 1859 sunt publicate și în lucrarea lui А. Зашук, *Материалы для военной географии и военной статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Военное обозрение Бессарабской области*, Санкт-Петербург, 1863, р. 224-267; *Статистическое обозрение Бессарабской области*, în „Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год”, Кишинев, 1862, р. 43-72; *Записки Бессарабского Областного Статистического Комитета*. Под редакцией гл. члена Комитета А. Н. Егунова, Кишинев, 1864, том первый; 1867, том второй; А. Н. Егунов, *Бессарабская губерния в 1870-1875 годах. Перечень населенных мест*, Кишинев, 1879; *Обзор Бессарабской губернии pentru anii 1879-1913; Список населенных мест Бессарабской губернии*, în „Бессарабский календарь ежегодник”, Кишинев, 1910.

² Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. III. Бессарабская губерния, Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел, 1905, XXIII р. + 254 р.

³ Bessarabskaia oblast'. Spisok., *Op. cit.*, р. III-XXXV; П. П. Сорока, *География Бессарабской губернии. Учебное пособие для средних и низших учебных заведений*, Кишинев, 1878, р. 80-83; С. Давидович, *Города в Бессарабии и Новороссийском крае вообще*, în „Живописная Россия”, С.-Петербург, 1898, том V, часть II, р. 155-168; Zamfir Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1898; С. Потоцкий, *Историко-географический очерк Бессарабской губернии*, Ялта, 1902, р. 34-38, 122-190; Н. М. Зозулин, *Население* в „Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник”. Издание газеты „Бессарабец”. Под редакцией П. А. Крушевана, Москва, 1903, р. 41-42; Гр. Щировский, *Краткий обзор цифровых данных по Бессарабской губернии*, în „Pervaia vseobsciaia perepis”, *Op. cit.*, р. VII-XXIII; В. Анисимов, *Бессарабская губерния*, în „Энциклопедический словарь” Г-ва “Бр. А. и И. Гранат и К°”, Издание 7-ое, Москва, том V, р. 490-491; Н. В. Лашков, *Бессарабия. К столетию присоединения к России*, Кишинев, 1912, р. 70-73; К. Крамаренко, *Элементарный курс географии. Родиноведение. Бессарабская губерния и Кишиневский уезд*, Кишинев, 1913, р. 60, 71-73; Н. К. Могиланский, *Географический очерк Бессарабии*, Кишинев, 1910, coloanele 152-154; Idem, *Материалы для географии и статистики Бессарабии*, Кишинев, 1913, р. 76-88; Л. С. Берг, *Бессарабия. Страна-люди-хозяйство*, Петроград, „Огни”, 1918 (capitolul „Populația” este reeditat ulterior separat cu titlul „Население Бессарабии. Этнографический состав и численность”, Петроград, 1923, 59 р).

⁴ А. Зашук, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Бессарабская область*. Санкт-Петербург, 1862, часть первая, р. 145-204; часть вторая, р. 99-173.

⁵ С. Filipescu, E. N. Giurgea, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, 1919, р. 31-49; I. Nistor, *Populația Basarabiei*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, București, 1919, nr. 1, р. 86-96; nr. 2-3, р. 299-311; I. Teodorescu, *Date statistice asupra ținuturilor românești alipite în 1918 la Regatul României. Basarabia*, în „Buletinul statistic al României”, 1919, nr. 1, р. 20-48; L. T. Boga, *Populația Basarabiei (etnografie și statistică)*, Extras din „Monografia Basarabiei”, Chișinău, 1926, 27 p.; Șt. Ciobanu, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, București-Chișinău, 1992, р. 17-46.

⁶ Șt. Ciobanu, *Chișinăul*, Editura Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția din Basarabia, 1925, reeditată, Chișinău, 1996, р. 48-54; Idem, *Orașele*, în „Basarabia. Monografie”, Chișinău, 1926 (reeditată Chișinău, 1993, р. 73-91); V. Mirescu, *Cetatea Albă*, București, 1928.

⁷ В. И. Жуков, *Города Бессарабии 1812-1861 годов*, Кишинев, 1964, р. 31-78; Idem, *Города Бессарабии (1861-1900 г. г.)* (Кишинев, 1975, р. 32-55; Idem, *Города Бессарабии в XIX в.*, „Молдаване”, Кишинев, 1977, р. 213-217; Idem, *Рост населения, его социальный и национальный состав*, în „История Кишинева”, Кишинев, 1966, р. 47-50.

⁸ В. С. Зеленчук, *Население Молдавии (Демографические процессы и этнический состав)*, Кишинев, 1973; Idem, *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в.*, Кишинев, 1979.

⁹ *История Молдавии*, Кишинев, 1951, том I, р. 369-371, 488-489; *История РСС Молдовенить*, vol. I, Chișinău, 1967, р. 434-435, 540-542.

¹⁰ Я. С. Гросул, И. Г. Буда, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, Кишинев, 1967, р. 50-76; Idem, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861-1905 гг.)*, Кишинев, 1972, р. 42-62; Я. С. Гросул, *Социальный и национальный состав населения*, în „История народного хозяйства Молдавской ССР”, Кишинев, 1977, р. 15-22; И. Г. Буда, *Население, городское самоуправление и благоустройство*, în “История Кишинева”, Кишинев, 1966, р. 99-114.

¹¹ Н. В. Бабилунга, *Национальный состав городского населения Бессарабии в эпоху империализма*, în „Известия АН МССР”, Серия общественных наук, 1979, nr. 3, р. 24-33; Idem, *Динамика городского*

населения Бессарабии в эпоху империализма (1897-1914 гг.), în „Известия АН МССР”, Серия общественных наук, 1981, nr. 2, p. 53-61; Idem, *Источники к изучению динамики городского населения Бессарабии в период первой мировой войны*, în „Проблемы источниковедения истории Молдавии периода феодализма и капитализма”, Кишинев, 1983, p. 190-206.

¹² Sub același punct de vedere a tratat și problema evoluției populației Basarabiei din perioada interbelică (cf. N. Enciu, *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940*, Chișinău, 2002, p. 52)

¹³ *История Молдавии*, том 1, Кишинев, 1951, p. 345.

¹⁴ *Современные этнические процессы в СССР*, Москва, 1975, p. 39.

¹⁵ *Bessarabskaia oblast'. Spisok, Op. cit.*, p. XIX-XXVI.

¹⁶ А. Защук, *Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область*. Санкт-Петербург, 1861, часть первая, p. 156.

¹⁷ „Bessarabskaia oblast, Op. cit.”, p. XIX-XVI.

¹⁸ А. Защиук, *Op. Cit.*, partea a II-a, p. 100. Această reprezentare procentuală a compoziției etnice a populației orașului Chișinău este înfățișată și de S. Davidovici în lucrarea *Живописная Россия* (С. Петербург, 1898, том. V, часть II, p. 160), care, fără îndoială a preluat-o de la А. Защиук.

¹⁹ А. Защиук, *Op. cit.*, partea I, p. 156.

²⁰ *Ibidem*, p. 180.

²¹ A sporit de la 419240, în 1817, la 676082, în 1856.

²² I. Nistor, *Populația Basarabiei, Op. cit.*, p. 308. De menționat că I. Nistor nu a indicat corect toate cifrele înșiruite de А. Защиук, arătând că românii erau în număr de 676082, pe când în sursa originală figurează o altă cifră – 600000. În plus, I. Nistor atribuie aceste valori estimative ale lui А. Защиук anului 1856, în timp ce autorul lor nu a precizat pentru care an au fost ele calculate.

²³ *Ibidem*, p. 151.

²⁴ *Записки Бессарабского Областного Статистического Комитета*, том 1, Кишинев, 1864, p. 91.

²⁵ *Ibidem*, p. 92.

²⁶ Р. Орбинский, *Очерк производительных сил в Бессарабской губернии*, том. 6, С. – Петербург, 1891, p. 607.

²⁷ *Энциклопедический словарь*. Издатели: Ф. А. Брокгауз, А. Ефрон, том. 6, С. – Петербург, 1891, p. 607.

²⁸ *ANRM*, F. 6, inv. 5, d. 40. Cifrele ce indică numărul populației orașelor sunt extrase din lucrarea lui А. N. Egunov, *Бессарабская губерния в 1870-1875 годах. Перечень населенных мест*, Кишинев, 1879, passim.

²⁹ *Pervaia vseobščiaia perepis'*, *Op. cit.*, ѓ. XXI.

³⁰ *Ibidem*, Referitor la aceste proporții într-o lucrare enciclopedică se arată că în mediul urban „preponderența relativă o dețin rușii – 40,3%, dintre care 60% sunt velicoruși, urmați de evrei – 37,2%, apoi de moldoveni – 14%, bulgari – 4%, polonezi – 2,1% (*Энциклопедический словарь Т-ва „Бр. А. и И. Гранате и К, Издание 7-ое. том. V, Москва, coloana 491*). Bineînțeles, prin cuvântul *ruși* se are în vedere *slavi*.

³¹ „Pervaia vseobščiaia perepis'...”, p. 70-71.

³² N. V. Babilunga, *National'nai sostav, Op. cit.*, p. 25.

³³ *Ibidem*, p. 24.

³⁴ *Sovremennye étničeskie procesy, Op. cit.*, p. 60.

³⁵ I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, 1991, p. 303.

³⁶ *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, București, 1930, p. XXVI.

³⁷ *Ibidem*, p. XL, LXVI.

³⁸ Șt. Ciobanu, *Chișinăul*, Chișinău, 1996, p. 48.

³⁹ N. A. Babilunga, *Nacional'nyj sostav, Op. cit.*, p. 27.

⁴⁰ *Pervaia vseobščiaia perepis'...*, p. 3.

⁴¹ *Кишиневские епархиальные ведомости*, nr. 42, 1906, p. 316.

⁴² В. Н. Бутович, *Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии*, Киев, 1916, p. 3.

⁴³ *Ibidem*, p. 23.

⁴⁴ Șt. Ciobanu, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, București – Chișinău, 1992, p. 31.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 41.

⁴⁶ *Sovremennye étničeskie procesy*, p. 39.

⁴⁷ С. И. Брук, В. М. Кабузан, *Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (конец XIX в. – 1917 г.)*, în „История СССР”, nr. 3, 1980, p. 90.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ V. Zelenciuc a indicat sursa la care ne-am referit anterior: *Zapiski Bessarabskogo Oblastnogo Statisticeskogo Komiteta*, p. 91. În ea se arată că numărul moldovenilor din orașele basarabene este de 30321. Prin urmare, cifra de 37000 este aproximativă, o dată ce în tabelul din sursa respectivă nu figurează și orașele retrocedate Principatului Moldovei la 1857.

⁵¹ В.С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в.*, Кишинев, 1979, p. 155.

⁵² N. V. Babilunga, *Op. cit.*, p. 24.

- ⁵³ *Обзор Бессарабской губернии за 1911 год*, Кишинев, 1912, p. 6-14.
- ⁵⁴ *Pervaia vseobșciaia perepis'...*, p. 1.
- ⁵⁵ A. G. Rașin, *Население России за 100 лет*, Москва, 1956, p. 308.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 309.
- ⁵⁷ *Pervaia vseobșciaia perepis'...*, p. 13.
- ⁵⁸ A. G. Rașin, *Op. cit.*, p. 291.
- ⁵⁹ *Pervaia vseobșciaia perepis'...*, p. 1, 13.
- ⁶⁰ A. G. Rașin, *Op. cit.*, p. 297.
- ⁶¹ *Pervaia vseobșciaia perepis'...*, p. 1, 15-23.
- ⁶² *Ibidem*, p. XX.
- ⁶³ *Ibidem*, p. 97.
- ⁶⁴ С. Потоцкий, *Историко-географический очерк Бессарабии. Опыт родоисследования. Учебное пособие для городских училищ, средних учебных заведений и для всех вообще начальных народных училищ Бессарабской губернии*, Ялта, 1902, p. 115.
- ⁶⁵ A. G. Rașin, *Op. cit.*, p. 307.
- ⁶⁶ А. И. Бабий, *Формирование молдавской интеллигенции во второй половине XIX – начале XX в.*, Кишинев, 1971.
- ⁶⁷ А. А. Завтур, *Социальная структура Молдавии. Становление социально – политического единства*, Кишинев, 1977, p. 50.
- ⁶⁸ R. Orbinski, *Op. cit.*, p. 17.
- ⁶⁹ *Pervaia vseobșciaia perepis'...*, p. 42-43.
- ⁷⁰ *Обзор Бессарабской губернии за 1910 год*, Кишинев, 1911, p. 51; *Обзор Бессарабской губернии за 1912*, Кишинев, 1913, p. 68.
- ⁷¹ N. K. Moghileanschi, *Op. cit.*, p. 78.
- ⁷² *Ibidem*.
- ⁷³ Tabelul este întocmit în baza datelor extrase din *Обзор Бессарабской губернии за 1880 год*, situația nr. 16; *Обзор Бессарабской губернии за 1881 год*, situația nr. 16; *Обзор Бессарабской губернии за 1885 год*, situația nr. 16; *Обзор Бессарабской губернии за 1886 год*, situația nr. 16; *Обзор Бессарабской губернии за 1899 год*, p. 40; *Обзор Бессарабской губернии за 1890 год*, p. 52.
- ⁷⁴ Majorarea considerabilă, în 1880, a numărului instituțiilor de învățământ s-a produs, îndeosebi, datorită faptului că în județul Ismail au fost redeschise instituțiile de învățământ, care, fiind închise după reanexarea acestui teritoriu la Imperiul Rus, deoarece în ele se preda în limba română, au fost reorganizate (*Обзор Бессарабской губернии за 1880 год*, p. 25).

IMPACTUL REGIMULUI POBEDONOSŢEV ASUPRA ACTIVITĂŢII SEMINARULUI TEOLOGIC DIN CHIŞINĂU

Diana Ețco

În Rusia anilor '80 ai secolului al XIX-lea se instaurează autoritarismul politic reacționar, considerat drept un răspuns la asasinatul țarului Alexandru al II-lea. Autoritățile statale au luat o atitudine ostilă față de orice manifestare de democrație, motivația principală fiind apărarea ordinii și a securității în stat.

Pentru a pune în concordanță noile orientări politice ale regimului Pobedonosțev (care promova o politică inspirată prioritar de absolutism) cu activitatea instituțiilor de stat, era necesar a adopta un nou cadru juridic legal, care, odată realizat, se includea în aria sa de extindere și sistemul învățământului teologic.

Schimbarea vechiului statut din 1867 a avut drept rezultat abrogarea de către Sf. Sinod, la 24 octombrie 1881, a principiului eligibilității organelor de conducere seminariale. Din 1884, această decizie s-a extins și asupra corpului didactic¹. La 22 mai 1884, Sfântul Sinod

a promulgat un nou regulament al școlilor teologice, prin intermediul căruia mecanismul țarist a retransformat sistemul de învățământ teologic într-o instituție conservatistă și absolutistă².

Noul cadru juridic al tuturor instituțiilor de stat a influențat decisiv asupra valorilor cultural-spirituale, politice și naționale, autorii legislației elaborate în anii '80 ai secolului al XIX-lea urmărind scopul de a înlătura „inconsecvențele” perioadei precedente, care, conform opiniei autorităților țariste, au constituit antecedentele dramaticului eveniment de la 1881. Ele se identificau în reformele democratice ale anilor '60-'70 ai acestui secol și însăși democratizarea sistemului de învățământ, în general, era considerată distructivă pentru asigurarea ordinii în stat. Învățământul, devenise, în opinia lor, o pepinieră de anarhiști, narodniciști, separatiști etc., deoarece în cadrul sistemului de învățământ se „modelau viitorii cetățeni ai statului”. Democratizarea învățământului teologic, care, conform concepției protagoniștilor noii politici a statului rus, era în disonanță cu adevărata chemare a bisericii, deoarece această instituție a fost întotdeauna, în mod invariabil, garantul puterii de stat, dar, sub influența noilor curente politice prooccidentale, autoritatea ei a fost total eclipsată. Prin urmare, trebuia să se confere bisericii rolul și importanța valorizatoare care a fost diminuată în anii '60-'70 ai sec. al XIX-lea.

Autoritățile țariste considerau nu numai inoportună, dar chiar periculoasă autonomia acordată seminarelor teologice, care, în viziunea lor, submina atât autoritatea arhiepiscopului local, cât și pe cea a organelor ecleziastice centrale, deoarece, deseori, ca urmare a acordării administrației seminariale a dreptului de a accepta sau nu dispozițiile organelor ecleziastice superioare, se solda cu o serie de conflicte și activități arbitrare, necontrolate de centru. De asemenea, au fost suspectate și principiile de alegere a organelor de conducere seminariale și ale cadrelor didactice. Era privită cu bănuială, mai ales, alegerea rectorului, considerându-se că participanții la alegeri urmăreau interese mercantile proprii, detașate completamente de adevăratele interese ale seminarului teologic. În consecință, rectorul ales nu reprezenta interesele statului, dar ale celor care l-au votat, el devenind o unealtă de promovare a intereselor acestora. Se mai considera că rectorul avea drepturi limitate în administrarea instituției, în fruntea căreia se afla, fiind privat de independență și de autoritatea pe care o impunea funcția de conducător superior.

Nu a fost cruțat de noul regulament nici Consiliul pedagogic – organul de conducere legislativ al seminarului. Numărul extrem de mare al membrilor lui în viziunea noilor ideologi ai politicii oficiale ruse crea obstacole pentru asigurarea unei activități eficiente, deoarece favoriza promovarea, diferitelor opinii și interese.

O dată cu anularea principiului eligibilității organelor de conducere a seminarului, principalul diriguitor al seminarului teologic a devenit arhiepiscopul eparhial, căruia conform noului statut, i se acordau largi prerogative de a administra instituțiile de învățământ subordonate lui. Arhiepiscopul se conducea de indicațiile Sf. Sinod din Petersburg. Astfel, conform § 24, el propunea pentru funcția de rector una sau două candidaturi. Sfântul Sinod îi revenea dreptul de a decide pe cine să autorizeze pentru a suplini postul vacant de rector sau să înainteze propria candidatură.

În baza prevederilor § 38, pentru postul vacant de inspector, arhiepiscopul prezenta o singură candidatură, care urma să fie confirmată de către Sf. Sinod. Cadrele didactice seminariale (§ 49, 56) erau desemnate de Sf. Sinod, la recomandarea episcopului eparhial. Restul personalului – bibliotecarul, medicul, preotul, secretarul, intendentul – erau confirmați în funcție de către chiriarhul local (§ 65).

Noul regulament a modificat substanțial statutul rectorului seminarului. Conform § 25-31, lui i se acordau împuterniciri depline în dirijarea activității seminariale. Astfel, rectorul era decretat șef nemijlocit al seminarului, căruia se supuneau toate persoanele din instituția respectivă.

§ 31 stipula că „rectorul impune întregului personal al seminarului stricta îndeplinire a obligațiilor lor, face observațiile de rigoare, când o cere situația și dă avertizări orale sau în scris. În cazul ineficienței acestor măsuri, prezintă un raport episcopului eparhial, prin intermediul căruia îi comunică despre încălcările în cauză”.

Conform § 17-18, arhiepiscopul avea dreptul să destituie provizoriu din post orice angajat al seminarului, până la cercetarea cauzei adevărate, iar în cazul stabilirii abaterilor de la reguli să sancționeze persoana vinovată (§ 82).

Noul regulament prevedea modificarea statutului Consiliului pedagogic al seminarului, reducerea componenței lui (§ 92). Din partea profesorilor erau propuse în Consiliu trei persoane și nu șapte (după cum specifica vechiul statut), iar din cea a clerului doar două persoane. Toți membrii consiliului erau confirmați în funcție de către episcopul eparhial.

Arhiepiscopul da ordine organelor de conducere seminariale, acestea fiind obligate să le îndeplinească fără a le supune dezbaterilor.

A fost supusă criticii vechea programă de studii, adoptată pentru seminarele teologice în anul 1867, fiind considerată excesiv de eterogenă, limitând în mod abuziv instruirea teologică. Conform opiniei noilor autorități ecleziastice, această programă, deși era destinată instituțiilor de învățământ teologic, disciplinele școlare cu caracter laic aveau o pondere decisivă în cadrul ei. Acestea erau predominante în primele patru clase, cele teologice fiind „marginalizate” și studiate doar în clasele superioare – a V-ea și a VI-ea. Conform statutului din 1867, pentru obiectele laice erau prevăzute 80 de ore pe săptămână, iar pentru obiectele teologice 50 de ore. Noile autorități au scos din programa de studii sau au lăsat pentru studiul facultativ unele materii didactice de importanță majoră pentru școlile teologice: cântul bisericesc, teologia comparativă, istoria Bibliei, combaterea schismei ruse³.

Încălcând principiul divizării nete a obiectelor laice, prevăzute pentru clasele inferioare, de cele teologice (care se studiau în clasele superioare), în baza statului din 1867, programa de studii din 1884 prezenta o combinație omogenă de obiecte laice și teologice în clasele inferioare și superioare. Punându-se accentul pe „reteologizarea” programei de studii, ea a fost elaborată luându-se în considerare adevărata menire a seminarelor teologice – cea de a pregăti slujitori devotați cultului și orânduirii de stat. Ca urmare, a fost majorat numărul orelor la obiectele teologice și la filologia rusă. Au fost reintroduse obiectele omise de către vechiul regulament: istoria Bibliei, teologia comparativă, combaterea schismei ruse. Cântul bisericesc a devenit o disciplină obligatorie (nu facultativă), în fiecare clasă fiind prevăzută câte o oră pe săptămână. S-a mărit numărul de ore la Sfânta Scriptură, de la 16 ore până la la 19 ore pe săptămână, la istoria Bibliei ș.a. În schimb, a fost redus în mod considerabil numărul de ore la limba greacă: de la 24 la 14; la fizică și matematică: de la 15 la 12, iar cosmografia și trigonometria, în general, au fost excluse din programă.

Conform principiilor velicoruse, promovate de noul regulament, s-a dublat numărul de ore (de la 6 la 11) la obiectele limba rusă și istoria Rusiei, prin aceasta urmărindu-se rusificarea populației neruse din Imperiul Rus. Deoarece studierea doctrinelor filosofice a fost considerată netrebuincioasă viitorilor prelați, noul regulament a prevăzut un studiu succint al istoriei filosofiei. De asemenea, din motive neîntemeiate, din programă a fost exclusă disciplina pedagogia, care le-ar fi fost utilă seminariștilor – viitori dascăli ai poporului.

Limbile străine: germana, franceza și ivrit au fost incluse în programă doar ca obiecte facultative, fiind prevăzute câte două ore pe săptămână în fiecare clasă.

Conform statutului aprobat la 22 august 1884, numărul orelor a fost repartizat pe clase după cum urmează:

Denumirea obiectelor	Nr. de ore pe clase						Nr. ore
	I	II	III	IV	V	VI	
Sfânta Scriptură	4	2	4	3	3	3	19
– Istoria Bibliei	–	2	–	–	–	–	2
– Filologia rusă și istoria literaturii ruse	4	4	3				11
– Limba greacă	4	4	2	2	1	1	14
– Limba latină	4	4	2	2	1	1	14
– Matematica	3	3	3	-	-	-	9
– Fizica	-	-	3	-	-	-	3
– Istoria universală și a Rusiei	3	3	3	-	-	-	9
– Logica	-	-	-	2	-	-	2
– Teologia morală	-	-	-	-	-	2	2
– Curs introductiv în filosofie	-	-	-	3	-	-	3
– Istoria Bisericii, istoria bisericii ruse și a schismei			2	3	3	4	12
– Liturgica	-	-	-	1	2	-	3
– Homiletica				2	1	1	4
– Teologia de bază				1	2	-	3
– Teologia dogmatică					3	3	6
– Teologia comparativă						1	1
– Îndrumar practic					2	2	4
– Didactica					1	1	2
– Cântul bisericesc	1	1	1	1	1	1	6
În total ore pe săptămână	23	23	22	23	20	20	

Clasa I.

- Sf. Scriptură – 4 ore
- Limba rusă și istoria literaturii ruse – 4
- Limba greacă
- Limba latină
- Matematica
- Istoria universală
- Istoria Rusiei
- Cântul bisericesc

Clasa a II-a

- Sf. Scriptură – 2
- Istoria Bibliei – 2
- Limba rusă – 4
- Limba greacă – 4
- Limba latină – 4
- Matematica – 3
- Istoria universală – 1
- Istoria Rusiei – 2
- Cântul bisericesc – 1

Clasa a III-a

- Sf. Scriptură – 4
- Limba rusă și istoria literaturii ruse – 3
- Limba greacă – 2
- Limba latină – 2
- Matematica – 3
- Istoria universală – 1
- Istoria Rusiei – 2
- Istoria bisericii creștine și a bisericii ruse – 1
- Combaterea rascolului rus – 2
- Cântul bisericesc – 1

Clasa a IV-a

- Sf. scriptură – 3
- Limba greacă – 2
- Limba latină – 2
- Fizica – 3
- Psihologia – 2
- Curs introductiv în filozofie – 3

– Combaterea rascolului – 2

– Liturghica – 1

– Homiletica – 2

Teologia fundamentală – 1

Cântul bisericesc – 1

Clasa a V-a

Sf. Scriptură – 3

Limba greacă – 1

Limba latină – 1

Istoria bisericii creștine
și a bisericii ruse – 3

Liturghica – 2

Homiletica – 1

Teologia dogmatică – 3

Teologia comparativă

(confesiunile ortodoxe) – 1

Teologia pastorală – 2

Didactica –

Cântul bisericesc – 1

Clasa a VI-a

Sf. Scriptură – 3 ore

Limba greacă – 1

Limba latină – 1

Istoria bisericii creștine și
a bisericii ruse – 1

Combaterea rascolului rus – 2

Homiletica – 1

Teologia dogmatică – 1

Teologia morală – 3

Teologia pastorală – 1

Didactica – 2

Cântul bisericesc – 1

Curentul sectarist în cadrul bisericii ortodoxe ruse, începând cu finele secolului al XIX-lea, se amplifică, mai ales, la periferie Imperiului Rus. Autoritățile ecleziastice au depus toate eforturile pentru contracararea și extirparea acestui flagel. Sfântul Sinod a emis în 1886 un ordin, conform căruia în toate seminarele teologice urma să fie creată o catedră specială de Istorie a schismei ruse și combaterea schismei și sectarismului⁷⁴. Fusese prevăzut și studiul teologiei comparative, al confesiunilor ortodoxe⁵.

Introducerea noilor obiecte teologice, cu un număr limitat de ore (teologia comparativă doar o oră pe săptămână în clasa a VI-a, istoria bibliei – 2 ore în clasa a II-a), transferarea unor discipline școlare din clasele superioare în cele inferioare (istoria bisericii universale – din clasa a V-a în clasa a III-a și a IV-a, câte 3 ore în fiecare clasă), separarea unor obiecte de învățământ, (care, anterior se studiau într-o singură clasă, în două sau în trei clase, fiind prevăzute câte o oră sau două pe săptămână (liturghica, homiletica, teologia de bază, teologia dogmatică, îndrumar practic pentru preoți, istoria bisericii ruse) – toate acestea s-au răsfrânt negativ asupra procesului instructiv din cadrul Seminarului Teologic din Chișinău. Elevii nu reușeau să asimileze integral materia de studiu, întâlnind mari dificultăți la perceperea lui rațională și temeinică⁶. Ei trebuiau să susțină examenul nu la o disciplină școlară, ci câteva examene la aceeași disciplină, divizată în câteva părți, care se studiau separat timp de doi-trei ani în câteva clase, deși între aceste părți exista o legătură organică. Astfel, ceea ce elevii studiau la obiectele respective în clasele inferioare, evident, ulterior se uita: iar pentru recapitularea materialului nu se planifica timp suplimentar. Atât elevii, cât și profesorii se aflau într-o situație dificilă, deoarece procesul instructiv nu putea fi asigurat atât de bine ca în timpul când funcționa regulamentul din 1867⁷.

Integrat într-o structură conceptuală reacționară conservatistă, procesul instructiv-educativ de la Seminarului Teologic din Chișinău, potrivit noului regulament, era orientat spre formarea unei personalități obediente statului autoritar rus. Seminaristilor li se impunea o disciplină severă, bazată pe respectarea rigurozității ascetice, proprii culturii teologice, sancționându-se cu severitate nerespectarea normelor bisericești⁸.

În obligațiile seminaristilor intra frecventarea zilnică a bisericii: participarea la rugăciunile de dimineață și la vecernie, asistarea la slujbele religioase divine de duminică și de sărbători. Se impunea respectarea posturilor în toate perioadele anului și în zilele de miercuri și de

vineri. În aceste zile, în timpul postului mare, seminariștii erau obligați să asiste la liturghia Sfințelor Daruri mai înainte sfințite, oficiată, de asemenea, în biserica seminarului⁹.

Conform § 67, la indicația Sf. Sinod, la Seminarul Teologic din Chișinău a fost instituită funcția de preot-confesor al seminariștilor. În atribuțiile lui intrau oficierea serviciilor divine din biserica seminarului, împărtășirea elevilor etc. Toate aceste acțiuni urmăreau modelarea spirituală interioară a seminariștilor.

Tinzând să instituie un control drastic al activității seminariștilor, pentru a nu permite antrenarea lor în diferite acțiuni cu conotații politice¹⁰, autoritățile ecleziastice au decis să construiască un internat, unde să fie cazați toți elevii care își făceau studiile la seminar. În fond, această decizie avea un caracter ambivalent: pe de o parte, toți elevii urmau să locuiască împreună, astfel facilitând supravegherea și controlul lor (ceea ce era mult mai dificil de realizat în cazul aflării acestora pe la gazde particulare), iar, pe de altă parte, se îmbunătățea situația materială a elevilor, fiindu-le asigurată, în mod gratuit, cazarea și alimentarea. De aceea, arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului s-a adresat Sfântului Sinod să i se elibereze suma de 216900 ruble pentru construirea internatului seminarului și pentru a efectua unele lucrări de reconstrucție și de reparație a celorlalte clădiri ale acestuia. Ulterior, dispunând de mijloacele financiare necesare, arhiepiscopul a ordonat, în primăvara anului 1900, demararea lucrărilor de construcție pentru extinderea localului seminarului. Sub buna administrare a arhiepiscopului, ele au evoluat rapid și fără tergiversări, la începutul anului 1902 fiind dat deja în exploatare¹¹. Internatul permitea cazarea a circa 500 de elevi¹². Pentru cazarea celorlalți seminariști autoritățile țariste au cedat seminarului o clădire adiacentă lui.

În urma lucrărilor de reconstrucție, au fost demolate vechile clădiri seminariale și ridicate în locul lor altele noi, mai spațioase, mai luminoase. Astfel, la 1903, a fost esențial modificat aspectul exterior al seminarului, forma respectivă având-o până în anul 1945.

Celelalte domenii ale vieții seminarului nu au suferit modificări esențiale. S-au produs unele schimbări în salarizarea cadrelor didactice fiind instituite taxele de 1250 și 1500 de ruble pentru 12 ore¹³. Inițial, doar doi profesori ai Seminarului Teologic din Chișinău erau astfel salarizați, privilegiu de care s-au bucurat ulterior toți profesorii care aveau o vechime în muncă de 5 ani¹⁴.

Elevii întreținuți de către stat au început să primească până la 105 ruble¹⁵.

În linii generale, bugetul seminarului a înregistrat o creștere continuă. În 1900 el era de 52388 ruble și 45 cop¹⁶. Dar și această sumă era insuficientă, deoarece contingentul școlar creștea considerabil de la an la an¹⁷, din cauza extinderii hotarelor eparhiei Chișinăului și Hotinului după anexarea, la 1878, de către Imperiul Rus a celor trei județe din sudul Basarabiei¹⁸.

În 1890 Seminarul Teologic din Chișinău avea 294 de elevi, pe lângă cele 6 clase de bază mai funcționând încă trei clase paralele. Peste un deceniu, la 1900, numărul elevilor, practic, se dublase, ajungând la 453, dintre care 130 erau bursieri, întreținuți de către stat. În 1901 erau 143 de elevi bursieri. Clase paralele existau în primele patru clase inferioare¹⁹.

În anul școlar 1903-1904, secții paralele au fost create în toate clasele²⁰, iar în anul următor, 1904-1905, în clasa I a fost înființată a doua secție paralelă²¹. În acest ultim an școlar din perioada indicată – 1904-1905, contingentul școlar al Seminarului Teologic din Chișinău constituia 452 elevi, repartizați pe clase în felul următor: în clasa a VI-a de bază – 36 de elevi, în clasa a VI-a paralelă – 32, în clasa a V-a de bază – 26, în a V-a paralelă – 25, în clasa a IV-a de bază – 28, în clasa a IV-a paralelă – 25, în clasa a III-a de bază – 38, în clasa a III-ia paralelă – 41, în clasa a II-a – de bază – 39, în clasa a II-a paralelă – 42, în clasa I de bază – 40, în clasa I paralelă I – 40, în clasa I paralelă II – 40²².

În concluzie, se poate menționa că reacționarismul din societatea rusă s-a manifestat atât în învățământul general, cât și în învățământul teologic. Statutul instituțiilor de învățământ cu profil teologic a fost schimbat după adoptarea, la 22 mai 1884, de către Sfântul Sinod de la Sankt-Petersburg a noului regulament al școlilor teologice, care, pe bună dreptate, este considerat absolutist și reacționar. Studiarea istoriei Rusiei și a limbii ruse în școlile de la periferii era o măsură îndreptată împotriva popoarelor aflate sub stăpânire rusească. Cu toate acestea învățământul religios în Basarabia s-a dezvoltat continuu. Seminarul de la Chișinău și-a lărgit aria de activitate, numărul de elevi crescând considerabil. S-au îmbunătățit, în comparație cu perioada anterioară, condițiile de trai ale seminariștilor. S-au majorat și sumele alocate pentru întreținerea seminarului. Astfel, la începutul secolului al XX-lea Seminarul Teologic din Chișinău a devenit o instituție de cultură care reprezenta elita societății basarabene din acea perioadă.

NOTE

¹ Полное собрание законов Российской Империи, 1884, С-П., 188, p. 123-124.

² Полное собрание законов Российской Империи, 1884, С-П.,

³ *Ibidem*.

⁴ ANRM, F.1862, d.483.

⁵ ANRM, F.1862, inv.9, d.116.

⁶ ANRM, F.1862, inv.9, d.126.

⁷ Труды, IX; ANRM, F.1862, Inv.9, d.120.

⁸ ANRM, F.1862, inv.9, d.156.

⁹ ANRM, F.1862, inv.9, d.174.

¹⁰ ANRM, F.1862, inv.9, d.549.

¹¹ ANRM, F.1862, inv.9, d.753.

¹² ANRM, F.1862, inv.9, d.759.

¹³ ANRM, F.1862, inv.9, d.134.

¹⁴ ANRM, F.1862, inv.9, d.579.

¹⁵ ANRM, F.1862, inv.9, d.551, pentru bursă d.545, d.158.

¹⁶ ANRM, F.1862, inv.9, d.180, 183.

¹⁷ ANRM, F.1862, inv.9, d.184.

¹⁸ ANRM, F.1862, inv.9, d.459.

¹⁹ ANRM, F.1862, inv.9, d.550, d. 177 – lista elevilor seminarului.

²⁰ ANRM, F.1862, inv.9, d.195-196, 571.

²¹ ANRM, F.1862, inv.9, d.203.

²² ANRM, F.1862, inv.9, d.204.

ADMINISTRAȚIA ROMÂNĂ ÎN BUCOVINA (1941 - 1943)

Pavel Moraru

Istoria celei de-a doua conflagrații mondiale continuă să conțină un șir de probleme neelucidate și controversate, care atrag atenția atât a specialiștilor, cât și a cititorilor avizi de istorie. În mare parte, situația creată a fost cauzată de restricțiile regimului sovietic, care nu au permis accesul la sursele documentare de arhivă și prezentarea adevărului istoric, care a constituit un tabu pentru istorici.

Mai cu seamă, șirul lung de subiecte inedite se referă la trecutul Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei din perioada anilor 1941 - 1944, în special, la administrarea acestor provincii

de autoritatea românească. După o perioadă de un an de ocupație sovietică a Basarabiei și nordului Bucovinei (1940/ 1941), armata română, ajutată de Wehrmacht-ul german, izgonește trupele sovietice din teritoriul de la est de Prut.

Luptele pentru eliberarea nordului Bucovinei s-au încheiat la 5 iulie 1941 prin restabilirea suveranității românești.¹ Preluarea formală a administrării Bucovinei a avut loc până la 12 iulie 1941, când în județul Hotin – cel mai îndepărtat de fostul hotar româno-sovietic – a fost reinstaurată administrația civilă românească.² În Basarabia, la începutul lunii iulie, structurile Ministerului Afacerilor Interne au început să activeze la Ungheni. La 20 iulie a plecat din Iași spre Chișinău administrația municipiului în frunte cu primarul colonel A. Dobjanschi, unde a ajuns după câteva zile. La 21 iulie administrația română s-a reinstalat la Ismail.³

Ca împuternicit al Guvernului pentru organizarea Bucovinei eliberate, la 7 iulie 1941 la Cernăuți a sosit colonelul Alexandru Rioșanu⁴ (fost subsecretar de Stat pentru Poliție și Siguranță). Fiind autoritatea supremă a administrației civile, el purta, neoficial, titulatura de „gubernator” și împreună cu generalul Petre Dumitrescu (comandantul Armatei a III-a române) a contribuit la reînceperea guvernării românești a Bucovinei.⁵ Până la organizarea Guvernământului Provinciei Bucovina (organ cu funcții legislative și executive), provizoriu, a fost instituit *Consiliul de Stat al Bucovinei*, format din reprezentanții autorităților militare și civile.⁶

Din Germania a venit un corp de consilieri în frunte cu Ministrul de Stat german Pflaumer,⁷ care a fost numit consilier al generalului Voiculescu.⁸ Ministrul Pflaumer era însoțit de Hans Karl von Reinhardt (cu reședința la Chișinău) și Theodor Ellgering (cu reședința la Cernăuți).⁹ Ei aveau un rol strict consultativ și propunerile lor, după cum declara Ion Antonescu la procesul din mai 1946, nu au „avut caracter de indicare a normelor, după care să se conducă regimul Basarabiei și Bucovinei”.¹⁰

O dată cu numirea reprezentantului său în Bucovina, Ion Antonescu, conducătorul statului, a ordonat emiterea instrucțiunilor provizorii, pentru administrarea și conducerea provinciei, care au constituit cadrul juridic de reglementare și funcționare a întregii vieți social-economice și politice, până la apariția legii din 3 septembrie 1941 „Pentru Organizarea Basarabiei și Bucovinei”.¹¹ Colonelul Rioșanu, în scurt timp de la numirea în funcția supremă din Bucovina, la 31 august 1941, la Cernăuți, în urma unor operații chirurgicale nereușite, decedează.¹² În locul lui a fost numit, la 5 septembrie 1941, generalul Corneliu Calotescu,¹³ care a guvernat Bucovina până la 13 aprilie 1943, când postul a fost preluat de generalul de corp de armată Corneliu I. Dragalina.¹⁴ La 25 iulie 1941 toți prefectii, pretorii și notarii se găseau la posturile lor.¹⁵ Administrația românească a procedat la o reorganizare administrativă de tip românesc, pentru a facilita astfel reintegrarea cât mai rapidă a acestui teritoriu în spațiul românesc și pentru o mai bună administrare și cunoaștere a situației din teritoriu.

La 22 iulie 1941 împuternicitul generalului Antonescu pentru administrarea teritoriilor din Bucovina eliberată, Alexandru Rioșanu, semnează „Ordonanța referitoare la organizarea administrativă a teritoriilor din Bucovina eliberată”.¹⁶ Administrația comunelor a fost încredințată primarilor, care reprezentau comuna lor și decideau în toate chestiunile de interes local. Dar până la numirea primarilor, notarii comunali urmau să gireze administrația comunală.

Mai multe comune (unite după principiile geografic și economic) formau o plasă, care era condusă de un prim-pretor, ajutat de un pretor. Prim-pretorul era reprezentantul puterii de stat în plasă și în această calitate era șeful tuturor serviciilor - agricol, silvic, sanitar, veterinar, tehnic și școlar. El mai era șeful poliției din plasă și avea în subordinea sa jandarmeria, era organ de control și tutelă pentru comunele urbane-neresedință și cele rurale, decidea în

prima instanță asupra tuturor contravențiilor de ordin administrativ și în a doua - asupra hotărârilor date de primari.

Câteva plase formau un județ, condus de un prefect, care era șeful ierarhic al prim-pretorilor din județul său, organ de control și de decizie în instanța a doua asupra hotărârilor date de prim-pretori, organ de control și tutelă pentru comuna sa urbană de reședință, șef al poliției județene, având în subordinele sa pe comandantul legiunii de jandarmi și pe șefii polițiilor din comunele urbane. În exercitarea atribuțiilor sale era ajutat de directorul prefecturii, care era locțiitor în lipsa lui. Atât prefectul, cât și prim-pretorul trebuiau să fie titrați, preferabil licențiați în drept.¹⁷

Teritoriul Bucovinei eliberate era persoană juridică, condus și administrat de împuternicitul generalului Antonescu, care era și organ de control și tutelă pentru municipiul Cernăuți, șeful ierarhic al tuturor administrațiilor de stat și al celor locale, numea și licenția funcționarii, exercitând asupra lor și puterea disciplinară. Aparatul administrativ al împuternicitului era format din direcții, în frunte cu câte un director, din rândul cărora împuternicitul își numea locțiitorul.¹⁸

Instrucțiuni identice pentru administrare și conducere au fost emise și de împuternicitul conducătorului statului pentru Basarabia (ordonanța nr. 1 și decizia nr. 799).¹

Această reorganizare a fost provizorie, necesară la moment, până la stabilizarea situației și la definitivarea proiectului de organizare definitivă a administrației Bucovinei.

La 9 august 1941, prin ordonanța nr. 1993,¹⁹ împuternicitul Rioșanu anunța unele modificări ale ordonanței din 22 iulie 1941. Prim-pretorul devenea organ de tutelă și control și pentru comunele urbane (indiferent dacă era sau nu de reședință),²⁰ iar prefectul, la rândul său, nu mai avea dreptul de control și tutelă a comunelor urbane de reședință și nu mai era ajutat și înlocuit în lipsa lui de directorul prefecturii, ci de un subprefect. Împuternicitul generalului Antonescu urma să-și desemneze locțiitorul prin decret, acesta purtând titulatura de „secretar general“.

La 1 august 1941, în urma unei inspecții făcute în Chișinău, Ion Antonescu a decis ca departamentele și instituțiile statului să nu mai dea directive prefecturilor, primăriilor și diferitelor organe ale statului din Basarabia și Bucovina.²¹

Definitiv statutul și organizarea administrativ-teritorială a Bucovinei au fost stabilite prin decretul-lege nr. 790 din 3 septembrie 1941 *Pentru Organizarea Basarabiei și Bucovinei*.²² Potrivit acestui decret, teritoriul Bucovinei era o provincie cu administrație proprie, fiind persoană juridică și având buget propriu, cu centrul de reședință la Cernăuți. Administrația provinciei era pusă sub controlul direct al conducătorului statului și avea cu guvernul raporturi de colaborare și subordonare. Autoritatea supremă a provinciei era guvernatorul provinciei - împuternicitul conducătorului statului în provincie, secondat de un guvern în miniatură - directorate (Dir. Afacerilor Administrative; 2) Dir. Finanțelor; 3) Dir. Agriculturii și Domeniilor; 4) Dir. Economiei Naționale; 5) Dir. Învățământului și Cultelor; 6) Dir. Muncii și Asigurărilor Sociale; 7) Dir. Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor; 8) Dir. Sănătății; 9) Dir. Românizării, Colonizării și Inventarului). Multe din servicii au fost rezervate autorităților centrale de la București (care erau de competența ministerelor): poliția, jandarmeria și siguranța generală a statului, învățământul superior; căile ferate, porturile și căile de comunicație pe apă, drumurile naționale și vămile, regiile publice, casele autonome și administrațiile comerciale cu caracter general.

Organul consultativ al guvernatorului era *Consiliul Provincial de Coordonare și îndrumare generală a activității administrative*, având și misiunea de a coordona și îndruma administrația provinciei. Președinția o deținea guvernatorul.

Din punct de vedere teritorial-administrativ, provincia Bucovina cuprindea județele Câmpulung (cu plasele Dorna, Gura Humorului și Câmpulung Moldovenesc), Rădăuți (cu plasele Seletin, Ștefan Vodă și Siret), Suceava (cu plasele Solca și Cetatea Sucevii), Storojineț (cu plasele Storojineț, Vășcăuți și Vijnița), Cernăuți (cu plasele Cernăuți, Cozmeni și Zastavna) și Hotin (cu plasele Hotin, Sulița, Lipcani, Chelmenți, Briceni și Securenii²³), iar puțin mai târziu și județul Dorohoi.²⁴ Basarabia a fost împărțită în următoarele județe: Cetatea Albă, Tighina, Cahul, Chilia, Ismail, Lăpușna, Orhei, Bălți și Soroca. Organizarea administrativă a județului și conducerea fiecărei unități administrative,²⁵ prevăzute de acest decret-lege, era similară celei stabilite prin ordonanța din 22 iulie 1941 (căci decretul-lege „continua procedura” ordonanței).

Colaborarea guvernământului cu autoritățile centrale de la București se efectua prin intermediul *Cabinetului civilo-militar pentru administrarea Basarabiei și Bucovinei*” (C.B.B., apoi și al *Transnistriei*).²⁶

La începutul aplicării decretului–lege *Pentru Organizarea Basarabiei și Bucovinei*, până la desemnarea primarilor, multe comune erau conduse de notari. Aceasta făcea imposibilă soluționarea de către notari a problemelor ivite.²⁷ Totul s-a consumat o dată cu numirea primarilor, care, potrivit hotărârilor Consiliului de Miniștri din 13 noiembrie 1941, dețineau un post onorific, salariul lor urmând a fi dat notarilor.²⁸

O problemă cu care s-au confruntat prefectii era prezidarea unui număr impresionant de consilii, comitete, comisii etc. (6 consilii, 4 comitete, 10 comisii și 3 oficii, în total 23), care compromitea buna activitate și scădea randamentul de muncă. Problema în cauză a constituit obiectul preocupărilor unor departamente ale statului. La începutul lunii noiembrie 1941, ministrul de interne propunea să se procedeze ca în Regat, unde această problemă a fost soluționată prin formarea la prefecturi, preturi și comune a consiliilor de colaborare, în componența cărora intrau aproape toți funcționarii care făceau parte din numeroase consilii și comitete. Noile consilii se întruneau de două ori pe lună și soluționau chestiunile discutate la vechile întruniri.²⁹ Ion Antonescu a dat curs acestei propuneri: „Să se facă la fel în Basarabia și Bucovina”.³⁰

Pentru o mai grabnică soluționare a problemelor și pentru economisirea timpului, de la începutul anului 1942, guvernatorii provinciilor Basarabia, Bucovina și Transnistria trebuiau să vină la București, la ședințele Consiliului de Miniștri cu o zi înainte, pentru a se întâlni și a discuta cu fiecare ministru în parte dificultățile din provinciile lor, propunându-li-se soluții. Astfel, în ședințele Consiliului de Miniștri urmau a fi discutate doar chestiunile care nu au putut fi remediate la întrevederile dintre guvernatori și miniștri.³¹

Periodic, la guvernământul provinciei Bucovina³² și în administrațiile din subordine, erau convocate Consiliile de colaborare, în ședințele cărora se prezentau „dări de seamă”, se discutau problemele curente, se propuneau soluții și se luau decizii.³³

O deosebită atenție se acorda activității în teritoriu. Guvernatorul³⁴ și prefectii inspectau frecvent plasele și comunele, instituțiile publice ale acestora, școlile și cantinele etc. Se interesau de problemele administrării, de mersul campaniei agricole, de starea sanitară ș.a.³⁵ Pretorul sau prim-pretorul efectuau inspecții în comunele plasei, întocmeau procese–verbale despre starea lucrurilor din comune.³⁶ Se îndeplineau cu strictețe instrucțiunile conducătorului statului, care cerea șefilor de administrații „să între în școală, în curtea și casa sătenilor, în grajduri, în bucătărie, în latrine și pe ogor, unde peste tot trebuie să intervină cu sfaturi și cu îndemnul sale părintești, binevoitor și la nevoie aspru și sever”.³⁷

La 16 septembrie 1941 (până la formarea Corpului Comisarilor Generali de Control), pentru inspectarea corectitudinii aplicării legilor și dispozițiilor emise în Bucovina și

Basarabia, au fost delegați reprezentanții Institutului de Credit Român, Subsecretariatului de Stat al Românilor, Colonizării și Inventarului, Ministerului Economiei Naționale, Ministerului de Finanțe și Ministerului Agriculturii și Domeniilor.³⁸ Către 1 august 1942 au fost desemnați candidații pentru Corpul de Comisari Generali de Control,³⁹ iar mai târziu s-a discutat problema înființării *Controlului Special de Stat*.⁴⁰ În octombrie 1942, mareșalul Antonescu a dat dispoziții „să se organizeze de Ministerul de Interne, Guvernatori și Secretariat verificări în teren” a tuturor „dărilor de seamă” ce se înaintau.⁴¹

La scurt timp de la reinstaurarea administrației românești, la 19 august 1941, provinciile Basarabia și Bucovina au fost inspectate de către conducătorul statului. Nemulțumit de cele constatate, el spunea generalului D. Popescu, ministrul Afacerilor Interne și prof. M. Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri că „În inspecțiile pe care le fac în Basarabia și Bucovina, constat că organele administrative nu-și fac datoria. Mulți funcționari trimiși în aceste provincii încearcă să introducă vechile sisteme de administrație...”⁴²

Același lucru l-a constatat și D. Zissu, delegat pentru efectuarea anchetei în Bucovina, care în perioada 25 – 31 august 1941 a investigat la fața locului situația din această provincie. După cum relatează superiorilor, aplicarea sistemului administrativ era în curs, însă autoritățile din nordul Bucovinei încă nu-și găsiseră „cadența necesară, care să asigure reușita noii reforme administrative”, și nu-și stabiliseră un „m o d u s v i v e n d i”, soluționând problemele fără criterii precise.⁴³

În această situație unii demnitari se pronunțau pentru suspendarea „administrației autonome” din teritoriile dezrobite, motivând că este inutilă o asemenea încercare pe un spațiu atât de redus și, mai ales, pe timp de război, „când forțele neamului necesită maximum de concentrare”. Descentralizarea administrativă, în viziunea lor, „constituie o serioasă sporire de cheltuieli și o întindere a birocrăției, ostilă marilor inițiative private”; era vorba de cheltuieli „ce nu pot fi suportate de firavă viață economică a Bucovinei de astăzi”.⁴⁴

Experimentarea noului sistem administrativ avea un început anevoios. În cadrul ședinței Consiliului de Miniștri din 13 noiembrie 1941, mareșalul Antonescu mărturisea: „Cu toate eforturile pe care le fac de la începutul războiului și de la alipirea provinciilor dezrobite, ca să fac armonie în conducere și unitate în direcție, mărturisesc că nu reușesc. Sunt un învins din acest punct de vedere, pentru că fiecare din dvs. Vă socotiți ca singuri în cadrul acestui Stat și nu vă uitați decât la problemele dvs. și nu vă dați seama că orice problemă, oricât de bine a-ți rezolva-o în mod egoistic, dacă nu o puneți în cadrul general al Statului, nu veți putea obține decât rezultate negative”.⁴⁵

Printre efectele negative ale decretului-lege *Pentru Organizarea Basarabiei și Bucovinei*, constatate pe parcursul traducerii lui în viață, documentele de arhivă îl evidențiază pe cel de ordin financiar. La sfârșitul lunii aprilie 1942 ministrul de Finanțe, generalul Stoenescu, atrăgea atenția mareșalului Antonescu că acest decret-lege „reprezenta un regim de sfărâmare a unității bugetare teritoriale a Statului”, care „a fost construit printr-o răsturnare a regulilor ce trebuiesc respectate în materia regimurilor de descentralizare și desconcentrare administrativă”. „Unitatea teritorială a bugetului general al Statului, încheia ministrul, este o instituție de bază a vieții de Stat, așa precum una este armata sau politica externă a Statului. Indivizibilitatea teritorială a politicii bugetare a Statului nu este o simplă regulă formală”.⁴⁶

Deoarece s-a instaurat „un zid de impermeabilitate absolută” (potrivit „Ordinului pentru trupele de pază...”, râul Prut era „o linie militară închisă” și putea fi trecută doar de militarii români și germani⁴⁷), revenirea refugiaților bucovineni la vetrele lor (părăsite în urma raptului sovietic) era provizoriu interzisă, iar funcționarii publici, însărcinați cu funcțiuni în Basarabia și Bucovina, puteau veni, având la ei autorizații eliberate de ministerele care i-a numit în

funcție.⁴⁸ Aceștia puteau să-și ia și familiile, trecerea cărora se făcea „numai pe baza ordinului de serviciu“ dat funcționarilor⁴⁹ (începând cu luna septembrie 1941, în afară de ministerele respective, și prefectii de județe puteau elibera permise de trecere familiilor funcționarilor⁵⁰).

Din lipsa numărului necesar de funcționari (majoritatea erau mobilizați pe front), la 19 iulie 1941 Președinția Consiliului de Miniștri anunța înscrierea doritorilor de a ocupa „funcțiuni administrative sau de specialitate“ în Bucovina și Basarabia.⁵¹ Se primeau cereri de la refugiați „cari vor să se repatrieze și cari solicită diferite posturi în teritoriile recucerite“⁵² (Guvernul a subliniat mai înainte că la formarea corpului administrativ se vor respecta „anumite proporții între refugiați și cei nerefugiați“, care nu s-au manifestat ostil contra Statului Român și nu s-au solidarizat cu ocupantul, și cei din Regat). În urma comunicatului lansat, au solicitat posturi în provinciile dezrobite circa 3000 de licențiați.⁵³ Cu toate acestea, la 12 august 1941 se anunța că numai în instituțiile centrale ale provinciei Bucovina era un deficit de 545 de funcționari.⁵⁴

În lipsa acută de cadre necesare, se preconiza folosirea studenților și licențiaților originari din Bucovina și Basarabia, care solicitau posturi în administrația provinciilor.⁵⁵ Către data de 28 noiembrie 1941, în ambele provincii eliberate, veniseră 11254 de funcționari și 235 de magistrați.⁵⁶

Soluționarea problemei insuficienței funcționarilor publici s-a încercat prin intervențiile făcute la Marele Stat Major în vederea scutirii sau amânării concentrării ori mobilizării funcționarilor publici necesari. Pentru început, la 2 august 1941, Marele Cartier General sugera emiterea unor „dispozițiuni departamentelor și instituțiilor admise în planul de mobilizare pentru lucru, ca deocamdată să destine pentru încadrarea serviciilor din Basarabia și Bucovina de nord numai personal aflat mobilizat pentru lucru sau care nu face parte din elementele armatei și numai cu totul excepțional din cel care, deși face parte din elementele armatei, nu este chemat la unități, întrucât în actuala situație nu pot fi aduși oameni de la unitățile mobilizate de pe front pentru încadrarea serviciilor civile“.⁵⁷

La 31 iulie 1941, în baza ordinului nr. 8912/ G, Marele Cartier General a aprobat ca personalul aflat prezent la serviciile de stat, comună și județ din Bucovina, care face parte din contingentul anului 1937 „și mai vechi și nu se găsesc la unități, să fie scutiți de mobilizare până la 1 octombrie 1941“.⁵⁸ Mai târziu, la 27 noiembrie 1941, Marele Cartier General reduce numărul categoriilor scutite de mobilizare (ele cuprinzându-i doar pe cei mai în vârstă de contingentul anului 1930⁵⁹), în schimb durata scutirii a fost prelungită (de la 19 decembrie 1941) până la 31 martie 1942.⁶⁰ De la 1 aprilie 1942 s-a prevăzut pentru toți funcționarii publici din Basarabia și Bucovina mobilizarea la lucru fără condiția vârstei, exceptându-i pe cei din contingentele aflate sub arme.⁶¹

În ședința Consiliului de Miniștri din 13 noiembrie 1941 s-a hotărât să se precizeze printr-un decret „că funcționarii publici din orice teritoriu sunt supuși unui regim de mobilizare, putând fi folosiți în orice parte a țării“, în acest fel contribuindu-se, în parte, la rezolvarea problemei lipsei funcționarilor.⁶²

Pentru anul 1942/1943 s-a propus mobilizarea pentru lucru în instituțiile administrării publice a 3365 ofițeri, subofițeri și trupă, în ambele provincii eliberate.⁶³ În Bucovina au fost trimiși funcționari bine pregătiți. Chiar și conducerea comunelor era încredințată, în mare parte, licențiaților.⁶⁴ Acestora li s-au asigurat locuințe ieftine și cantine pentru masă.⁶⁵ Cei angajați direct de autoritatea centrală de la Cernăuți, precum și membrii familiilor acestora, se bucurau de reducere cu 50% din prețul călătoriei pe Calea Ferată Română (C.F.R.).⁶⁶ Funcționarii publici, ca și restul locuitorilor Bucovinei (și Țării), nu aveau dreptul de a activa politic. În acest sens, conducătorul statului a dat ordin „să fie destituit orice funcționar care

activează politic și trimis în lagăr fără ezitare⁶⁷. Cei merituoși primeau o „indemnitate de reședință“, care se putea ridica „până la un salariu întreg⁶⁸“.

Principiile de lucru ale funcționarului public din Bucovina erau aceleași (principii generale), expuse de Ion Antonescu, conducătorul statului, încă în prima ședință a Consiliului de Miniștri (din 7 septembrie 1940)⁶⁹ de la venirea sa la cârma statului: curajul de a lua răspunderea unei acțiuni; „omenie în raporturile cu cei mai mici“; soluții simple, dar rapide (fără a crea noi probleme); controlul și inspectarea subalternilor etc. Se accentua insistent „ca în orice chestiune să se dea o soluție mai slabă, dar imediat și la timp aplicată, decât o soluțiune genială, venită după ce timpul a trecut⁷⁰“. Se ducea o luptă aprigă contra birocratiei, care își întinse „gheara ei nefastă“. Fiind „dușmanul dosarelor“, Ion Antonescu cerea subalternilor „să lucreze cât mai mult pe teren, fiindcă ei sunt albinele de lucru și de creație în acest Stat⁷¹“.

În primăvara–vara anului 1942, se resimțea tot mai mult lipsa funcționarilor publici. Mulți dintre notarii veniți în nordul Bucovinei, la scurt timp s-au înapoiat, având „interese materiale și familiare în comunele lor de origine“, iar cei din sudul provinciei aveau să gireze câte 2-3 comune, unii îndeplinind și funcția de primar.⁷² La 23 iulie 1942, guvernatorul Bucovinei cerea să i se repartizeze 60 de notari,⁷³ ceea ce era greu de obținut. Încă la 13 noiembrie 1941, Ion Antonescu menționa: „În chestiunea personalului suntem în criză. Avem prea mulți funcționari la centru și nu vrea să meargă nimeni la periferie“, hotărând „ca funcționarii, cari nu vor să meargă la periferie nu se mai duc la periferie, dar nu mai rămân nici în administrația centrală“, căci „funcționarul trebuie să fie ca militarul“ și „să execute ordinul pe care îl primește⁷⁴“.

La începutul anului 1943 se încearcă înlocuirea funcționarilor militari din administrație (care trebuiau să revină în armată) cu civili⁷⁵ (la fel s-a procedat și la nivelul conducerii de vârf: la început guvernul Antonescu, format din 25 de membri, avea 16 miniștri militari,⁷⁶ dar per ansamblu guvernarea antonesciană (ianuarie 1941 – august 1944) a avut, din 48 de miniștri aflați în funcție, doar 20 militari, iar restul 28 fiind civili⁷⁷).

Printre principalele probleme cu care s-au confruntat o parte din funcționarii veniți în Bucovina eliberată a fost problema privind aprovizionarea cu alimente și mărfuri de primă necesitate, precum și cea a locuințelor. Unii însă reușiseră să ocupe câte 2–3 apartamente sau case (cu câte 4–5 odăi).⁷⁸ Menționăm aici (după cum se susținea în epocă) cazurile prefectului județului Cernăuți, Nicu Lupu, care, deși era proprietar al unei case, a mai luat un apartament; căpitanului în rezervă Haită Alexandru, căpitanului Văcăreanu, secretarului general al primăriei Cernăuți, Bucevschi etc.⁷⁹ Unii din funcționari, în mod abuziv, și-au însușit bunuri, pe care le-au găsit la venirea în Bucovina (covoare persane, veselă etc.). Chiar și generalul Voiculescu era acuzat, precum că ar fi luat din Cernăuți un camion încărcat cu diferite lucruri.⁸⁰ După cum afirma Ștefan I. Mincă, ajutor de judecător din Chelmenți (jud. Hotin), mulți dintre „funcționarii care au venit (în Bucovina – P.M.) cu o servietă sau cu un mic geamantan drept bagaj, astăzi (relatarea este din 25 februarie 1942 – P.M.) posedă averi de câteva milioane⁸¹“. Din cauza unor astfel de funcționari „administrația noastră s-a întors cât se poate de rău. Oamenii n-au fost aleși cum trebuie. ...Niciodată nu s-au făcut mai multe abuzuri ca în primele 2 luni ale administrației noastre în Bucovina⁸²“.

Această situație neplăcută a fost constatată încă în august 1941 personal de Ion Antonescu: „...Atrag atenția că au fost trimiși în Basarabia (și Bucovina – P.M.), în multe cazuri, toți hoții și nemernicii care au exploatat și ruinat provinciile 20 de ani. Ei se cunosc între ei și au început din prima zi o hoție organizată. S-a procedat cu toată lipsa de seriozitate, deși am atras atenția la timp. De acord cu împuțerniciții mei remediați. Peste tot – continuă

conducătorul statului – Comisarii lucrează mână în mână cu bandele de la Cercurile de Recrutare și cu jidanii la aceeași operă odioasă din timpul politicianilor veroși. Vă rog să puneți în vedere celor însărcinați cu trimiterea funcționarilor administrativi în provinciile dezrobite, că sunt direct răspunzători de selectarea lor. Prin jafuri, printr-o administrație necorectă sau prin dezinteres, nu vom putea ridica aceste provincii, recâștigate prin jertfa atâtor vieți”.⁸³

Pentru a redresa această stare de lucruri, la 23 august 1941, s-a ordonat tuturor departamentelor centrale de stat să ia „imediat măsuri pentru revizuirea personalului trimis în Basarabia și Bucovina, precum și pentru revizuirea activității lor depuse acolo”. Se preconiza introducerea unui „sistem de control neiertător al activității provinciale și locale”. În acest scop trebuiau trimiși „cei mai aspri inspecitori, cari să facă cele mai severe cercetări, iar constatările lor să fie urmate imediat de zdrobirea necruțătoare a vinovaților”.⁸⁴ Trebuiau stârpite acțiunile abuzive ale tuturor funcționarilor. „Statul este baza redresării naționale – spunea Ion Antonescu. Jandarmul, preotul, învățătorul și notarul – abuzivi, să fie eliminați”.⁸⁵ Până la 31 decembrie 1941 s-a reușit aducerea în fața instanțelor civile și militare de judecată a 205 funcționari din Bucovina și Basarabia: dintre aceștia 67 erau în curs de judecată, iar 41 condamnați: 3 la muncă silnică, 16 la închisoare corecțională, 10 amendați, 11 internați în lagăr și unul destituit.⁸⁶ La 12 aprilie 1942, pentru abuz în administrare a fost internat în lagăr prefectul județului Hotin, Gherman (care era și inspector administrativ).⁸⁷

Printre delictele comise de funcționari menționăm: luarea de mită, abuzul de putere, nedeclararea bunurilor sovietice (care, conform legilor în vigoare, trebuiau să intre în patrimoniul Statului Român), „crimă de propagandă politică neautorizată de stat” etc.⁸⁸

Autoritățile de la București cereau prezentarea sistematică a situației proceselor judiciare asupra funcționarilor de stat din provinciile eliberate.⁸⁹ În perioada 1 ianuarie–31 martie 1942 situația acestor procese se prezenta astfel: 415 în curs de cercetare, 345 în curs de judecare; 51 funcționari achitați, 31 amendați, 30 amnistiați, 92 clasați, 23 condamnați la ani de închisoare, unul revocat din serviciu.⁹⁰

La 29 ianuarie 1942, Președinția Consiliului de Miniștri a emis un „Comunicat”, prin care informa despre continuarea luptei hotărâte contra abuzurilor și ilegalităților funcționarilor din Regat. Sancționarea funcționarilor din Basarabia și Bucovina servea ca învățătură pentru cei din Regat. „Trebuie să se știe atenționa „Comunicatul”, că Domnul Mareșal Antonescu a dat dispozițiuni ca orice abuz sau ilegalitate săvârșită de funcționarii Statului să fie sancționată exemplar și imediat. Situația funcționarilor pedepsiți din provinciile alipite să servească de exemplu și să ia aminte fiecare, că situația pe care o deține un funcționar nu-i atribuie nici un privilegiu personal, ci numai datoria de a purta grija intereselor publice. Nici un fapt care trece marginile legii nu va rămâne nesancționat în modul cel mai aspru... Nici o măsură, se spunea în încheiere, nu va fi cruțată până ce nu va fi atins acest scop”.⁹¹

Pentru a preveni venirea în viitor a unor elemente dubioase în administrația provinciilor eliberate, autoritățile care solicitau funcționari trebuiau să se convingă în prealabil dacă persoana respectivă este „de nădejde” și „nu caută să plece de la serviciul unde se găsește tocmai pentru motivul că a avut purtarea rea”.⁹²

Unii dintre funcționarii veniți din regat aveau un comportament nedemn, jignind pe băștinași prin a-i numi „comuniști” și „bolșevici”.⁹³ Sesizând aceste fapte, mareșalul Antonescu a dat în cadrul ședinței Consiliului de Miniștri (de colaborare) din 17 martie 1943 dispoziții în sensul că „nici un funcționar și nici o autoritate nu au voie să trateze pe cetățenii români, de orice origine etnică ar fi ei, în termeni necuviincioși. Autoritatea va face ordine prin ținuta ei, prin măsurarea cuvintelor, înlăturarea cu desăvârșire a expresiunilor ofensatoare, față de

toți minoritarii”. Cel care se abătea de la aceste dispoziții, urma a fi sancționat cu severitate.⁹⁴

Având și „misiunea morală în educarea cetățenilor”, funcționarii, la insistența Ministerului de Interne, erau obligați ca „în fiecare Duminică și în fiecare sârbătoare” să meargă la biserica din parohia lor, pentru a participa la Sfânta Liturghie.⁹⁵

Măsurile luate contra funcționarilor abuzivi au dat rezultate spre începutul anului 1943. În „Darea de seamă” pentru luna ianuarie 1943, guvernatorul Bucovinei informa că „nu s-au înregistrat cazuri de trimitere în judecată sau alte măsuri disciplinare contra funcționarilor publici”.⁹⁶ Persoanele rămase sub ocupația sovietică au fost folosite în administrația Bucovinei eliberate numai după o cercetare prealabilă a activității lor. Unele dintre ele (foști funcționari ai administrației bolșevice) erau nemulțumite de această procedură, spunând că „sovieticii i-au primit și reintegrat în funcție fără nici o formalitate (sic!), pentru că toți cetățenii trebuiau să muncească, /iar/ autoritățile românești le fac șicane cu formalitățile reintegrării în serviciu”.⁹⁷ Cu toate că s-au făcut cercetările convenite, unii indivizi dubioși au reușit totuși să se infiltreze în structurile administrației române. După cum informau, în octombrie 1941, agenții-misionari din Bucovina, „au fost utilizați în funcțiuni administrative oameni cari sub sovietici au ocupat diferite funcțiuni și au avut purtări antiromânești”.⁹⁸ Această situație provoca în rândurile populației românești o profundă stare de nemulțumire. Toți așteptau cu nerăbdare pedepsirea celor care „au reușit totuși să inducă în eroare buna credință a autorităților noastre și să ocupe funcțiuni importante și de încredere sub regimul românesc”.⁹⁹

La 12 august 1943 poliția din Hotin opina „că acei (funcționari – *P.M.*) cari prezentau o atitudine dubioasă permanentă prin legături ce le aveau cu alți funcționari rămași sub ocupație sovietică, însă cu o atitudine mai rezervată, să fie transferați cu serviciul în altă regiune decât Basarabia și Bucovina, iar cei rămași în Hotin sunt ținuti îndeaproape în supraveghere”.¹⁰⁰

O parte din foștii funcționari publici din Bucovina de origine etnică ucraineană, „repatriați” în Germania o dată cu ocuparea sovietică a nordului provinciei, interveneau pe lângă autoritățile de la București pentru a li se permite reîntoarcerea în România. Fiind cunoscuți ca înfocați iredentiști ucraineni din Bucovina, intrarea lor în Țară a fost interzisă, Ion Antonescu ordonând prin rezoluție: „Nu vor fi acceptați”.¹⁰¹

Atât populația,¹⁰² cât și unii funcționari¹⁰³ erau nemulțumiți și de faptul că unor persoane compromise, incompetente și abuzive le-au fost încredințate funcții importante în aparatul administrativ. Pe lângă aceasta, după cum avea să constate V. Dimitriuc, fost Secretar de Stat pentru Petrol și Exploatare Miniere, originar din Bucovina, „plângerea unanimă a tuturor bucovinenilor este că ei ar fi fost cu desăvârșire neluați în seamă de administrația Bucovinei și nu pot participa la ei acasă nici la administrație, nici la viața economică, deși, atât din punct de vedere administrativ, cât și din punct de vedere al pregătirii lor pentru viața economică, ei sunt mai bine pregătiți decât elementele extrem de slabe ce au sosit din vechiul regat...”.¹⁰⁴ Este adevărat că principiul participării bucovinenilor la administrarea provinciei Bucovina nu s-a prea respectat.¹⁰⁵ Funcționarii veniți de peste Nistru, pentru administrarea Bucovinei „sovietice” și rămași aici, trebuiau declarați indezirabili și trecuți înapoi. Urmau să fie trași la răspundere toți acei „care cu ocazia retragerii administrației române din Basarabia și Bucovina s-au dedat la jefuirea trupelor (române – *P.M.*)”, „cari au insultat trupa și ofițerii”, „s-au pus în serviciul N.K.V.D”-ului, „au batjocorit bisericile, crucea și credința creștină”, „prin purtarea lor au adus prejudicii grave populației pașnice”, „au format consiliile sătești sovietice, cum și comitetele de conducere ale comsomolului”.¹⁰⁶ Aceștia, conform ordinului conducătorului statului, trebuiau „sancționați prin aplicarea pedepsei maxime, ...și cu confiscarea averii”.¹⁰⁷

Abuzuri și ilegalități din partea funcționarilor publici au fost atestate și în timpul operațiunii de deportare a evreilor în Transnistria. Cităm cazul secretarului prefecturii Dorohoi, Mișu Popescu, și cel al șefului de cabinet Corneliu Gherasim, care au fost delegați de prefectul județului cu organizarea deportărilor. Ei au eliberat pentru mai mulți evrei, în schimbul unor sume de bani, autorizații pentru a rămâne pe loc.¹⁰⁸ La fel, s-au compromis și unii reprezentanți ai formațiunilor de menținere a ordinii publice. Populația, nemulțumită, cerea înlocuirea acelor polițiști și jandarmi, care și-au creat surse de venituri de la evrei.¹⁰⁹ Contra acestor ilegalități au protestat și voluntarii de război bucovineni, printr-o telegramă adresată la 4 noiembrie 1941 Președinției Consiliului de Miniștri.¹¹⁰ Multe persoane civile pătrundeau în casele părăsite de evrei, de unde sustrăgeau bunuri, care trebuiau să intre în patrimoniul statului.¹¹¹

Cazurile de atribuire ilicită a bunurilor, care au avut loc, au trezit la populație „profunde nemulțumiri din cauza ignorării drepturilor și aspirațiilor sale”. În special, o parte din agricultori se considerau înlăturați abuziv de la românizarea (trecerea bunurilor din proprietatea străinilor în proprietatea românilor) moșiilor evreiești expropriate, afirmând că „încredințarea custodiilor asupra proprietăților agricole din Bucovina unor elemente neromâne constituie primul pas pentru împiedicarea consolidării agricultorilor români”.¹¹² Acuzații planau și asupra șefului Directoratului Românizării, Colonizării și Inventarului, prof. E. Pavelescu, care îi avea în calitate de colaboratori pe Ștefan Romașcanu, mare proprietar, director al abatorului din Burdujeni, însărcinat cu instituirea de custozi la moșiile evreiești expropriate, și pe Șerban Flondor, mare proprietar, împuternicit cu mandatul de a organiza agricultura în Bucovina.¹¹³ Ștefan Romașcanu era acuzat că a dat în custodie soției sale, rudelor de origine armeană, ucrainenilor și chiar evreilor moșii evreiești cu o suprafață totală de 4960 ha.¹¹⁴ Moșierului Șt. Flondor i se reproșa că a împărțit după bunul său plac vitele din jud. Storojineț, găsite fără stăpân. Se știa că pe moșia sa din Storojineț avea mai multe vite decât în ultimii 5 ani luați la un loc. Mai avea mașini agricole neinventariate, însușite ca proprietate, în valoare de 5–6 mln. lei.¹¹⁵

La 3 decembrie 1941 Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți informa: „Poliția orașului Suceava ne semnaleză nemulțumirile ivite în rândul multor locuitori din orașele și satele din acel județ, pentru motive, că deși aceștia au făcut cereri pentru a li se da prăvălii și magazine rămase de la evreii evacuați, umblând săptămâni întregi pe drumuri, pentru a obține aprobarea necesară și pentru a li se da în primire de către șefii de sectoare prăvăliile și magazinele solicitate, nici până astăzi nu li s-au rezolvat în mod favorabil acele cereri (...). Populația critică și spune că nici acum băștinașii nu pot beneficia într-un mod sau altul de pe urma evreilor, pentru a căpăta prăvălii în custodie sau chirie, dat fiind că se aduc oameni străini în locul acestor evrei, cari n-au nici un interes pentru localnici și meleagurile acestea, ci vin numai cu interese și cu intenția de a se îmbogăți”.¹¹⁶ Locuitorii jud. Suceava mai erau nemulțumiți de modul în care fostul prefect de județ, col. M. Stroescu, a administrat bunurile rămase de la evreii deportați. Acesta a fost învinuit că a tolerat abuzurile unor subalterni, realizând avantaje personale, că a păgubit Centrul Național de Românizare, împreună cu membrii Comisiei de administrare a bunurilor evreiești, cu cca 25000000 lei, prin nevinderea unei cantități de amidon prin licitație publică. De asemenea, asupra lui cădeau bănuielile dispariției unei cantități importante de aur și bijuterii (luate de la evrei), ce s-ar fi aflat în niște geamantane lăsate în cabinetul primarului comunei Ițcani, jud. Suceava, V. Ciubotaru.¹¹⁷

Funcționarilor publici li se interzicea să-și atribuie, în scopuri comerciale, bunuri intrate în patrimoniul statului. Mareșalul Antonescu sublinia că „funcționarii sunt trimiși pentru administrație, nu pentru afaceri”.¹¹⁸ Pentru cei care doreau să se ocupe de afaceri, a fost

stabilit (în ședința Consiliului de Miniștri din 29 septembrie 1942) principiul: „Cine vrea să se româneze, se românezează ca simplu particular, dar nu ca funcționar public român și își face pe cont particular tot ceea ce vrea, se duce și se românezează ca atare, dar îi încetează funcțiunea publică. Nu trebuie încurajat acest sistem, spunea conducătorul statului, fiindcă putem face ca unii funcționari să-și atribuie lor bunuri date spre românizare și pe urmă părăsesc funcțiunea publică, în schimbul venitului asigurat prin dobândirea întreprinderilor românizate. În acordarea spre românizare a întreprinderilor familiilor funcționarilor publici, continua mareșalul, trebuie procedat cu multă atenție. Soțiile funcționarilor publici, cari își exercită funcțiunea în aceste regiuni, nu trebuie să fie amestecate în aceste întreprinderi, pentru că riscăm să facem trafic de influență și sistem ocolit de camuflări, cu concursul și protecția chiar a funcționarilor publici”.¹¹⁹

La 13 ianuarie 1942, sublocotenentul în rezervă Ștefan Göbl informa Președinția Consiliului de Miniștri că, efectuând la începutul lunii o călătorie la Cernăuți, a constatat că moșiile expropriate de la evrei, precum și cele intrate în patrimoniul statului de la germanii repatriați, au fost date în arendă cam în proporție de 60% femeilor. Acestea erau ori soții ale funcționarilor publici, ori soții ale ofițerilor români, dar care, prin Statutul Funcționarului Public, nu aveau dreptul să ia în arendă (ori în proprietate) bunuri intrate în patrimoniul statului.¹²⁰

În aprilie 1942 Ion Antonescu atenționa că „situația celor veniți ca funcționari (în Basarabia și Bucovina – *P.M.*), cari apoi au demisionat pentru a acapara bunuri, va fi examinată, și acolo unde s-au produs abuzuri, funcționarii vor fi deferiți justiției și li se vor retrage concesiunile acaparate prin abuzul situației în care se găseau”.¹²¹ Iar în iunie 1942 ordona: „Să se dea numele funcționarilor care dețin diferite întreprinderi, prăvălii, fabrici etc. pe numele soțiilor, în Basarabia și, mai ales, în Bucovina, iar nu probabilități, astfel ca D-nii Guverneri să aibă elemente de anchetă”.¹²² La sfârșitul lunii iunie - începutul lunii iulie 1942, Guvernământul Bucovinei a purces la anchetarea unor persoane bănuite¹²³ că ar deține pe numele soțiilor lor sau al altor persoane, diferite întreprinderi.¹²⁴ Cercetările au arătat, după cum raporta guvernatorul C. Calotescu, că astfel de funcționari în Bucovina nu existau:¹²⁵ nu aveau întreprinderi și nici nu erau asociați. Față de situația în care soțiile funcționarilor publici dețineau întreprinderi sau erau asociate, guvernământul propunea: a) ele să nu mai poată lua întreprinderi decât în baza unei autorizații speciale, date de la caz la caz, sau b) să li se ofere posibilitatea lichidării bunurilor ori să primească demisia din funcția publică a soțului (modificându-se în acest scop decretul-lege din 17 ianuarie 1942 cu privire la stabilirea unor obligații impuse funcționarilor publici în vremuri excepționale, prin care se interzicea deținerea de către aceștia (sau a soțiilor lor) a bunurilor din patrimoniul statului).¹²⁶

Încălări de acest gen au fost constatate în anul 1943. În luna septembrie s-a trecut la inspectarea și verificarea situației funcționarilor publici din Bucovina. Inspectorul special I. N. Stan a descoperit următoarele ilegalități, prezentate în raportul final: „deturnări de fonduri, ridicări de sume importante pentru interesele personale din case de bani publici, preferință față de anumite oferte a mai multor contracte și acte de vânzare, cu rea credință în dauna patrimoniului public, neinventarierea la timp a bunurilor mobiliare și imobiliare, necontabilizarea veniturilor încasate și cheltuirea sau crearea de fonduri la dispoziție, scutirea nejustificată a unor persoane protejate de unele taxe, reducerea nejustificată a chiriilor pentru unele persoane favorizate, încasarea unor cheltuieli de deplasare nejustificate și peste limitele prevăzute de legi, neținerea de licitații și înlăturarea concurenței normale între ofertanți, pentru arendările de întreprinderi și cumpărări de mărfuri, prin lipsa oricărei publicații la timp și ridicarea prin abuz a unor materiale, obiecte și animale de la întreprinderile aflate în patrimoniul Statului,

inventarieri necorecte, predări de mărfuri în plus în detrimentul Statului și vădite sub evaluări făcute cu rea credință”.¹²⁷ Pentru sancționarea funcționarilor compromiși și recuperarea, măcar în parte, a „veniturilor irosite”, inspectorul I. N. Stan a propus ca toți aceștia să fie suspendați din serviciu și trimiși în judecată. Mareșalul Antonescu a aprobat propunerea: „De acord. Să se deschidă acțiune publică. Să se ia măsurile prevăzute de legea contabilității pentru recuperarea imediată a pagubelor. Secretariatul să mă țină în curent în caz când este slăbiciune în executare”.¹²⁸

În privința profesorului Pavelescu, șeful Directoratului Românilor, Colonizării și Inventarului, după cum am menționat, circulau numeroase zvonuri defavorabile. I se contesta capacitatea și energia de muncă, i se reproșa trecutul politic caracterizat prin dorința de a parveni cu orice preț, cochetând când cu cercurile de dreapta, când cu cele de stânga, îndeosebi, faptul că s-a înconjurat de colaboratori, care nu erau la înălțimea misiunii lor (era vorba de sus-menționații Șt. Romașcanu și Ș. Flondor).¹²⁹ La 9 ianuarie 1942, din cauza serviciului prost prestat și autorității compromise, Mareșalul Antonescu a dispus: „Să fie schimbat Dl. Pavelescu. Să mi se propună o listă de persoane care să prezinte toate garanțiile – pricepere, cinste, energie și metodă expeditivă”.¹³⁰ Iar la sfârșitul anului 1943, în urma cercetărilor efectuate asupra activității Directoratului Românilor, Colonizării și Inventarului, s-a propus ca prof. E. Pavelescu să fie trimis în fața justiției pentru fals. Conducătorul statului a pus rezoluția: „De acord. a) Să se deschidă acțiune publică. b) Să se ia măsuri prevăzute de legea contabilității. Da”.¹³¹

Pedepsirea funcționarilor publici s-a făcut prin sechestrarea provizorie a averii, până la concurența daunei, în folosul statului și intentarea dosarelor penale.¹³² Cazul sus-menționat al prefectului județului Suceava n-a rămas nici el necercetat: colonelului M. Stroescu i s-a deschis acțiune publică la Tribunalul jud. Suceava, iar la 1 iulie 1943 a fost revocat din funcție.¹³³

Pentru a îndrepta situația creată în urma românizărilor ilicite și abuzive, încă la 9 septembrie 1941 s-a dispus ca guvernământul Bucovinei să efectueze revizuirea tuturor autorizațiilor eliberate și să se retragă cele obținute de persoanele care nu erau de origine etnică română,¹³⁴ măsură ce nu a contribuit la ameliorarea situației.

În această scurtă perioadă de timp (1941 - 1944) autoritatea română reinstaurată a încercat implementarea unei noi concepții de administrare, la baza căreia era pus principiul descentralizării, având drept scop obținerea unor rezultate remarcabile în domeniul social – economic și cultural, creând din cele două provincii – Basarabia și Bucovina – un model pentru restul țării.

Trecând peste dificultățile cu care s-a confruntat (consecințele unui an de ocupație sovietică, insuficiența funcționarilor, abuzul în serviciu și comportamentul nedemn al unor funcționari administrativi cu populația locală etc.), administrația românească a reușit, în parte, să-și realizeze obiectivele și să obțină bune rezultate în domeniul social-economic (repunerea în funcțiune și deschiderea noilor întreprinderi industriale și comerciale, mecanizarea agriculturii, construcția șoselelor și căilor ferate, a căilor de telecomunicații, redeschiderea băncilor, bisericilor, mărirea numărului de școli și spitale și utilizarea lor etc.).

După cotitura produsă în evoluția războiului, în urma bătăliei de la Stalingrad, „realipirea Basarabiei și Bucovinei (din iulie 1941 – P.M.) era pusă sub semnul întrebării datorită evoluției neașteptate din răsărit”.¹³⁵ Din vara anului 1943 încep primele evacuări de averi în Vechiul Regat efectuate, în special, de muți funcționari publici, care, prin această măsură, au provocat în sânul populației locale anumite stări de spirit (defetism, alarmism, pierderea încrederii în autoritatea Statului).¹³⁶

În toamna anului 1943, Ion Antonescu a dat dispoziții pentru elaborarea planului unei eventuale evacuări a Basarabiei și Bucovinei (precum și a Transnistriei și Moldovei), iar în prima jumătate a anului 1944, planul a fost pus în aplicare, prin care administrația românească și o bună parte a bucovinenilor basarabenilor (și transnistrenilor) s-au retras peste Prut.¹³⁷

NOTE

¹. Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău (în continuare A.N.R.M., Chișinău), fond 706, inv. 1, dosar 535, fila 162. Bucovina eliberată reprezenta un teritoriu de 5046 km², locuită, în vara anului 1940, de 547588 oameni, dintre care 156638 români (teritoriul total al Bucovinei istorice era de 10442 km², cu o populație, în 1930, de 853000 locuitori), (C. Vișoianu, *Relațiile sovieto-române în 1939 și 1940. Memorandum în „Magazin istoric”*, anul XXVII, nr. 10 (319), octombrie 1993, p. 14).

². Arhivele Naționale Istorice Centrale, București (în continuare A.N.I.C., București), fond Ministerul de Interne (în continuare M. I.), inv. 754, dosar 399/ 1941, fila 2.

³. A. Petrencu, *Basarabia în al doilea război mondial. 1940-1944*, ed. „Lyceum”, Chișinău, 1997, p. 92.

⁴. A.N.I.C., București, fond Cabinetul Militar al Conducătorului Statului (în continuare Cab. Militar), inv. 300, dosar 559/ 1941, fila 8.

⁵. *Ibidem*, fond M. I., inv. 754, dosar 399/ 1941, fila 5.

⁶. *Ibidem*, fond Cab. Militar, inv. 764, dosar 559/ 1941, fila 33.

⁷. Ministrul Pflaumer era cunoscut datorită organizării administrative a provinciilor franceze Alsacia și Lorena, anexate de Reich-ul german (I. Scurtu, C. Hlihor, *Complot împotriva României. 1939-1947. Basarabia, nordul Bucovinei și Ținutul Herța în vâltoarea celui de-al doilea război mondial*, ed. Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1994, p. 77).

⁸. A. Petrencu, *Op. cit.*, p. 90.

⁹. C. Hlihor, *Din istoria Basarabiei și a Nordului Bucovinei (1940 – 1947). Teză de doctorat*. Conducător științific, prof. univ. dr. Ioan Scurtu, București, 1994, p. 143 și A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 34, fila 28.

¹⁰. *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*. Ediție prefațată și îngrijită de M.-D. Ciucă. Cuvânt înainte de I.C. Drăgan. III vols, ed. „Saeculum I.O.”, ed. „Europa Nova”, București, 1997; vol. III (*Ancheta procesului*), ed. „Saeculum I.O.”, București, 1998, vol. I, p. 268.

¹¹. I. Scurtu, C. Hlihor, *Complot împotriva României...*, p. 74.

¹². *Monitorul Oficial al Bucovinei*, anul I nr. 2, 1 octombrie 1941, p. 52. Din a doua decadă a lunii august 1941, împuternicitul Rioșanu suferă de abces în regiunea vezicii. De tratarea lui s-a ocupat J. Amza. (A.N.I.C., București, fond Președinția Consiliului de Miniștri (în continuare P.C.M.), inv. 300, dosar 402/ 1941, filele 146, 165, 194).

¹³. I. Scurtu, C. Hlihor, *Op. cit.*, p. 78. Generalul Calotescu a fost numit la sfârșitul lunii august 1941 locțiitor al Împuternicitului Rioșanu, când acesta nu mai era disponibil să administreze Bucovina (ceea ce a produs o criză de nervi colonelului Rioșanu). (A.N.I.C., București, fond P.C.M., inv. 300, dosar 402/ 1941, fila 194). Într-o „Dare de seamă” privind „Situția actuală a Bucovinei (20 august – 2 septembrie 1941)”, se spunea, că „boala fostului guvernator Rioșanu i-a lăsat (pe unii funcționari de Stat – P.M.) să lucreze ca în codru”, iar „Numirea generalului Calotescu a făcut cea mai bună impresie în toate cercurile” (*Ibidem*, fila 104).

¹⁴. *Universul*, anul 60 nr. 108, 20 aprilie 1943, p. 3. Până la numirea în funcția de guvernator al Bucovinei, Corneliu Dragalina a fost general de divizie în Armata a III-a (N. Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775–1944)*, ed. Didactică și Pedagogică, București, 1993, p. 146.). Faptul că guvernatorii Bucovinei și Basarabiei au fost ofițeri a fost absolut întâmplător – consideră istoricul C. Hlihor. Ei erau guvernatori civili autentici și nicidecum militari. Poziția lor ca ofițeri explică încrederea și apropierea conducătorului statului de corpul ofițeresc și mai puțin de cel al funcționarilor. Însă Ion Antonescu nu s-a lăsat condus exclusiv de aceste considerente, dovadă că tocmai pentru ținutul cel mai primejdios d. p. d. v. militar – Transnistria – nu a fost numit un ofițer, ci un profesor – Gh. Alexianu. (C. Hlihor, *Din istoria Basarabiei... Teză de doctorat*, p. 144).

¹⁵. I. Scurtu, C. Hlihor, *Complot împotriva României...*, p. 77.

¹⁶. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 35, fila 1.

¹⁷. N. Ciachir, *Basarabia voievodală românească până la sfârșitul celui de-al II-lea război mondial*, ed. „Oscar Print”, București, 1999, p. 122.

¹⁸. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 35, fila 1.

¹⁹. A. Petrencu, *Op. cit.*, p. 93 - 94.

- ¹⁹ A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 65, fila 60.
- ²⁰ Orașele nereședință din cuprinsul provinciei Bucovina erau: Vatra Dornei, Gura Humorului (jud. Câmpulung); Săveni, Mihăileni, Herța, Darabani (jud. Dorohoi); Sulița (jud. Hotin); Siret (jud. Rădăuți); Vășcăuți, Vijnița (jud. Storojineț); Solca (jud. Suceava); Sadagura, Cozmeni, Târgul Nistrului (jud. Cernăuți) (Ibidem, dosar 536, fila 311).
- ²¹ A. Petrencu, *Op. cit.*, p. 96.
- ²² A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 38, filele 169 – 182.
- ²³ *Buletinul Administrației Provinciale a Bucovinei*, anul I, nr. 2, 1 octombrie 1941, p. 32 – 34.
- ²⁴ Conform Legii nr. 873 din 4 octombrie 1941, semnate de Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, privind modificarea articolului 15 al Decretului–lege *Pentru Organizarea Basarabiei și Bucovinei*, în componența Provinciei Bucovina a intrat județul Dorohoi (*Monitorul Oficial al Bucovinei*, anul I, nr. 3, 15 octombrie 1941, p. 53). În urma vizitei din 24 iulie 1941 la Cernăuți, Generalul Antonescu a decis înlogbarea județului Hotin și a Ținutului Herța în cuprinsul provinciei Bucovina – teritorii, care la fel ca și județul Dorohoi, nu făcu-se parte din teritoriul Bucovinei istorice (A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 1117, fila 5). Mai târziu prin Decretul–lege *Pentru Organizarea Basarabiei și Bucovinei* (art. 43) ținutul Herța a fost reintegrat în componența județului Dorohoi (Ibidem, dosar 38, fila 181), ca apoi, fiind în cadrul acestui județ să reintre la 4 octombrie 1941 în componența provinciei Bucovina. Desele modificări administrativ–teritoriale, în care a fost implicat ținutul Herța, au avut pe parcursul istoriei și consecințe nefaste: prof. univ. N. Ciachir consideră că Uniunea Sovietică a ocupat acest ținut în 1940 (care din punct de vedere istoric nu era bucovinean), fiindcă „în 1938 s-au făcut unele modificări administrative. S-au redus cinci județe – cele mai mici. Astfel, județele Rădăuți, Storojineț și Suceava au format noul județ Suceava, cu reședința la Rădăuți. Concomitent plasa Herța din județul Dorohoi a trecut la județul Cernăuți”, astfel că, în momentul raptului sovietic a părții de nord a Bucovinei, acest teritoriu se încadra în revendicările teritoriale ale U.R.S.S. (N. Ciachir, *Basarabia voievodală...*, p. 122), teritorial și nu etnic (sovieticii cerând Bucovina pentru că era, după dâșii, populată în majoritate de ucraineni), fiindcă în ținutul Herța nu locuia nici o populație slavă: pe cei 317 km² erau 35000 de persoane, care cu excepția a aproximativ 2000 de evrei (aflați, în special, în localitatea Herța), erau cu toții români puri. (C. Vișoianu, *Relațiile sovieto – române în 1939 și 1940*, p. 14). În lunile martie–aprilie 1942 au avut loc mai multe schimbări în organizarea teritorială a plaselor: ele s-au modificat, iar multe comune au fost comasate (*Monitorul Oficial al Bucovinei*, anul II, nr. 2, 15 aprilie 1942, p. 7 – 13; Ibidem, nr. 3, 1 mai 1942, p. 13).
- ²⁵ Prefecți de județe în Provincia Bucovina erau (mai 1942): col. Popovici Virgil (jud. Hotin); col. Berechet Florian (jud. Cernăuți); col. Chiriacescu Grigore (jud. Storojineț); col. Barcan Gheorghe (jud. Dorohoi); lt. col. Bențea Gheorghe (jud. Rădăuți); col. Stroescu Mihai (jud. Suceava); lt. col. Stâncescu Gheorghe (jud. Câmpulung) (A.N.I.C., București, fond M. I., inv. 754, dosar 369/ 1942, fila 81).
- ²⁶ A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 562, fila 220.
- ²⁷ *Ibidem*, dosar 67, fila 19.
- ²⁸ *Ibidem*, dosar 1208, fila 43.
- ²⁹ *Ibidem*, dosar 39, fila 53.
- ³⁰ *Ibidem*, fila 52.
- ³¹ *Ibidem*, dosar 561, fila 165.
- ³² *Ibidem*, dosar 100, fila 154.
- ³³ *Universul*, anul 59, nr. 62, 6 martie 1942, p. 2.
- ³⁴ *Ibidem*, nr. 140, 25 mai 1942, p. 4.
- ³⁵ *Ibidem*, nr. 282, 15 octombrie 1942, p. 4.
- ³⁶ *Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Suceava* (în continuare *D.J.A.N., Sv.*), fond *Prefectura județului Câmpulung* (în continuare *Pref. jud. Clg.*), dosar 76/ 1941, fila 30 și urm..
- ³⁷ A.N.I.C., București, fond Cab. Militar, inv. 764, dosar 9/ 1942, fila 240.
- ³⁸ A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 1114b, fila 65.
- ³⁹ *Ibidem*, dosar 1119, fila 629. Încă în ședința Consiliului de Miniștri din 20 august 1941 a fost luată hotărârea despre constituirea Corpului de Control al activității tuturor serviciilor publice din Basarabia și Bucovina. El trebuia să fie un „organ direct de pătrundere și control al Conducătorului Statului” și format doar din funcționari „aleși după cele mai severe criterii”. (Ibidem, dosar 36, fila 92).
- ⁴⁰ A.N.I.C., București, fond P.C.M., inv. 300, dosar 331/ 1942-1944, filele 270 – 277.
- ⁴¹ A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 52, fila 62.
- ⁴² A.N.I.C., București, fond P.C.M., inv. 300, dosar 402/ 1941, fila 94.
- ⁴³ A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 530, fila 4.
- ⁴⁴ *Ibidem*, dosar 10, fila 279.

- ⁴⁵. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 1208, fila 257.
- ⁴⁶. *Ibidem*, dosar 500, filele 137 – 138.
- ⁴⁷. *Buletinul Administrației Provinciale a Bucovinei*, anul I, nr. 1, 1 septembrie 1941, p. 3.
- ⁴⁸. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 36, fila 25.
- ⁴⁹. *Ibidem*, dosar 34, fila 11.
- ⁵⁰. A.N.I.C., București, fond I.G.J., inv. 1474, dosar 1/ 1941, fila 116 – 116 verso.
- ⁵¹. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 36, fila 98.
- ⁵². *Ibidem*, fila 11.
- ⁵³. *Ibidem*, fila 30.
- ⁵⁴. *Ibidem*, dosar 67, fila 10. În teritoriile eliberate guvernul de la București intenționa să trimită numai specialiști, pentru a nu se compromite (ca și în perioada interbelică) în fața fraților dezrobiți. Alex M. Stoenescu, vorbind despre agresiunea sovietică din iunie 1940, sublinia că ea „a fost favorizată și de proasta administrare a teritoriului și din modul periferic în care era tratată provincia, Basarabia devenind un fel de Guyana franceză a Bucureștiului, unde erau trimiși toți funcționarii vinovați de corupție, poliștii și administratorii dovediți incapabili”. (A. M. Stoenescu, *Op. cit.*, p. 69).
- ⁵⁵. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 1117, fila 128.
- ⁵⁶. *Ibidem*, dosar 559, fila 71.
- ⁵⁷. *Ibidem*, dosar 270, fila 1.
- ⁵⁸. *Ibidem*, dosar 1114a, fila 93.
- ⁵⁹. *Ibidem*, dosar 87, fila 33.
- ⁶⁰. *Ibidem*, fila 31.
- ⁶¹. *Ibidem*, fila 30.
- ⁶². *Ibidem*, fila 29.
- ⁶³. *Ibidem*, dosar 615, fila 41.
- ⁶⁴. *Ibidem*, dosar 502, filele 104 – 106. Pentru a nu se comite fraude în legătură cu scutirea de mobilizare, Marele Stat Major prin ordinul nr. 32650/G / 1942 a decis să se facă „cercetări pentru a se descoperi persoanele cari au obținut în mod frauduos mobilizări pentru lucru sau scutiri de mobilizări” (*Ibidem*, dosar 513, fila 105). La data de 25 decembrie 1942 în Bucovina erau 10071 funcționari, în Basarabia 13455 și în Transnistria 7973 (regățeni) funcționari (*Ibidem*, dosar 502, fila 160).
- ⁶⁵. *Ibidem*, dosar 1110, fila 146. În teritoriile în care a fost instaurată administrația românească au fost trimiși specialiști bine pregătiți. Despre corpul administrativ din Transnistria, Ion Antonescu spunea: „În administrarea Transnistriei este angajat tot prestigiul Țării. Trebuie să facem dovadă că suntem capabili să administrăm și o țară mai mare. Pentru aceasta trebuiesc oameni aleși și siguri ca energie, pricepere, conștiință și cinste” (*Ibidem*, dosar 632, fila 70).
- ⁶⁶. *Ibidem*, dosar 87, fila 30. Pentru ajutorarea funcționarilor guvernământului Bucovina a fost înființat un magazin universal, de unde aceștia puteau să se aprovizioneze cu mărfurile necesare, la un preț mai mic decât cel al pieței. (*Universul*, anul 59, nr. 106, 22 aprilie 1942, p. 1).
- ⁶⁷. *Universul*, anul 59, nr. 164, vineri, 18 iunie 1942, p. 6.
- ⁶⁸. A.N.R.M., Chișinău, Fond 706, inv. 1, dosar 10, fila 91.
- ⁶⁹. *Ibidem*, dosar 68, fila 57.
- ⁷⁰. *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Antonescu*. IV vols. Ediție întocmită de: M.D. Ciucă, A. Teodorescu, B. F. Popovici, M. Ignat. București, 1997 – 2000, vol. I, p. 1 – 13.
- ⁷¹. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 561, fila 106.
- ⁷². A.N.I.C., București, fond Cab. Militar, inv. 764, dosar 9/ 1942, fila 240. La 17 ianuarie 1941 a fost emis ordinul circular privind lupta cu birocrăția (*Ibidem*, Fond P.C.M., inv. 300, dosar 138/ 1941, filele 130 – 137).
- ⁷³. *Ibidem*, fond M. I., inv. 754, dosar 369 / 1942, fila 146 – 146 verso.
- ⁷⁴. *Ibidem*.
- ⁷⁵. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 1208, fila 354.
- ⁷⁶. *Ibidem*, dosar 59, fila 563.
- ⁷⁷. A. Petrencu, *Op. cit.*, p. 111.
- ⁷⁸. A. M. Stoenescu, *Op. cit.*, p. 220.
- ⁷⁹. A.N.I.C., București, fond P.C.M., inv. 300, dosar 402/ 1941, fila 205.
- ⁸⁰. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 23, filele 136 – 137.
- ⁸¹. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 23, fila 172.
- ⁸². *Ibidem*, dosar 12, fila 649.
- ⁸³. A.N.I.C., București, fond P.C.M., inv. 300, dosar 402 / 1941, fila 104.
- ⁸⁴. *Ibidem*, fila 49 – 49 verso. La 26 august 1941 locțiitorul împuternicitului Rioșanu, Corneliu Calotescu, se adresa bucovinenilor, anunțându-i, că „oricine constată abuzuri comise de particulari sau funcționari publici, sau

are indicii sigure de comiterea lor era dator a aduce la cunoștința Împuternicitului Bucovinei“ (*Buletinul Administrației Provinciale a Bucovinei*, anul I, nr. 1, 1 sept. 1941, p. 9).

- ⁸⁵. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 36, fila 91.
- ⁸⁶. *Ibidem*, dosar 13, fila 22.
- ⁸⁷. N. Ciachir, *Op. cit.*, p. 144.
- ⁸⁸. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 71, filele 56, 74 – 75.
- ⁸⁹. *Ibidem*, dosar 36, fila 91.
- ⁹⁰. *Ibidem*, dosar 13, fila 21.
- ⁹¹. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 13, fila 22.
- ⁹². *Ibidem*, dosar 632, fila 248.
- ⁹³. A.N.I.C., București, fond I.G.J., inv. 1474, dosar 79/ 1941, fila 162.
- ⁹⁴. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 561, fila 20.
- ⁹⁵. *Ibidem*, dosar 1110, fila 95.
- ⁹⁶. *Ibidem*, dosar 543, fila 5.
- ⁹⁷. *Ibidem*, dosar 18, fila 178.
- ⁹⁸. A.N.I.C., București, fond Cab. Militar, inv. 764, dosar 394/ 1941, fila 18.
- ⁹⁹. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 14, filele 349 – 350.
- ¹⁰⁰. A.N.I.C., București, fond I.G.J., inv. 1474, dosar 111/ 1943, fila 18.
- ¹⁰¹. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 24, fila 48.
- ¹⁰². *Ibidem*, dosar 1119, fila 193.
- ¹⁰³. *Ibidem*, dosar 23, filele 138 – 139.
- ¹⁰⁴. *Ibidem*, dosar 1119, fila 193.
- ¹⁰⁵. *Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți*, (*Державний Архів Чернівецької Облості*: în continuare D.A.C.O.), fond R-307, inv. 1, dosar 2401, fila 16.
- ¹⁰⁶. A.N.I.C., București, fond I.G.J., inv. 1474, dosar 157/ 1941, fila 20.
- ¹⁰⁷. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 61, fila 54.
- ¹⁰⁸. *Ibidem*, dosar 521, fila 10.
- ¹⁰⁹. *Ibidem*, dosar 10, fila 72.
- ¹¹⁰. *Ibidem*, fila 695.
- ¹¹¹. M. Carp, *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România. 1940 – 1944*. III vols, Ediția a II-a, ed. „Diogene”, București, 1996, vol. III, p. 65.
- ¹¹². A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 23, fila 131.
- ¹¹³. *Ibidem*.
- ¹¹⁴. *Ibidem*, fila 134. Din alte surse aflăm că din cele 40 de moșii evreiești atribuite de către Romașcanu, trei au fost date în custodie românilor, iar restul armenilor și ucrainenilor. (A.N.I.C., București, fond P.C.M., inv. 300, dosar 402/ 1941, fila 105).
- ¹¹⁵. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 23, fila 133.
- ¹¹⁶. *Ibidem*, dosar 10, fila 160.
- ¹¹⁷. *Ibidem*, dosar 28, fila 145.
- ¹¹⁸. *Ibidem*, dosar 500, fila 62.
- ¹¹⁹. *Ibidem*, dosar 561, fila 45.
- ¹²⁰. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 71, filele 104 – 105.
- ¹²¹. *Ibidem*, dosar 500, fila 62.
- ¹²². *Ibidem*, dosar 14, fila 355.
- ¹²³. Lista persoanelor vezi: *Ibidem*, fila 338.
- ¹²⁴. *Ibidem*, fila 337.
- ¹²⁵. *Ibidem*, fila 336.
- ¹²⁶. *Ibidem*, dosar 561, fila 45.
- ¹²⁷. *Ibidem*, dosar 536, filele 71 – 72.
- ¹²⁸. *Ibidem*, fila 3.
- ¹²⁹. A.N.R.M., Chișinău, fond 706, inv. 1, dosar 23, fila 132.
- ¹³⁰. *Ibidem*, dosar 628, fila 178.
- ¹³¹. *Ibidem*, dosar 51, fila 36.
- ¹³². *Ibidem*, dosar 536, fila 4.
- ¹³³. *Ibidem*, dosar 28, filele 145 – 146.
- ¹³⁴. *Ibidem*, dosar 562, fila 195.
- ¹³⁵. Generalul Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareșalul Antonescu. (Calea României spre Statul satelit)*. Ediție și studiu introductiv de S. Neagoie. Ed. „Machiavelli”, București, 1996, p. 258.

¹³⁶. A.N.R.M., Chișinău., Fond 706, inv. 1, dosar 28, fila 86. Pentru calmarea stării de spirit a populației, alarmată de transporturile de mobilier și bagaje din Bucovina în Regat, guvernatorul Bucovinei, în septembrie 1943, a interzis „de a se mai elibera autorizațiuni pentru transportul de mobilier și orice alte bagaje în Vechiul Regat, în afară de cazuri excepționale și anume: mutări de ofițeri, subofițeri sau funcționari civili, în baza ordinelor superioare“. C.F.R. și organele jandarmeriei, și poliției aveau ordine de a opri oricare transportări în afara Bucovinei, care nu aveau autorizația specială eliberată de guvernământul provinciei Bucovina (Ibidem, fila 81). Pentru a stăvili evacuările de bunuri, aparținând ofițerilor, cu camioanele militare, au fost plasate în teritoriu posturi speciale de pază (A.N.I.C., București, Fond Cab. Militar, inv. 764, dosar 223/ 1944, fila 24).

¹³⁷. C. Hlihor, *Din istoria Basarabiei... Teză de doctorat*, p. 202. Pregătirea unei eventuale evacuări a fost ordonată în ședința Consiliului de Miniștri (de Colaborare) din 22 septembrie 1943 (A.N.R.M., Chișinău, Fond 706, inv. 1, dosar 1003, fila 35a).

SITUAȚIA REPUBLICII MOLDOVA ÎN PERIOADA DINTRE DEZMEMBRAREA URSS ȘI INTRAREA ÎN STRUCTURILE ECONOMICE ALE CSI (27 AUGUST 1991 – 15 APRILIE 1994)

Andrei Fortuna

Pe parcursul ultimului deceniu cercetările ce țin de această perioadă au fost efectuate prin prisma economică sau a științelor politice, studiilor istorice atribuindu-li-se mai puțină importanță. Investigația respectivă a avut drept obiectiv evidențierea particularităților situației economice a țării în perioada cercetată. Această abordare a fost cauzată de necesitatea stabilirii motivelor, care au făcut ca Republica Moldova să adere la Comunitatea Statelor Independente abia la 15 aprilie 1994, cu întârziere de doi ani.

Inițial integrarea economică a Republicii Moldova în spațiul post-sovietic presupunea schimbul de experiență în vederea realizării reformelor care aveau un caracter comun. Urmărind derularea evenimentelor se observă tergiversarea mai multor procese, necesare la momentul respectiv. În opinia unor experți în domeniu, cea mai mare eroare comisă a fost introducerea monedei naționale – leul moldovenesc – abia în toamna anului 1993, în pofida existenței deja în anul 1990 a bazei normative pentru aceasta¹. După introducerea în Ucraina a propriei monede, Republica Moldova a fost invadată de rubla sovietică, ceea ce a provocat creșterea bruscă a prețurilor și a inflației, în situația în care economia națională trecea printr-o perioadă de criză. Însă în anul 1992 Republica Moldova a devenit membru a Fondului Monetar Internațional (FMI) și al Băncii Mondiale (BM), ulterior parteneri principali în elaborarea și realizarea programelor de stabilizare macroeconomică, deși cu efecte slabe². Deja în 1993, cu suportul și controlul instituțiilor nominalizate, a fost elaborat primul program.

Primul an de existență a CSI nu a fost promițător pentru Republica Moldova, în tot spațiul ex-sovietic neexistând nici o ramură de producție, care ar fi influențat pozitiv asupra economiei. În condițiile micșorării continue a producției în 1992 produsul intern brut în medie pe CSI s-a redus cu 20%. Dispariția URSS a schimbat fără excepție pozițiile geoeconomice ale fostelor ei subiecte cu urmări negative pentru economiile lor naționale. Această situație a fost cauzată de următorii factori³:

- Distrugerea sistemului politic și a celui economic concomitent cu dispariția legăturilor comercial-economice.

- Schimbarea statelor adiacente și transparența economică a noilor frontiere, problema securității lor, pierderile economice aduse din aceste cauze.
- Pierderile Republicii Moldova în urma împărțirii patrimoniului unional, inclusiv pierderea comunicațiilor, porturilor, unor întreprinderi specializate, a surselor de materie primă și a altor resurse.
- Schimbarea modelului economic, din motive politice, înainte de toate, din cauza orientării naționale a Republicii Moldova, apariția noilor forme de proprietate favorizată de tranziția la relațiile de piață.
- Trecerea la relațiile de piață, de regulă, presupune o economie deschisă, însă subdezvoltarea Republicii Moldova în virtutea legilor istorice necesită protecția producătorilor autohtoni și a economiei naționale în general, ceea ce nu s-a realizat.

Distrugerea sistemului monetar-financiar integrat a dus la apariția mai multor bănci emitente. Folosindu-se de aceasta, Banca Centrală a Rusiei, deținând monopolul emiterii exclusive a rublei, a recurs la creditarea fostelor republici unionale, inclusiv Republica Moldova, în scopul stimulării procurării articolelor de comerț produse în Federația Rusă. În același timp, Banca Națională a Moldovei continua să emită așa-numitele „surogate valutare” (cupoane provizorii), concomitent efectuând operații de credit cu propriile întreprinderi. Drept rezultat al acestor operații, cantitatea banilor aflați în circulație permanentă a ieșit de sub control, provocând apariția în anul 1992 a unor probleme acute, vizând achitățile reciproce cu noile state independente⁴.

Liberalizarea prețurilor, efectuată în anul 1992, exceptând anumite articole de comerț, nu a fost convenabilă Federației Ruse în ceea ce privește realizarea materiei prime fostelor republici unionale; în cazul păstrării regimului preferențial de comerț cu prețuri reduse ea risca să sufere pierderi, iar în cazul comercializării la prețuri mondiale, noile state nu dispuneau de capacitățile necesare de cumpărare. Din cauza situației create fostele republici aveau rezerve față de aderarea la CSI, printre acestea fiind Republica Moldova și Republica Georgia. Prețurile la mărfurile exportate din Federația Rusă în țările Comunității erau estimate la 30 – 40% de la valoarea lor în corespundere cu echivalentul lor mondial. Valoarea celor importate alcătuia circa la 60-70%. Însă era imposibil de păstrat conjunctura existentă a prețurilor în condițiile noilor relații de piață. Astfel, deja în anul 1992 în Federația Rusă nu au putut fi create condiții favorabile pentru a cointeresa întreprinderile în asigurarea primară prin articole de producție în baza acordurilor interguvernamentale, limitând respectiv volumul de comerț cu statele-membre ale CSI, fapt care a stimulat rezervele Chișinăului față de aderare.

Unul dintre factorii economici care au diminuat independența politică a Republicii Moldova a fost dependența energetică totală de Federația Rusă. Astfel, începând cu anul 1991, s-a modificat brusc componența combustibilului consumat în favoarea gazelor și a combustibilului fabricat de populație, proces considerat de către specialiști irațional. Ponderea cărbunelui s-a redus cu 5,7%, volumul utilizării lui micșorându-se de la 22,7% la 0,57% în detrimentul gazelor naturale, folosirea acestora sporind de la 43,0% în anul 1991 până la 89,8% în anul 1996. Și aceasta în condițiile, în care din anul 1992 până în 2001 prețul mediu al cărbunelui s-a majorat de 1,6 ori, consumul lui reducându-se de 13,8 ori. Concomitent costul gazului natural s-a majorat de 8,7 ori, provocând reducerea consumului său cu 30%.

În cercetările precedente specialiștii în problemă au atras atenția asupra cauzelor acestui fenomen, printre care a fost evidențiată dezmembrarea teritorială a țării, care a provocat apariția pe teritoriul așa-numitei „r.m.n.” a fenomenului economiei paralele, contradictorii și, respectiv, declinul economic general. La ele s-au adăugat: caracterul contradictoriu și

inconsecvent al reformelor, reducerea bruscă a mijloacelor din bugetul de stat destinate necesităților sociale – ocrotirii sănătății (până la 3,0 % din PIB), învățământului și științei (5,0 % din PIB) – extinderea sărăciei, lipsa strategiei de realizare a reformelor, absența continuității în activitatea guvernelor, care s-au succedat pe parcursul perioadei respective. Pentru comparație, în general pe CSI declinul a atins 50,5%, pentru țările Europei Centrale și de Est el a constituit 22,6⁵.

A doua jumătate a anului 1991 este considerată din punct de vedere economic pentru Republica Moldova ca etapa finală a trecerii prin criza economică, caracteristică tuturor foștilor subiecți ai U.R.S.S.. De remarcat că dificultățile sociale prevalau asupra celor de producție, înregistrându-se criza de cadre. Înrautățirea situației economiei naționale era cauzată de instabilitatea politică internă, parțial și de remanierele de cadre, de schimbarea infrastructurii de producție, apogeul căreia s-a înregistrat în 1991.

În ajunul adoptării Declarației de Independență, au fost elaborate și aprobate de către legislativ, inițial ca documente de ordin economic, „Concepția de trecere la economia de piață dirijată” (1990) și „Programul de tranziție la economia de piață a Republicii Sovietice Socialiste Moldova” (1991), în care se specifica următoarele: „calea extrem de dificilă de tranziție la economia de piață se preconizează a fi trecută într-o perioadă minim posibilă de 1,5 – 2 ani”, ceea ce nu s-a realizat. Caracterul dificil al condițiilor de promovare a reformelor în prima jumătate a anilor '90 în Moldova se explică prin detașarea bruscă de la complexul economic al fostei U.R.S.S., majorarea prețurilor la agenții energetici și la materia primă importată, scumpirea transportului și pierderea piețelor tradiționale. Perioada anilor 1990-1994, se caracterizează prin recesiune bruscă, când produsul intern brut s-a diminuat cu 60%, iar anii 1995-2000 printr-o stagnare depresivă sau recesiune lentă, după care același produs intern brut a scăzut până la 34% din nivelul anului 1990⁶.

Pe parcursul perioadei investigate aprofundarea crizei economice a avut loc în paralel cu creșterea dependenței Republicii Moldova de instituțiile financiare internaționale. Până în prezent s-au efectuat cercetări aprofundate în domeniu, care au scos în evidență procesul respectiv:

În anul 1991 s-a realizat primul „contact” economic direct al Republicii Moldova cu Comunitatea Economică Europeană, în urma căruia a fost obținut un ajutor umanitar în sumă de 1,1 mln dolari SUA. În anul 1992 Republica Moldova a aderat la Banca Europeană de Reconstrucție și Dezvoltare, din necesitatea de asistență financiară. În anul 1993 la Chișinău au avut loc lucrările Misiunii Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa.

Acordul de Parteneriat și Colaborare, executarea prevederilor lui ulterior a fost un pas important pentru Republica Moldova, constituind baza juridică a organizării sociale a republicii în conformitate cu standardele europene. Republica Moldova tindea să devină membru asociat al UE. Dar acest proces a fost reținut din două cauze principiale: dificultatea realizării fazei de pregătire – organizarea lentă a bazei juridice, reformele structurale efectuate incorect; calitatea de membru al Comunității Statelor Independente, dependența de Federația Rusă, partener economic tradițional, piață de realizare a articolelor de comerț și furnizor de resurse energetice.

Securitatea energetică a Republicii Moldova a fost diminuată de insuficiența resurselor energetice proprii și a combustibilului, care nu depășeau 20% din balanța energetică a țării. Produsele petroliere, gazul și cărbunele tradițional erau importate. Cotei resurselor energetice și de combustibil (REC) îi reveneau anual 41-58% din volumul total al importului acestora de către Republica Moldova. Nivelul înalt al costului REC, inclusiv importul energiei electrice, a majorat sinecostul producției autohtone și a redus posibilitățile de concurență ale țării. Cota-parte a datoriei pentru REC în datoria externă a Republicii Moldova deja în anii 1995-1996 a depășit 20%⁷.

Indicii perioadei respective au scos în evidență instabilitatea politică a țării, care a determinat apariția la opinia publică a orientărilor nostalgice în favoarea reintegrării în fostul spațiu sovietic, afirmație confirmată de rezultatele alegerilor parlamentare din anul 1994. În presa perioadei statul era considerat drept principalul inițiator al reformelor, responsabil de direcționarea și reușita lor, de restabilirea economiei și reorientarea pieței conform criteriilor sociale.

Pe durata mandatelor guvernelor Valeriu Muravschi și Andrei Sangheli au fost adoptate necondiționat toate recomandările instituțiilor financiare internaționale. Ultimele nu au dus la rezultate pozitive, contribuind la orientarea favorabilă CSI a societății moldovenești. Ignorând unele reguli economice ale perioadei de tranziție, guvernele din perioada anilor 1992 – 1993, când s-a înregistrat apogeul crizei economice, nu au luat măsurile necesare în vederea consolidării bazei juridice a relațiilor economice prin realizarea unui control eficient al respectării legislației, menținerii situației politice echilibrate în scopul asigurării stabilității macroeconomice, finanțării de către stat a sectoarelor terțiar (domeniul deservirii sociale) și cuaternar (domeniul de informații, logistică, asigurări internaționale) ale economiei naționale, susținerii categoriilor social-vulnerabile ale societății, protecției juridice și logistice a mediului înconjurător.

Principala cauză a crizei economice a fost propagarea politicii de reducere la minimum a implicării statului în viața economică a țării. Această formulă teoretică era inclusă în platformele electorale ale Alianței F.P.C.D. și Blocului Țăranilor și Intelectualității. Autoritățile centrale și locale au fost private de dreptul de a lua și aplica decizii, activitatea de administrare devenise neprestigioasă, salarizarea era insuficientă, lipsa o schemă a politicii de cadre. Greșit a fost abordată problema privind necesitatea reducerii aparatului de stat și a cheltuielilor pentru întreținerea lui, fiecă guvern, revizuind efectivul ministerial, recurgea la reorganizări interne, provocând cheltuieli suplimentare. Drept consecință, în ceea ce privește cadrele a apărut așa-numitul complex de instabilitate, minimalizând importanța factorului uman⁸.

Situația economiei naționale la momentul fondării CSI la sfârșitul anului 1991 a influențat, de asemenea, și climatul social-politic din Republica Moldova. Deja în luna iulie a anului 1993 atitudinea oficială Republicii Moldova față de CSI era caracterizată ca un „sindrom al dezamăgirilor”, exprimat printr-un „naționalism defensiv”, determinat de conflictul etnic și războiul de la Nistru și concluziile cercurilor politice din republică referitoare la politica mercantilă a investitorilor potențiali. Abandonarea vectorului economic pro-european a devenit evidentă la întrevvederea Președintelui Republicii Moldova Mircea Snegur cu conducătorii întreprinderilor industriale din Chișinău în ajunul reuniunii din 16 aprilie 1993 de la Minsk, la care, printre altele, trebuia să fie discutată problema privind asigurarea funcționării eficiente a spațiului economic al CSI. Temelia propriu-zisă a relațiilor comerciale în cadrul CSI a fost pusă la 15 aprilie 1994 prin aderarea oficială la Hotărârea șefilor statelor-membre ale Comunității din 20 ianuarie 1993 și semnarea condiționată a statutului organizației⁹. Faptele și documentele respective confirmă că adoptarea cu întârziere a acestei decizii a avut consecințe negative pentru Republica Moldova. Aderând la CSI, conducerea politică a republicii s-a alăturat documentelor semnate cu un an în urmă, ceea ce, în opinia cercetătorilor, nu a permis republicii să beneficieze deplin de efectele lor economice. În mod automat au fost adoptate Hotărârile cu privire la fondarea Băncii Interstatale și a Curții Interstatale de Justiție a CSI¹⁰.

Istoria economică a fostelor republici unionale a fost determinată de acceptarea condițiilor economice de participare la Comunitatea Statelor Independente, precum și de refuzul la ea. Documentele de reglementare a relațiilor economice – acordurile bilaterale și

hotărârile colegiale de profil în cadrul Comunității – au fost clasificate după următoarele criterii: reformele economice și restabilirea economiei naționale; activitatea bancară; politica de impozite și de formare a prețurilor. În unul din numerele sale ziarul „Le Monde” caracterizase situația existentă astfel: „Relațiile economice dintre fostele republici sovietice sunt dominate de anarhie. Trăsătura caracteristică a procesului este nu atât crearea a 15 spații economice, cât dezintegrarea contra plată a spațiului vechi fără a forma structuri noi.” Unica inexactitate este că spații economice separate sunt mai multe decât 15, luându-se în considerare existența așa-numitei „r.m.n.” și a celorlalte formațiuni secesioniste.

Numai către sfârșitul anului 1993 în Republica Moldova au apărut primele proiecte în favoarea unei concepții clare vizând dezvoltarea economică, spre exemplu, în cadrul Centrului de Investigații Strategice și Reforme și al altor instituții de cercetări economice. Cea mai acceptabilă formă de organizare a economiei naționale, numita formă „mică deschisă lumii”, până în prezent a rămas la etapa de proiect teoretic.

În perioada de tranziție la noile relații de piață economia Republicii Moldova a trecut prin trei etape de schimbări structurale – economia socialistă și planificată, orientată spre cea de piață; economia deficitului, direcționată spre una a cererii și ofertei; economia periferică regională, aflată în proces de transformare într-un sistem funcțional autonom de importanță națională cu volum influent de export. Conform observațiilor, sistemul economic al republicii nu s-a acomodat la aceste schimbări și procesul transformării continuă. Reglementarea juridică în unele domenii e aproape de finisare, în ceea ce privește investițiile externe, vama, impozitele, proprietatea, în altele, precum dreptul civil ori asigurarea socială, procesul de adaptare a legislației la realitățile schimbătoare continuă¹¹.

Situația demografică din Republica Moldova către perioada studiată s-a caracterizat prin reducerea numărului populației. Procesul depopulării a început în anul 1991, conform estimărilor, numărul locuitorilor republicii reducându-se de la 4366 mii de cetățeni în anul 1991 până la 4281 în anul 2000 sau cu 2,0%. Sporul natural s-a redus de la 8,0% la 1000 de locuitori în anul 1991 până la 0% în anul 1997 și 1,2% în anul 2000. Cota populației economic active – 54% din anul 1991, de asemenea s-a micșorat¹².

Altă dominantă a perioadei cercetate este starea fondurilor fixe, baza tehnico-materială a țării. În perioada respectivă, în legătură cu reducerea activității investiționale fondurile au degradat moral și fizic, la unele întreprinderi fiind distruse. Volumul investițiilor s-a redus de la 100% în anul 1991 până la 10% către anul 2001 și era direcționat, în special, spre infrastructura de producție – conducte de gaz, gospodăria rutieră, construcții și sectorul de servicii. În structura fondurilor fixe în uz cota de stat s-a redus de la 66% în anul 1991 până la 18% în 2001, majoritatea dintre ele fiind deja fondată de sectorul privat, inclusiv întreprinderi cu forme mixte de proprietate, de asemenea, cu participare străină. Investițiile străine directe în anii '90 constituiau anual 40-80 mln dolari SUA și numai în 2000 s-au majorat până la 142,7 mln¹³. Înnoirea fondurilor fixe a avut loc, cu precădere, la întreprinderile specializate în export (de vinificație, industria alimentară și cea ușoară), în sectorul serviciilor, iar către sfârșitul perioadei cercetate în sectorul energetic, în transport și telecomunicații. Până la momentul efectuării cercetărilor aceste ramuri purtau un caracter periferic, cu riscuri de catastrofe tehnice. În general, Republica Moldova și-a consolidat statutul de țară agrară, economic dezavantajată, cu bază internă de inovații – în știință, tehnologii, politica de cadre – extrem de limitată și cu competitivitate scăzută a producției finite.

Datoria de stat este următorul factor de influență cumulativă atât internă, cât și externă. Exemplul negativ al Republicii Moldova a demonstrat că pentru asigurarea prosperității economice și a stabilității sociale este insuficientă crearea instituțiilor-cheie ale democrației,

printre care și economia de piață cu orientare socială. De asemenea, a fost neglijat faptul că reformele au fost determinate de interese politice particulare interne și externe, în timp ce elita politică nu a fost în stare să preîntâmpine asemenea riscuri. În particular, Republica Moldova, urmând exemplul celorlalte republici după destrămarea U.R.S.S., a rămas la confluența unor interese geopolitice și criminale transnaționale. Ultimele s-au constituit în rețele de trafic, care în statele Asiei Centrale, de unde au provenit, au concrescut cu grupări politice, ce a favorizat acțiuni pentru realizarea unor obiective complementare. Aceasta demonstrează în suficientă măsură de ce statul moldovenesc n-a fost în stare să asigure apărarea drepturilor de proprietate și să impună respectarea legilor în procesul reformelor economice. S-a creat situația, în care organizațiile criminale supravegheau respectarea condițiilor contractuale, garantând securitatea fizică a subiecților din afaceri. Eșecurile economice s-au suprapus tensiunilor sociale și, în unele cazuri, le-au provocat, escaladând conflicte interne și mișcări de separatism anterior congelate, și, plus la aceasta, au prejudiciat factorul fundamental al dezvoltării economice – potențialul intelectual.

Evaluând evoluția produsului intern brut, s-a stabilit că dezvoltarea Republicii Moldova în această perioadă era în regres. Analiza dinamicii macroeconomice și aprecierea performanțelor de politică economică a guvernelor succedate permit a delimita mai multe etape distincte în istoria economică a Republicii Moldova, dintre care cea mai importantă include limitele cronologice ale prezentului capitol¹⁴.

Astfel anii 1991-1994 au constituit faza acută a recesiunii economice sau perioada șocurilor. Desființarea URSS a provocat șocuri economice de proveniență externă și internă, având consecințe negative pentru stabilitatea și securitatea economică a republicii. Impactul lor distructiv s-a amplificat atât din cauza factorilor spațiali nefavorabili, precum dimensiunile geografice și demografice mici, resursele naturale limitate, condițiile meteorologice nefavorabile, cât și a disensiunilor instituționale moștenite de la economia sovietică pe planul structurii interne a infrastructurii de producție și pe cel al relațiilor comerciale externe. Se estimează că colapsul Uniunii Sovietice și anihilarea relațiilor comerciale și financiare cu fostele republici unionale, care au provocat primul șoc economic, au dus la diminuarea produsului intern brut cu cel puțin 30%. Conform datelor oficiale, nivelul reducerii lui este de două ori mai mare.

Atât în anul 1992, cât și în următorul an produsul intern brut a scăzut cu câte 30% față de anii precedenți¹⁵. Guvernele aflate la putere în această perioadă nu au reușit să controleze rata inflației sau scăderea volumului de producție. Deficitele bugetare enorme – 9% în anul 1993 și 10% în anul 1994 – au condiționat necesitatea contractării primelor datorii externe, care către sfârșitul anului 1994 au constituit 630 mln dolari SUA. Întreprinderile industriale mari, aflate în subordonare centrală, în proprietatea și sub controlul statului, în aceste condiții au devenit factori generatori de pierderi, acumulând datorii enorme pentru resursele energetice consumate în procesul de producție, ulterior datoriile fiind trecute pe seama bugetului de stat. Executivul și-a demonstrat reticența vizavi de impunerea constrângerilor bugetare față de ele, și refuzând reorganizarea și privatizarea lor, le-a finanțat încontinuu din buget fără rezultate vizibile. Acestea au avut loc din cauza lipsei de experiență în dirijarea unor asemenea procese și a riscului de a provoca tensiuni sociale, ca urmare a unor posibile falimente corporative și a unui șomaj de proporții. Calculul conducerii republicii de a obține ulterior anularea datoriilor externe a fost diminuat de cerințele Federației Ruse, principalul creditor energetic, de a transforma datoriile energetice ale anumitor întreprinderi de stat în datorie publică. Procesul a fost urmat de creșterea ponderii resurselor energetice în importuri în funcție de valoare și nu de cantitate. Conform ultimelor estimări, majorarea prețurilor la

carburanți a provocat în Republica Moldova un șoc macroeconomic, echivalent cu o reducere de aproximativ 10% din produsul intern brut¹⁶.

Conflictul armat de la Nistru și dezmembrarea economiei, alt moment principal al crizei, s-au răsfrânt, în primul rând, asupra securității economice și tehnologice a statului. Blocarea de către așa-numita „r.m.n.” a infrastructurii de transport și respectiv a ieșirii spre piața externă tradițională, amenințările sistematice bazate pe supravegherea efectivă a magistralelor de energie electrică și de gaz, eliminarea din circuitul economic a circa 1/3 din posibilitățile industriale ale fostei R.S.S. Moldovenești, menținerea pe teritoriul de drept al Statului Moldovenesc a unui arsenal armat străin au creat o imagine a republicii mult nefavorabilă pentru investitorii străini.

O altă urmare a conflictului s-a exprimat prin fenomenul deindustrializării. Cota-parte a sectorului terțiar al economiei naționale (serviciile sferei sociale) a crescut brusc drept rezultat al comprimării sectoarelor primar și secundar (agricultura și industria). Analiza structurală a sectorului serviciilor a indicat că în el prevalează comerțul și alte activități cu efecte indirecte asupra dezvoltării economice în ansamblu a țării. Până în prezent au rămas subdezvoltate ramurile sectorului cuaternar al economiei – informatica, telecomunicațiile, finanțele și asigurările internaționale, serviciile internaționale de logistică. Sectorul în cauză, care interferează capitalul financiar și cel științific pentru explorarea domeniilor tehnologice de frontieră, reprezintă elementul fundamental al conceptului de neoeconomie, absent în terminologia de specialitate din republică.

Densitatea înaltă a populației rurale este determinată de factori istorici, predispoziții psihologice și de politica națională promovată anterior de către URSS. Exodul masiv al cetățenilor republicii în străinătate a confirmat ipoteza despre surplusul forței de muncă la sate, majoritatea imigranților provenind din zonele rurale. Indiferent de factorii determinanți, densitatea înaltă a populației rurale nu a contribuit considerabil la modernizarea economică a țării. În pofida faptului că scopul final a proiectului – fondarea gospodăriilor țărănești – a fost realizat, acestea nu au reușit să obțină nici comanda de stat, nici subsidii din partea Guvernului Republicii Moldova, care la moment erau oportune. Proiectele de restabilire a sectorului agricol prin proiectul-pilot „Pământ”, început în această perioadă, a fost rezultativ pe parcursul perioadei de finanțare externă. Din partea Guvernului Republicii Moldova el era coordonat de Ministerul Agriculturii și Alimentației și de Ministerul Privatizării și Administrării Patrimoniului Statului, din exterior avea susținerea Fundației „Soros”¹⁷.

Parametrii fizico-geografici și-au lăsat asupra tranziției economice propria amprentă. Deși trimiterile la asemenea indici statici diminuează istorismul cercetării, ei sunt considerați factori secundari de influențare a vieții social-economice a statului. Pentru Republica Moldova printre principalele dificultăți ce țin de această categorie sunt lipsa de resurse naturale, distanța greu accesibilă până la piața de desfacere externă, depărtarea de furnizorii tradiționali de resurse energetice și de materii prime, lipsa accesului direct la căile maritime și fluviale de transport, cu excepția obținerii posibilității de acces la Marea Neagră, la delta Dunării prin terminalul de la Giurgiulești, proiect aflat în stare de realizare continuă și la moment lipsit de efecte vizibile. Din toate fostele republici unionale Republica Moldova are una dintre cele mai proaste dotări și amplasări din punct de vedere fizico-geografic, ceea ce influențează negativ asupra comerțului ei extern și se soldează cu consecințe politico-economice negative.

Liberalizarea și deschiderea economiei țării, acțiunile de stabilizare în sectorul financiar, activitatea exportatorilor nu au fost susținute de restructurarea procesului de producție, nu s-au stimulat investițiile, nu s-a efectuat reforma sectorului social, nu s-a luat în considerare nici experiența statelor CSI. Din perspectiva extinderii relațiilor cu țările-membre ale

Comunității Statelor Independente, Republica Moldova, aflată în trei zone geoeconomice – Europa de Sud-Est, Centrală și de Est – prezenta un model de construcție economică instabilă, luându-se în considerare dezvoltarea conflictuală a primelor două zone. Vecinătatea apropiată a Republicii Moldova, condițiile și apropierea intereselor economice nu le-au permis să se dezvolte pe bază reciprocă, uneori intrând în contradicție tacită. Astfel, construcția terminalului petrolier de la Giurgiulești a fost frânată în egală măsură de lipsa de fonduri, precum și din cauza satisfacerii necesităților de tranziție a petrolului de la terminalul de la Năvodari (România) și de tendința Ucrainei de a construi o asemenea întreprindere la Odessa. Nici stoparea ulterioară a construcției ultimului, în anul 1996, nu a stimulat realizarea proiectului moldovenesc¹⁸.

De altfel, criza economică necontrolabilă a derivat din criza intelectuală și din cea a elitei locale. Lipsa unei teorii general acceptate nu îndreptățește calitatea proastă sau inexistența unor strategii economice naționale coerente, ce trebuiau să fie elaborate începând cu analiza condițiilor locale și care ar fi demonstrat o bună cunoaștere de către societatea politică și cea civilă a obiectivelor urmărite. O altă explicație ar fi că cercurile academice n-au fost implicate în măsura convenită sau consultate la elaborarea reformelor. În realitate nici un guvern n-a abandonat practica subvenționării anumitor întreprinderi, s-au făcut presiuni, asupra sistemului bancar, inclusiv politice, urmărindu-se obținerea creditelor în condiții preferențiale, s-a încălcat principiul liberei concurențe, a fost încălcată disciplina la întreprinderile reorganizate și s-a inhibat procesul de constituire a noilor întreprinderi. Spre exemplu, gospodăriile sectorului agricol, primind credite și obținând subvenții preferențiale, le-au utilizat pentru finanțarea unor lucrări dubioase, după ce devenind insolabile, se reorganizau. Majoritatea creditelor au fost preluate de către bugetul de stat pentru a fi transferate bugetelor locale. Întreprinderile sectorului public, de asemenea, au beneficiat de lipsa supravegherii din partea factorilor de decizie.

Unii experți consideră că în cazul Republicii Moldova instabilitatea politică, însoțită de schimbarea frecventă a guvernelor, a fost o cauză care explică lipsa continuității în politica economică¹⁹. Pornind de la oportunitatea existenței unui cadru permanent și stabil, necesar reformelor, anume instabilitatea politică s-a considerat în cercetările precedente drept cauza principală a eșecurilor economice care a avut loc în Republica Moldova. În realitate anume competiția politică preelectorală în perioada respectivă a fost o condiție, care a atenuat riscul căderii țării în așa-numita „capcană a reformelor”, de regulă, organizată de beneficiarii tergiversării lor, reprezentanți ai cercurilor politice și de afaceri. La acest capitol Republica Moldova, ca și Federația Rusă, Ucraina, Bulgaria, a suferit eșec în asigurarea creșterii economice, dar guvernele nemijlocit responsabile de aceasta s-au perpetuat.

Privatizarea proprietății statului contra bonuri patrimoniale, realizată în anii 1992-1993, s-a efectuat prin intermediul așa-numitelor „hârtii cu titlu de valoare”, în condițiile în care populației i-a lipsit experiența economică. Astfel patrimoniul de stat a fost dispersat în favoarea anumitor grupuri de interes, care l-au investit în „companii de trust”, majoritatea acestora existând până la un an. Din punct de vedere politic privatizarea a fost apreciată în presa oficială drept una corectă. Rapiditatea privatizării a fost argumentată prin evitarea tensiunilor sociale posibile în cazul unor transferuri masive de proprietate, însă rezultatele ei economice nu au dat efectul așteptat. Drepturile de proprietate s-au dispersat în sute de mii de acțiuni, fapt care a exclus existența unui proprietar real, capabil să monitorizeze starea întreprinderii și să apeleze la justiție în cazul unei politici logice de rea-voință.

În cazuri de excepție, când statul păstra proprietatea asupra unei părți din pachetele de acțiuni, oricum era insuficient pentru influențarea deciziilor în cadrul adunărilor acționarilor.

Activitatea economică practică a întreprinderilor privatizate contra bunuri patrimoniale a demonstrat ineficiența și lipsa de competitivitate, precum și de receptivitate a ultimilor la metodele performante de administrare și la tehnologiile avansate, principala cauză fiind motivarea ne semnificativă a interesului privat din cauza numărului imens de coproprietari²⁰.

În unul din rapoartele analitice publicate la Conferința ONU „Pentru Comerț și Dezvoltare” a fost realizată o analiză amplă a investițiilor efectuate pe parcursul anului 2000²¹. Referitor la Republica Moldova, s-au indicat 128 mln de dolari SUA (36 de dolari pe cap de locuitor), exceptând Transnistria. La evaluarea calității mediului investițional republica a fost plasată pe locul 15 printre țările din Europa, fiind urmată de Albania, Bosnia și Herțegovina. Circa 70% din numărul întreprinderi mixte sau cu capital străin activau în domeniul comerțului, lipsindu-le de interesul pentru securitatea economică și socială a Republicii Moldova și crearea unui număr mare de locuri de muncă. Numai 8% din întreprinderile străine aveau un capital statutar de peste 500000 dolari SUA, 43% dintre ele având un capital de 200-800 dolari SUA. În raport s-a menționat că principalul obstacol pentru investiții este insuficiența unui cadru juridic clar, care ar presupune protejarea eficientă de elementele criminale și birocratice. În baza unui sondaj efectuat la 20 de întreprinderi în ultimul trimestru al anului 2000 s-au constatat următoarele reclamații din partea investitorilor străini – contradicții și neclarități în legislație și reglementări de profil, modificări frecvente în politica fiscală, nerambursarea TVA la export, birocratie în organele vamale și fiscale, revizii nemotivate din partea instituțiilor specializate²².

În afară de aceasta, Republica Moldova a fost caracterizată negativ în ceea ce privește garantarea dreptului la proprietate, după nivelul de nesiguranță fiind plasată de către experții Băncii Europene de Reconstrucție și Dezvoltare pe primul loc în rândul țărilor în tranziție²³. Din cele aproximativ 195000 de întreprinderi private din Republica Moldova multe au operat în afara cadrului juridic, fiind neînregistrate de către autoritățile abilitate, sau practică contabilitate dublă. Majoritatea subiecților economiei tenebre o formează întreprinderile mici cu ponderea până la 50% din sectorul formal al economiei. Rapoartele Băncii Mondiale au indicat că circa 80% din întreprinderile chestionate din republică califică sistemul judiciar de profil injust, costisitor și incapabil a impune respectarea legii²⁴.

Prezentul studiu a constatat, de fapt, lipsa Republicii Moldova în cooperarea transfrontalieră în CSI. Zonele de comerț liber, precum și politica vamală a republicii au rămas la nivelul declarativ, în afara relațiilor economice multilaterale ale statelor CSI. Până în prezent a fost ratată posibilitatea fondării „zonelor off shore” pe teritoriul Republicii Moldova pe motivul inoportunității acestora și situației investiționale nefavorabile, în care statul nu poate garanta o dezvoltare durabilă. În pofida faptului că Moldova este considerată de unii specialiști în domeniu ca zonă de tranzit comercial între piața CSI și Europa de Sud-Est, relațiile vamale inconvenabile cu statele adiacente, capacitățile slabe ale căilor de comunicații interne, datoriile externe, aflarea în afara controlului statului a raioanelor de est ale țării au provocat treptat izolarea republicii. Spre exemplu, la proiectarea conductelor transfrontaliere de gaze naturale Ucraina și România au ales zonele de vecinătate nemijlocită, evitând tranzitul prin Republica Moldova.

În ceea ce privește deschiderea noilor piețe externe în spațiul tradițional post-sovietic, conform mai multor indici – fondarea întreprinderilor mixte (inițial cu Federația Rusă, iar din 1994 și cu statele UE), creșterea volumului exportului, al balanței comerciale, – preferință s-a acordat statelor adiacente, Ucrainei și României, ținându-se cont de posibilitățile și interesele producătorilor moldoveni. Deja către anul 1996 nivelul exportului în statele CSI a scăzut de

la 18% la 6% în favoarea statelor Europei de Sud-Est și Centrale, favorizând deschiderea liniilor specializate pentru export, producția cărora lipsea de pe piața internă.

Din punct de vedere economic, intrarea în CSI a permis a păstra parțial piața de est, care la moment nu avea alternativă, și a menține relațiile de producție și umane, care aveau perspective, indiferent de orientarea politică a Republicii Moldova.

Cercetarea exercitată a permis a concluziona că activitatea economică externă a Republicii Moldova în spațiul CSI s-a limitat la participarea la lucrările organelor economice ale CSI (Uniunea Economică și Uniunea de Plăți, ulterior Uniunea Economică Euro-Asiatică). Reuniunile lor au avut un conținut declarativ, lipsit de urmări pozitive, sau negativ pentru CSI în general și pentru Republica Moldova în particular²⁵. Republica Moldova către sfârșitul perioadei investigate a ajuns într-o situație dublă dependentă de piața din Est – țările CSI, în primul rând, Federația Rusă – și de instituțiile financiare din Vest – FMI, BM, BERD. Această situație i-a determinat, în măsură considerabilă, posibilitățile orientării politice: Uniunea Europeană, ca alternativă reală a CSI, a exclus orice tratative de asociere cu un stat debitor.

Referințe

1. Bilanțul activității Guvernului Republicii Moldova în realizarea Programului de activitate „Renașterea economiei”, p.10.
2. *Renașterea țării și rezultatele social-economice în anii 2001-2002*, Chișinău – martie 2003, p.3.
3. I. Borș, *Relațiile valutare-financiare internaționale ale Republicii Moldova. Finanțe internaționale. Politici macroeconomice. Rezerve valutare*, Ed. „ARC”, Chișinău, 1999, p.97.
4. T. Brăilean, *Noua economie. Sfârșitul certitudinilor. Institutul European*, Iași, 2001, p.34.
5. C. Ciobanu, *Mikhail Gorbachev: Decadența Socialismului și Renesansul Europei de Răsărit (Notițele unui „insider”)* pe pagina web: <http://www.ipp.md/publications/Michail%20Gorbachev%20si%20renesansul%20Europei%20de%20Rasarit2.pdf> (consultat ultima dată la 06.07.2003).
6. Al. Gudâm, *Calitatea guvernării. Tranziția. Retrospective și perspective*. Ed. „Gunivas”, Chișinău, 2002, p.17-19.
7. L. Medvedev, *Dezvoltarea sectorului energetic. Tranziția. Retrospective și perspective*. Ed. „Gunivas” Chișinău, 2002, p.190.
8. V. Prohnițchi, *Reforme economice. Tranziția. Retrospective și perspective*. Ed. „Gunivas”, Chișinău, 2002, p.25.
9. *Raport anual, Antreprenoriatul mic și mijlociu. Sondaj de bază*. Elaborat și efectuat de către Development Alternative Inc. (DAI) în colaborare cu ONG ADSISTO, CISR, Institutul Internațional de Sociologie, Kiev. Arhivat pe pagina web: www.cisr-md.org (consultat ultima dată la 06.07.2003).
10. S. Sainciuc, *Politica socială. Tranziția. Retrospective și perspective*. Ed. „Gunivas”, Chișinău, 2002, p.209.
11. *Strategia de dezvoltare social-economică a Republicii Moldova pe termen mediu (până în anul 2005)*, arhivat pe pagina web www.moldova.md (consultat ultima dată la 06.07.2003).
12. *Strategia de promovare a exportului de mărfuri din Republica Moldova*, arhivat pe pagina web www.moldova.md (consultat ultima dată la 06.07.2003).
13. D. Moldovanu, G. Myrogianis, F. Rollet, E. Chrysakis, A. Murzac, în „L'intégration de la République de Moldova dans l'économie mondiale : Les Premiers Pas. Editions Ant. N. Sakkoulas, Athènes, 1999, p.29 .
14. CISR, Republic of Moldova: Strategy of Development, January 1998, archived at the web-site www.cisr-md.org (consultat ultima dată la 06.07.2003).
15. CISR, The Cronicle of Governments, 2001, at the web-site www.cisr-md.org (consultat ultima dată la 06.07.2003).
16. *Escaping the Under-Reform Trap. IMF Staff Papers vol.48, Special Edition, IMF, 2001, p.211.*
17. *Transition Report 1999. European Bank for Reconstruction and Development*, London, 2000, p.354.
18. *Transition: The First Ten Years, the World Bank*, Washington D.C., 2001, p.21.
19. *Transition: The First Ten Years. The World Bank*, Washington, D.C., 2001, p.101.
20. *World Investment Report 2001*, archived at the www.unctad.org (consultat ultima dată la 06.07.2003).
21. И., Лютов, С. Тюшкевич. СНГ: проблемы содружества и коллективная безопасность; la pagina web: http://www.nasledie.ru/oboz/N07_93/INDEX.HTM (consultat ultima dată la 06.07.2003).

22.Т. Виноградская, Р. Бирюкова, *Программа "Анализ социально-политической ситуации в стране"* (по итогам встреч на высшем уровне 1993 г.), СНГ - новые тенденции развития, la pagina web: http://www.nasledie.ru/oboz/N08_93/INDEX.HTM (consultat ultima dată la 06.07.2003).

23. *Устав Содружества Независимых Государств*, pe pagina web: http://www.cis.minsk.by/russian/cis_doc2.htm (consultat ultima dată la 06.07.2003).

24. *Встречи руководителей государств-участников СНГ*, pe pagina web: http://www.cis.minsk.by/russian/cis_meet.htm (consultat ultima dată la 06.07.2003).

25. *European Commission, The Road to Stability and Prosperity in Sotheastern Europe: a Regional Strategy Paper*, 2001, p.223.

NOTE

¹ И. Лютов, С.Тюшкевич, *СНГ: проблемы содружества и коллективная безопасность*; la pagina web: http://www.nasledie.ru/oboz/N07_93/INDEX.HTM (consultat ultima dată la 06.07.2003).

² I. Гуцу *Republica Moldova: economia în tranziție*. Ed. Litera Chișinău, 1998, p. 40 – 41.

³ Т. Виноградская, Р. Бирюкова, *Программа "Анализ социально-политической ситуации в стране"* (по итогам встреч на высшем уровне 1993 г.), СНГ - новые тенденции развития, la pagina web: http://www.nasledie.ru/oboz/N08_93/INDEX.HTM (consultat ultima dată la 06.07.2003).

⁴ D. Moldovanu., G. Mirogiannis, F. Rollet, E. Chrysakis, A. Murzac, *L'intégration de la République de Moldova dans l'économie mondiale : Les Premiers Pas*. Editions Ant. N. Sakkoulas, Athènes, 1999, p.29;

⁵ CISR, *The Cronicle of Governments, 2001*, at the web-site www.cisr-md.org (consultat ultima dată la 06.07.2003).

⁶ Bilanțul activității Guvernului Republicii Moldova în realizarea Programului de activitate „Renașterea economiei – Renașterea țării „ și rezultatele social-economice în anii 2001-2002. Chișinău, martie 2003, p.3.

⁷ L. Medvedev, *Dezvoltarea sectorului energetic*, în „Tranziția. Retrospective și perspective”, ed. Gunivas, Chișinău, 2002, p.190.

⁸ A. Gudâm, *Calitatea guvernării*, în „Tranziția. Retrospective și perspective”. Ed. „Gunivas”, Chișinău, 2002, p. 17-19.

⁹ Vezi: *Устав Содружества Независимых Государств*, pe pagina web: http://www.cis.minsk.by/russian/cis_doc2.htm (consultat ultima dată la 06.07.2003).

¹⁰ Vezi: *Встречи руководителей государств-участников СНГ*, pe pagina web: http://www.cis.minsk.by/russian/cis_meet.htm (consultat ultima dată la 06.07.2003).

¹¹ T. Brăilean, *Noua economie. Sfârșitul certitudinilor. Institutul European*, Iași, 2001, p.34.

¹² S. Sainciuc, *Politica socială*, în „Tranziția. Retrospective și perspective”, Ed. „Gunivas”, Chișinău, 2002, p.209.

¹³ *Idem*, p.19.

¹⁴ V. Prohnițchi, *Reformele economice* în „Tranziția. Retrospective și perspective”. Ed. Gunivas, Chișinău, 2002, p.25.

¹⁵ CISR, *Republic of Moldova: Strategy of Development*, January 1998, archived at the web-site www.cisr-md.org (consultat ultima dată la 06.07.2003);

¹⁶ *Transition: The First Ten Years, the World Bank*, Washington D.C., 2001, p.21.

¹⁷ Vezi remarca din documentul PDF: Ceslav Ciobanu, *Mihail Gorbaciov: Decadența Socialismului și Renesansul Europei de Răsărit* (Notițele unui „insider”) pe pagina web: <http://www.ipp.md/publications/Michail%20Gorbachev%20si%20renesansul%20Europei%20de%20Rasarit2.pdf> (consultat ultima dată la 06.07.2003).

¹⁸ *European Commission, The Road to Stability and Prosperity in Sotheastern Europe: a Regional Strategy Paper*, 2001, p.223.

¹⁹ *Escaping the Under-Reform Trap // IMF Staff Papers vol.48, Special Edition, IMF*, 2001, p.211.

²⁰ Strategia de dezvoltare social-economică a Republicii Moldova pe termen mediu (până în anul 2005), arhivat pe pagina web www.moldova.md (consultat ultima dată la 06.07.2003).

²¹ *World Investment Report 2001*, archived at the www.unctad.org (consultat ultima dată la 06.07.2003).

²² Strategia de promovare a exportului de mărfuri din Republica Moldova, arhivat pe pagina web www.moldova.md (consultat ultima dată la 06.07.2003).

²³ *Transition Report 1999. European Bank for Reconstruction and Development. London*, 2000, p.354.

²⁴ *Transition: The First Ten Years. The World Bank, Washington, D.C.*, 2001, p.101.

²⁵ I. BORȘ, *Relațiile valutare-financiare internaționale ale Republicii Moldova. Finanțe internaționale. Politici macroeconomice. Rezerve valutare*. Chișinău, ARC, 1999, p.97.

MIȘCĂRILE RELIGIOASE NEOPROTESTANTE ȘI ORIENTALE DIN REPUBLICA MOLDOVA ÎN PERIOADA ANILOR 1991-2000

Andrei Jitari

Una din manifestările cele mai elocvente ale decăderii materiale și spirituale (morale) a societății moldovenești în perioada de tranziție de la sistemul socialist la cel capitalist reprezintă activitatea unor organizații religioase neoprotestante și orientale pe teritoriul dintre Prut și Nistru¹.

Cauzele popularității organizațiilor religioase neoprotestante și orientale din Republica Moldova

După destrămarea Uniunii Sovietice, în anul 1991, nivelul de religiozitate (de popularitate) a cultelor netradiționale (cu excepția republicilor în care religia dominantă reprezintă islamul), denumite, de obicei, **secte**², a crescut vertiginos, acesta în anul 1992, în comparație cu anul 1989, crescând cu 46%³. În Republica Moldova religiozitatea acestor culte a constituit 42%, fiind mai mică decât în Federația Rusă – 49,5% și în Ucraina – 47%, dar mai mare decât în Belarus – 41% și Gruzia⁴ – 40%.

Cauzele popularității noilor culte sunt mai multe, în primul rând, problemele social-economice, care au determinat considerabil creșterea religiozității cetățenilor în republicile ex-sovietice. Nivelul de trai al cetățenilor din R. Moldova (țară cu puține resurse naturale și fără o industrie dezvoltată) a scăzut considerabil. Dacă în perioada destrămării U. R. S. S. (1990-1991) R. S. S. M. era o republică cu un nivel mediu de dezvoltare – salariul mediu constituia 130 de ruble (aproximativ 180 dolari americani) – care corespundea nivelului din țările est-europene, mai aproape de cel al Bulgariei⁵, apoi după inițierea unor „reformе” radicale (terapia de șoc), în anul 1992, a început o etapă de decădere economică, de deindustrializare și, prin urmare, a scăzut nivelul de trai. De exemplu, în anul 1995, în Republica Moldova salariul mediu a fost de numai 36 de dolari S.U.A., salariu caracteristic țărilor africane slab dezvoltate⁶.

Prin urmare, sărăcia, mizeria în care trăia majoritatea populației, nivelul foarte înalt al corupției (unul dintre cele mai înalte din lume)⁷ etc. au provocat nesiguranța în ziua de mâine și au dus la creșterea popularității noilor culte în R. Moldova. După cum afirmă culturologul (religovedul)⁸ rus Nikolai Konstantinov: „... anume din cauza sărăciei populației, sectele neoprotestante au reușit să-și majoreze rapid numărul enoriașilor. Aproximativ 40% din numărul sectanților activează în aceste organizații religioase pentru a li se satisface cerințele materiale”⁹. În opinia noastră, dacă situația economică se va îmbunătăți, va crește și nivelul de trai al populației, deci se va reduce și influența noilor culte, se va micșora semnificativ numărul membrilor acestora.

Procesul de demodernizare și decadența culturală duc la sporirea popularității mișcărilor religioase netradiționale. Criza social-economică a prejudiciat considerabil sfera culturală, sistemul de învățământ și domeniul științei, care constituie fundamentul oricărei societăți dezvoltate și stabile. „Reformele” economice și instabilitatea politică au destabilizat viața cetățenilor Republicii Moldova, provocând o debandadă de proporții. După cum se exprimă preotul și jurnalistul rus Iakov Krotov, „iraționalismul a biruit raționalismul”¹⁰. Oamenii ce activează în sfera culturală, în domeniile învățământului, științei sunt remunerați cel mai rău, ceea ce a determinat exodul masiv al celor mai calificate cadre la muncă în străinătate.

Pe de altă parte, criza ideologiei comuniste, care pleda pentru edificarea unei societăți absolut perfecte (construirea raiului pe pământ), a determinat apariția unor organizații și idei ezoterice, care trebuiau să devină un „calmant moral” și spiritual pentru populația sărăcită și dezorientată. Situația era asemănătoare cu cea din perioada destrămării Imperiului Roman (care aproape un mileniu a asigurat o stabilitate economică, politică și o dezvoltare culturală înaltă), când noile culte orientale (numărul cărora în perioada sec. III-IV a depășit cifra de 200) s-au străduit să devină un factor de stabilitate pentru noii enoriași¹¹.

O cauză importantă ce explică gradul înalt de religiozitate a noilor culte netradiționale este criza confesiilor tradiționale (a „religiilor vechi”, cum sunt ele denumite de către neoproteștanți) – a confesiilor catolice, ortodoxe și a bisericilor evanghelice tradiționale (luterană, anglicană).

Una dintre cele mai mari personalități ale bisericii creștine occidentale, cardinalul Joseph Ratzinger¹², în prefață la ediția rusă a cărții „Introducere în religia creștină” (Введение в христианство) afirmă: „am discutat deseori cu diverse personalități ale bisericii catolice și protestante, din care am conchis că creștinismul nu este în stare să răspundă și să reglementeze principalele probleme ale lumii contemporane – decadența morală și spirituală a tineretului, sărăcia majorității populației, formalizarea credinței tradiționale creștine etc., nerezolvarea acestor probleme contribuie la declinul credinței în Dumnezeu, proces care a început încă din anii '70”¹³.

Despre criza bisericii tradiționale creștine vorbește convingător numărul foarte redus al enoriașilor, care frecventează în mod regulat biserica: dacă în anul 1970, în Europa Occidentală 65,2% din numărul populației frecventau în mod regulat biserica, atunci, conform unui studiu sociologic efectuat, în anul 2001 numai 3-4% (peste 40% doar în Polonia, R. Irlanda, R. Elenă și Italia)¹⁴. În Rusia contemporană (din componența bisericii face parte și mitropolia Moldovei) numai 5% din enoriași frecventează cu regularitate biserica ortodoxă. Numărul vizitatorilor crește de 4-5 ori în zilele de sărbători religioase, mai ales, de Paști (68-69% în perioada anilor 1996-1999)¹⁵.

O dovadă a crizei bisericii creștine tradiționale este faptul că tineretul european „refuză să mai fie creștin”, manifestând indiferență față de creștinism, din cauza poziției intransigente a bisericii creștine privitor la problema *libertății sexuale*: problema avorturilor, homosexualilor, scandalurilor sexuale în rândul preoților catolici¹⁶. Mărturie a crizei bisericii ortodoxe este și legătura ei strânsă cu organele de stat: participarea activă în viața economică, politică și culturală a societății (se observă evident dorința de a controla și dirija procesul de învățământ), acordarea de către organele de stat, deseori chiar contrar prevederilor Constituției, a numeroaselor privilegii. Se vorbește chiar despre *laicitatea statului*, clericalismul agresiv al multor ierarhi ai bisericii ortodoxe și despre nedorința instituțiilor bisericii ortodoxe să contribuie la rezolvarea problemelor sociale ale oamenilor de rând. Toate aceste neajunsuri sunt folosite la maximum de mișcările religioase netradiționale din Republica Moldova în lupta lor pentru „acapararea sufletelor enoriașilor”.

După destrămarea Uniunii Sovietice, în anul 1991, în lume a rămas o singură supraputere – S. U. A., stat care își apără în mod intransigent interesele economice, politice și culturale în toată lumea. Modificarea valorilor morale este o condiție importantă pentru vesternizarea (americanizarea) locuitorilor Terrei. Un rol foarte important în această campanie îl au mișcările religioase netradiționale. Majoritatea religiilor neoproteștante își au sediul central în S. U. A. Ideologia lor a contribuit la formarea statalității S. U. A. și a modului de viață american: concepția religioasă de bază americană „religia civilă” (ideile ei principale au fost formulate în anul 1967 de către culturologul american Robert Bella în articolul „Religia civilă în America”, publicat în revista academică „Dedalus”)¹⁷ evidențiază ideea unui *mesianism*

politico-religios în apărarea intereselor americane în toată lumea, „deoarece anume S.U.A. a fost aleasă de Dumnezeu în calitate de un nou Israel (al doilea pământ al făgăduinței) pentru a apăra idealurile libertății și democrației pe Pământ”¹⁸. Această idee a fost preluată din doctrina ideologică a mișcărilor religioase neoprotestante – „Martorii lui Iehova”, „Biserica baptistă”, „Religia ultimilor Sfinți” (Mormonii). Prin urmare, guvernării americani folosesc intenționat *prozelitismul neoprotestant* pentru a consolida pozițiile politice, economice și culturale ale țării lor în toată lumea. În mod practic această politică se realizează prin intermediul *Comisiei americane pentru apărarea libertăților religioase*, care a fost înființată în anul 1999 (până atunci funcțiile ei au fost îndeplinite de Departamentul de Stat), reprezentând un organ guvernamental ale cărui funcții constau în monitorizarea situației privitor la libertățile religioase din toate țările și în elaborarea unor recomandări practice Președintelui, Secretarului de Stat și Congresului S.U.A., în efectuarea unei politici eficiente pentru „dezvoltarea” libertății religioase. Din anul 2001, postul de director al acestei Comisii este ocupat de teoreticianul neoconservatismului american Felis Graar¹⁹. Fiecare reprezentant cultural al ambasadei americane, inclusiv din R. Moldova, este obligat să informeze Comisia pentru apărarea libertăților religioase despre situația religioasă din țara unde își are misiunea.

Având susținere din partea factorilor decizionali americani, reprezentanții organizațiilor religioase neoprotestante au posibilitatea de a realiza un prozelitism nelimitat în Europa de Est. De exemplu, când Duma de Stat a Federației Ruse încercat să reglementeze politica religioasă a statului, adoptând în anul 1997 „Legea cu privire la reînregistrarea organizațiilor religioase din Federația Rusă”, document în care se accentua necesitatea susținerii numai a „religiilor tradiționale – cultul Ortodox, Islamul, Budismul și Iudaismul”, președintele Congresului S.U.A. a „recomandat cu insistență președintelui Rusiei, Boris Elțin, să nu semneze acest proiect de lege”²⁰. În România a avut loc un caz asemănător – la insistența Bisericii Ortodoxe Române, autoritățile locale din Brașov au interzis în primăvara anului 1996 organizarea unei „Adunări Generale a martorilor lui Iehova”. Dar, la insistența oficialităților guvernamentale americane, prima doamnă a S.U.A., Hillari Clinton, a refuzat în mod demonstrativ să viziteze România (vizită preconizată pentru luna iunie 1996) din cauza „gravelor încălcări a libertăților religioase din România”, guvernul român fiind constrâns să anuleze hotărârea autorităților locale din Brașov. Adunarea Generală a iehoviștilor a avut loc în luna iunie 1996²¹.

Se poate de presupus că în următorii zece ani influența mișcărilor religioase netradiționale nu se va diminua, deoarece problemele social-economice se vor acutiza (cu toate că propaganda actuală trâmbează despre „marile succese ale economiei naționale”); decăderea culturală și morală a majorității populației va continua; criza religiilor tradiționale creștine se va intensifica; influența S.U.A. în lume se va menține, însă va trebui să promoveze o politică confesională activă.

Activitatea mișcărilor religioase netradiționale din Republica Moldova

La începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir în lucrarea *Descriptio Moldaviae* („Descrierea Moldovei”) scria că „erezie sau eretic pentru poporul moldovenesc (român) nu a existat și nu va exista”²². Marele cărturar atunci avea dreptate, însă după primul război mondial în peisajul religios basarabean sub influența americană și cea orientală au apărut câteva grupări anarhice – cultul pentecostal, Biserica creștină baptistă, Martorii lui Iehova, cultul Baha’i. În perioada interbelică, când teritoriul între Prut și Nistru făcea parte din Regatul Român, situația acestor grupuri s-a îmbunătățit, fiind susținute (financiar și informațional) de cultele religioase din S.U.A. După anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică, în vara anului 1940, conducătorii organizațiilor religioase și majoritatea membrilor

lor au fost deportați în lagărele din Siberia, iar bunurile lor materiale și financiare au fost confiscate.

Numai în anii '60, în timpul guvernării lui Nikita Hrușciiov, activitatea unor culte neoprotestante a fost legalizată, dar, cu toate acestea, până în anul 1990 ea a fost limitată de către organele sovietice de ordine (în primul rând de către K. G. B.), care vedeau în asociațiile neoprotestante niște exponenți ideologici ai lagărului imperialist. Autoritățile sovietice erau îngrijorate, în primul rând, de activitatea „distructivă” a Martorilor lui Iehova, Bisericii adventiste etc., care nu recunoșteau însemnele statului, erau împotriva unor intervenții medicale, refuzau să facă serviciul militar.

Până la destrămarea Uniunii Sovietice, în anul 1991, au activat legal doar următoarele organizații religioase netradiționale: Biserica creștină baptistă, Martorii lui Iehova, Biserica adventistă, Biserica creștină de ziua a cincizecea (toate existau și în R.S.S.M.). În unele cercuri de intelectuali din orașul Moscova și Leningrad erau populare ideile religioase expuse de pictorul rus Rerih (în prezent adepții acestor idei sunt uniți în organizația „Etica vie” („Живая этика”). Numărul enoriașilor organizațiilor netradiționale nu depășea cifra de 150 mii de oameni. În R. S. S. M. el alcătuia circa 5000 de oameni²³.

Numai datorită „restructurării” începute în anul 1985 de către liderul sovietic Mihail Gorbaciiov a fost posibilă o „renaștere religioasă” extraordinară. Pentru „meritele” sale M. Gorbaciiov a fost beatificat și declarat „sfânt” în anul 1999 de către un cult sincretic vietnamez *Caio Dai*²⁴. Inițial se considera că reformele politice preconizate vor duce la o „liberalizare moderată” a vieții spirituale și morale a oamenilor sovietici, însă după destrămarea U.R.S.S.-ului ele au devenit necontrolabile, provocând, în domeniul de care ne preocupăm, un adevărat desfrâu moral și spiritual, neconform cu puritanismul ideologic sovietic.

Nefiind dirijate de către organele de stat (deși în majoritatea statelor democratice activitatea cultelor religioase este permanent controlată, mai ales, în Franța, Germania, Japonia și Israel), noile culte religioase au devenit foarte populare în spațiul ex-sovietic, unde au fost înregistrate peste 5000 de asociații religioase (din cele 10 mii existente în lume)²⁵. În Republica Moldova în perioada anilor 1991-2000 au activat în mod legal și ilegal peste 200 de asociații religioase netradiționale. Cele mai importante culte, care au activat legal au fost: Biserica creștină baptistă, Biserica creștină de ziua a cincizecea, Biserica adventistă, cultul Spiritist, Crișnait, Martorii lui Iehova și ilegal (nu erau înregistrate de organele de stat): Frăția Albă, Aum Senreke, diferite asociații New Aig²⁶. Numărul enoriașilor acestor culte s-a majorat foarte mult: de la 5 mii de oameni în 1991, până la 80 de mii de oameni în 1995. În prezent se afirmă că numărul acestora este de 110-115 mii de oameni. Se presupune că peste cinci ani el se va dubla²⁷.

Asociațiile și fundațiile religioase cercetate au multe trăsături comune. Majoritatea se pronunță pentru revenirea la „epoca de aur”, când omul trăia în concordanță cu principalele postulate (norme) divine. Însă în această privință asociațiile neoprotestante și cultele orientale au opinii diferite.

Neoprotestanții sunt pentru reîntoarcerea omenirii la timpurile biblice (la creștinismul timpuriu), când oamenii se conduceau în activitatea lor cotidiană de normele religioase tradiționale. Prin aceasta se explică manifestările bizare, pentru un om modern, ale enoriașilor cultelor neoprotestante, denumite de culturologi „fuga de civilizație” – vinderea cărților care nu reflectă dogmatica lor religioasă, propagarea ascezei materiale și spirituale (într-o formă moderată sau radicală).

Bisericile tradiționale creștine (catolică și ortodoxă) nu pledează în mod oficial pentru reîntoarcerea totalmente la epoca creștinismului timpuriu, pentru ce deseori sunt criticate de neoprotetanți.

Culte orientale, spre deosebire de neoprotestanți, doresc să revină la epoca de „aur a omenirii”, care a existat până la apariția civilizației (a statului, a claselor, a națiunilor, a culturii etc), aceasta fiind o tendință foarte periculoasă.

O caracteristică esențială a noilor culte religioase este *eshatologismul* lor activ²⁸. Deosebim două tipuri de eshatologie – creștină, care se bazează pe învățătura biblică, mai ales, pe Apocalipsa lui Ioan, și eshatologia diverselor culte sincretice orientale și New Age.

Eshatologia creștină susține că „sfârșitul lumii” este iminent: atunci va avea loc cea de-a doua venire pe pământ a lui Hristos (Mesia), urmată de Judecata de Apoi – a oamenilor vii și a tuturor morților. Noul Testament nu indică momentul sfârșitului Vremurilor: „Cât despre ziua aceea sau nici Fiul chiar, ci numai Tatăl” (cf. Matei XIII, 32).

Eshatologia a reprezentat și reprezintă chintesența tuturor confesiilor tradiționale și neoprotestante creștine. Fără vehicularea acestei idei (chiar ateii s-ar teme de un posibil „sfârșit al vremurilor”, când vor curge râuri de sânge) bisericile creștine n-ar fi în stare să racoleze noi enoriași.

Eshatologia bisericilor tradiționale creștine este astăzi inactivă. Numai în Evul Mediu ea s-a manifestat foarte mult, mai ales, la sfârșitul secolului al X-lea, când era foarte populară în Europa mișcarea apocaliptică a „milenariștilor”, care susțineau că la finele primului mileniu de la nașterea lui Hristos va avea loc sfârșitul Vremurilor. Însă bisericile tradiționale creștine sunt responsabile pentru stabilitatea societăților creștine, conștientizează faptul că trebuie să conlucreze activ cu organele de stat, de aceea și-au moderat discursul lor eshatologic.

În cazul cultelor neoprotestante eshatologia lor este foarte activă, multe din idei și slogane fiind preluate de la creștinismul timpuriu. Există trei tipuri de eshatologism neoprotestant: moderat, radical și ultraradical (fanatic).

Eshatologismul moderat (Biserica creștină baptistă, cultul pentecostal, biserica adventistă) susține în mod activ necesitatea „sfârșitului lumii, afirmând că el este inevitabil, însă nu fixează un termen al acestui eveniment și nu subliniază faptul, cum o fac radicalii, că ar fi un proces absolut benefic pentru omenire.

Eshatologismul radical (Martorii lui Iehova) promovează ideea unui „sfârșit al lumii” foarte apropiat, deseori fixând și anul când va avea loc. Dogmatica lor religioasă susține că nu trebuie să ne temem de „Sfârșitul Vremurilor”, ci dimpotrivă, oamenii trebuie să se roage neconținut pentru venirea lui și să-l primească ca o „sărbătoare”. Spre deosebire de ultraradicali, radicalii consideră că numai Dumnezeu poate să hotărască asupra Sfârșitului Lumii.

Eshatologismul ultraradical (Diverse culte neoprotestante americane – cea mai activă este asociația religioasă *Concerned Christians* (Creștinii îngregorați) – preiau ideile și metodele de activitate ale milenariștilor. Ei pledează pentru realizarea cu forțe proprii a Apocalipsei, susținând că sunt niște aleși ai lui Dumnezeu. Creștinii îngregorați au încercat în anul 2000 să incendieze moscheea „Ali-Axa” (de pe muntele Templului) și să edifice al treilea Templu iudaic – un semn al „Sfârșitului Vremurilor”.

Eshatologia cultelor orientale (sincretice) este în prezent foarte radicală. Comună pentru cultele religioase este lipsa unei moderațiuni eshatologice și tendința de a realiza „Sfârșitul Lumii” cu forțele proprii. În fiecare an mass-media internațională relatează despre cazuri de semiucidere religioasă a diverselor culte religioase sincretice (mai ales, a „Turnului Soarelui”), eveniment, care, în opinia lor, ar simboliza Sfârșitul Vremurilor²⁹.

Spre deosebire de ultraprotestanți (eshatologia cărora se bazează pe dogmele expuse în Vechiul și Noul Testament), cultele sincretice orientale se bazează pe învățătura propriilor lideri (guru, mari proroci), care fixează ei înșiși data „Sfârșitului Lumii” sau, preluând ideile

eshatologice ale altor religii (din Creștinism, Hinduism sau Budism), le modifică pentru a arăta caracterul „adevărat” al credinței lor.

În perioada examinată, în Republica Moldova au avut loc trei cazuri de manifestări eshatologice ultraradicale: în anii 1991-1993 o activitate energetică a desfășurat cultul religios „Frăția Albă”, care a chemat populația republicii să se adune pe data de 24 noiembrie 1993 lângă Biserica Sofia din Kiev, unde, după sinuciderea marelui proroc *Maria Dăvis Hristos*, „va avea loc Sfârșitul Lumii”³⁰. Cultul sincretic Aum Senreke i-a îndemnat foarte insistent în anul 1996 pe membrii organizației din toată lumea (inclusiv din Republica Moldova) să se semiucidă împreună cu liderul lor Asahara (Chizuo Matsumoto) pentru a demonstra inevitabilitatea apropierii „Sfârșitului Vremurilor”³¹. La finele anului 1999 (noiembrie-decembrie) au avut loc multe manifestări (conferințe, predici) consacrate unui posibil „Sf. al lumii” în anul 2003, organizate de diverse culte neoprotestante.

Evident, catastrofa economică, instabilitatea politică și decadența morală și culturală a majorității populației republicii (80-85%) creează impresia unui „Sfârșit al lumii” inevitabil și dacă situația generală nu se va îmbunătăți, diversele manifestări eshatologice vor deveni mai puternice.

Asociațiile neoprotestante și orientale apreciază în mod diferit societatea umană, pornind de la concepția religioasă orientală (prezentă în diverse variante în toate religiile monoteiste) despre primatul vieții spirituale asupra celei materiale. Aceste culte (spre deosebire de bisericile tradiționale creștine) absolutizează acest principiu religios. Se insistă asupra ideii că societatea umană nu are dreptul și nu poate să se autoguverneze (de aici și explicația simplistă a neajunsurilor și greutăților cu care se confruntă omenirea), considerând oportună instaurarea unei guvernări teocratice pe Pământ. Sunt criticate cu vehemență instituția statală („instrumentul Sathanei”) și ONU („guvern mondial” – „marea fiară”). Deoarece guvernarea teocratică „perfectă” n-a fost instaurată pe Pământ, enoriașii acestor culte sunt chemați să se izoleze de realitatea „imperfectă și plină de păcate”, de aceea, membrii organizațiilor religioase netradiționale nu participă la viața societății, la alegeri, nu colaborează în mod oficial cu organele de stat (cu toate că s-au semnalat numeroase cazuri de colaborare cu diverse persoane și cu organizațiile statale), refuză să-și facă serviciul militar (de aceea termenul de „sectă” este definit drept un grup mic de oameni, care s-au izolat benevol de societatea umană și colaborează numai cu adepții lor). În Republica Moldova numărul enoriașilor cultelor neoprotestante care s-au izolat benevol de societatea umană este foarte mare (85-90%, republica ocupând al doilea loc după Federația Rusă printre țările C.S.I.)³².

O parte din culte (moderații) pledează pentru „o așteptare cu răbdare” a „Sfârșitului lumii”, când va avea loc biruința totală a spiritualității asupra materialității vieții, de aceea, liderii acestora nu cer ca enoriașii lor să se lepede de toate bunurile materiale (Biserica creștină baptistă; Martorii lui Iehova), iar altele (radicalii) vor să se renunțe imediat la bunurile materiale și să fie create comune religioase spirituale (s-au înregistrat multe cazuri de vindere a apartamentelor și a bunurilor materiale de către membrii acestor culte – Crișnaiții, Frăția Albă).

Specific pentru toate asociațiile și fundațiile religioase netradiționale este caracterul structural și ierarhizat al activității lor. Pe de o parte, structura acestor culte este foarte simplă:

- a) marele guru (marele proroc) și locțiitorii lui;
- b) enoriașii de rând, denumiți „frați” și „surori”.

Pe de altă parte, în interiorul fiecărui cult religios există o ierarhizare graduală foarte sofisticată (asemănătoare cu structura „Lojelor masonice”), care permite instaurarea unei discipline de fier pentru membrii acestora. Prin aceasta și se explică faptul că organizațiile

respective sunt părăsite de foarte puțini oameni (în mediul 1,2-1,5%), în comparație cu Biserica Ortodoxă, din care pleacă în medie 20-30%³³.

Din punct de vedere administrativ aceste culte au următoarea structură:

a) sediul organizației se găsește în SUA sau în unele țări orientale (India, Japonia, R. Korea etc);

b) sediul filialei centrale în C.S.I. se află, de obicei, în or. Moscova sau în regiunea Moscova, unde se păstrează și principalele resurse financiare;

c) filiala republicană dirijează cu activitatea organizațiilor locale.

Majoritatea asociațiilor și fundațiilor religioase netradiționale dispun de mijloace financiare considerabile. După cum susțin culturologii, un cult religios din C.S.I. are nevoie, în medie, de 4-5 mln de dolari. Cele mai bogate culte netradiționale sunt: Biserica creștină baptistă (200-250 mln de dolari); Martorii lui Iehova (150-180 mln); Aum Senreke (140-150 mln.), fondurile acestei organizații sunt nelimitate, deoarece are legături foarte strânse cu funcționarii de stat și grupările criminale din C.S.I.³⁴.

Specialistul american în sociologia religiilor Radney Stark în cartea *Metodele succeselor noilor religii*³⁵ afirmă că: „oamenii aleg religia precum pasta de dinți, bazându-se pe analiza coraportului între preț și calitate. În lumea contemporană ideile religioase concurează pe o piață ideologică imensă, precum mărfurile industriale, pe care consumatorii le aleg după gustul lor propriu”³⁶. Răspunzând la întrebarea de ce activitatea unor organizații religioase este mai efectivă decât a altora, Stark evidențiază șase factori principali ai succesului lor. Printre aceștia sunt factori interni, legați de caracterul intern, specific unui cult religios, și factorii externi, ce caracterizează situația social-politică din societatea în care activează organizația religioasă.

I. Cât de noi și cât de radicale ar fi concepțiile noilor religii, ele nu trebuie să fie neconforme cu bazele fundamentale ale ambianței culturale tradiționale ale arealului unde sunt răspândite. De exemplu, succesele înregistrate de organizația „Martorii lui Iehova” în Republica Moldova se explică prin faptul că, în permanență, este accentuată legătura ei indisolubilă cu creștinismul tradițional. Însuși creștinismul timpuriu (sec. I e.n.) a acționat într-un mod asemănător, bazându-se pe ideile iudaismului ortodox (de aici și aprecierea dată lui de către Papa de la Roma în anul 2000 – „creștinismul reprezintă sora mai mică a iudaismului”)³⁷. De o asemenea strategie se folosesc numeroase firme care își reclamă mărfurile. Pe teritoriul C. S. I. există multe mărfuri care, după culoare, denumire, mai puțin după calitate, le repetă pe cele produse în U. R. S.S. (ceaiul, berea, mobila etc), ținându-se cont chiar de tradițiile imperiale ruse. Pentru consumator tradiționalitatea reprezintă o garanție a calității mărfii.

II. Pentru a-i impune pe oameni să-ți procure mărfurile, nu e de ajuns să te bazezi pe tradițiile culturale. Este necesar să demonstrezi cumpărătorilor că mărfurile concurenților tăi după calitate sunt cu mult mai rele, în comparație cu cele pe care le reclami. Multe companii de publicitate iau în considerare aspirațiile oamenilor de rând de a se evidenția din cadrul unei mase uniforme, subliniind în sloganele lor publicitare: „Da, aceste mărfuri sunt scumpe, dar ele sunt prestigioase și la modă”. La această metodă recurg multe culte religioase netradiționale. Pentru a ajunge la rezultatul dorit mișcările religioase trebuie să se opună întregii societăți și să ceară de la membrilor ei anumite sacrificii (de ordin material și spiritual). Religiile care nu solicită sacrificii de la membrii lor, de obicei, își încetează activitatea.

Numeroasele studii sociologice ale noilor religii demonstrează că majoritatea membrilor acestora sunt persoane tinere (în Republica Moldova aproximativ 80% din numărul membrilor au vârsta de 20-30 ani), bine educate și asigurate din punct de vedere material. Există culte religioase – Martorii lui Iehova, Cultul Penticostal, New Ade etc. –, mulți membri având

studii universitare și titluri științifice (mai ales, în domeniul tehnicii). Cultele religioase le creează o atmosferă de elitarism, neexistentă în societatea lor tradițională.

III. Pentru a fi competitive noile asociații religioase trebuie să propună enoriașilor un program concret de activitate. De aceea, în fruntea lor trebuie să se afle un „Dumnezeu foarte activ”, care să poată emite ordine și să controleze îndeplinirea lor. Există mișcări religioase, ai căror lideri – Aum Senreke, Frăția Albă etc. – se declară ei înșiși dumnezei, și grupe religioase, liderii cărora se autointitulează intermediari (mari proroci) între enoriași și divinitatea din ceruri – majoritatea cultelor neoprotestante. De obicei, ce-a de-a doua grupă de asociații religioase este mai stabilă. Enoriașii noilor religii nu au preferință pentru divinitățile abstracte.

Marele guru este considerat de enoriași părinte comun al mării familii religioase. Prin aceasta se și explică faptul că tinerii care în familiile lor nu îndeplinesc nici o muncă fizică, în organizațiile religioase netradiționale execută cele mai grele și necalificate munci. Tânărul nu este impus cu forța să le îndeplinească, cum cred majoritatea părinților, ci în urma comparării modului de viață al familiei sale cu cel al familiei religioase, acordă prioritate celei de-a doua familii și poate să întreprindă orice pentru prosperarea ei.

IV. Numeroasele studii sociologice demonstrează că majoritatea oamenilor au aderat la noile religii împreună cu rudele lor și prietenii. Doar puține persoane intră în aceste organizații influențate de învățătura teologică. Aceste studii confirmă justetea tezei lui Stark că principala „marfă religioasă” nu reprezintă credința, dar apartenența la un grup social important, care oferă multe bunuri materiale. De exemplu, în prezent în Africa de mare popularitate se bucură numeroase culte neoprotestante. Dacă la începutul secolului al XX-lea aici erau numai 10 mln. de creștini, atunci în anul 2000 numărul lor atingea cifra de 360 mln. Această creștere considerabilă a numărului enoriașilor este explicată nu de popularitatea credinței creștine, dar de faptul că africanii consideră această religie drept o corporație transnațională, membrii căreia locuiesc în toate țările lumii. Sărăcia îl impune pe africanul de rând să caute un loc de muncă în alte țări (mai ales, în Europa și S.U.A.), unde este ajutat atât din punct de vedere material, cât și informațional de către membrii cultelor religioase din care el face parte. Prin urmare, intrarea într-o organizație religioasă netradițională poate fi comparată cu procurarea unei polițe de asigurare: făcând regulat donații, participând la adunările organizației, efectuând anumite munci benevole etc. –, membrul asociației religioase este convins că în cazul apariției unor probleme el va fi ajutat de ceilalți membri. Spre deosebire de bisericile tradiționale creștine, această ajutorare are un caracter formal.

V. Precum orice companie este cointerată în creșterea pieței de desfacere a mărfurilor ei, așa și orice organizație religioasă se străduie să racoleze noi adepți. De aceea, majoritatea noilor culte manifestă un prozelitism foarte puternic, devenind concurenți importanți pentru bisericile tradiționale. Fiecare membru al cultului religios este obligat să racoleze noi membri, de aceasta depinzând statutul lui în ierarhia mișcării religioase. Un mijloc efectiv de recrutare a noilor enoriași este propaganda ideilor religioase:

a) Propaganda individuală, dependentă de particularitățile individuale ale fiecărui om. Această metodă este mai eficientă, însă necesită mai mult timp. Stark afirmă că: „Religia reprezintă o marfă de o folosință îndelungată și atitudinea față de fiecare client trebuie să fie individuală, ca în cazul procurării unui imobil sau a unei enciclopedii voluminoase”;

b) Măsuri propagandistice de mare importanță: seminare, conferințe, distribuirea materialelor propagandistice populației. Este cunoscut ce importanță are pentru reprezentanții noilor religii (mai ales, „Martorii lui Iehova”) distribuirea materialelor propagandistice – pe stradă, prin poștă și prin vizite la domiciliu.

VII. Conform regulilor economiei de piață, dacă o marfă este produsă de mai multe companii, ea se vinde mai bine. Concurând, producătorii sunt impuși în permanență să îmbunătățească calitatea mărfii și să micșoreze prețul ei, astfel marfa este mai solicitată de consumator [această lege acționează numai în țările cu o economie de piață funcțională. În Republica Moldova (stat bancrot, cu o populație săracă) legea respectivă nu acționează – mărfurile devin mai scumpe, iar calitatea lor rămâne la un nivel redus)].

În statele în care există un monopol confesional (Biserica de stat), nivelul de religiozitate al majorității populației este foarte redus, numai în țările cu un pluralism religios înalt (în primul rând, S.U.A.) noile religii prosperă. Iată de ce, folosind instituțiile de stat americane, neoprotestanții se străduie să lichideze orice obstacol în calea activității lor în țările CSI. Însă aceasta nu contribuie la prosperarea societății, ci la regresul ei.

Cu toate că schema lui Stark are numeroase neajunsuri, în era globalizării economice și a dominării politico-ideologice a S.U.A. cunoașterea legităților de funcționare a noilor religii are o importanță considerabilă.

Cele mai importante culte religioase, care au activat în această perioadă în Republica Moldova au fost: cultele neoprotestante – Biserica creștină baptistă, Biserica creștină de ziua a cincizecea (10%), Biserica adventistă (15%) și Martorii lui Iehova (30-35%), cultele sincretice orientale – Frăția Albă, Aum Senreke, Societatea conștiinței lui Crișna (vișnavă) și diverse grupări New Age. În continuare vom prezenta activitatea fiecărei asociații și fundații religioase netradiționale ținând cont de următoarele criterii: istoria organizației, doctrina religioasă, asemănarea cu alte curente religioase, proveniența (americană sau europeană), extinderea (răspândirea) organizației pe teritoriul republicii, raporturile ei cu structurile de stat și ambianța socială înconjurătoare.

Biserica creștină baptistă – în anul 1611, în baza reformei protestante a lui Martin Luther, la Amsterdam, a fost creată prima biserică baptistă, condusă de păstorul John Smith. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, devine o organizație religioasă transatlantică [în prezent își are centrele de conducere în Brooklin (New-York) și Amsterdam]. Specificul credinței constă în libertatea de decizie în ceea ce privește momentul botezului persoanei. Baptiștii cred că pentru a ajunge la Dumnezeu este nevoie doar de medierea lui Isus Hristos, fără nici o intervenție din partea preoților. Eshatologismul lor este moderat, ei nu susțin ideile apocaliptice radicale, referitor la un „Sfârșit al Lumii” imediat. Doctrina lor religioasă este cel mai mult apropiată de doctrina bisericii adventiste, deosebindu-se în multe privințe de cea a Martorilor lui Iehova (baptiștii sunt neoprotestanți moderați și conservatori, iehoviștii – radicali și intrasigenți). Această asociație religioasă este una dintre cele mai mari (72 mln. de oameni în anul 2000) și mai bogate (la 14 mlrd de dolari) biserici neoprotestante din lume. În prezent, unul din conducătorii Bisericii creștine baptiste este ex-președintele S.U.A. (20.01.1977 – 20.01.1981) Jimmy Carter. Cele mai multe biserici locale baptiste se află în or. Chișinău și Bălți, raioanele Ocnița, Dondușeni, Briceni și în UTA Găgăuzia. Baptiștii colaborează cu instituțiile de stat și sociale (recunosc însemnele statului, nu refuză intervențiile medicale (transfuziile), dar conlucrează, în principal, cu „frații” și „surorile” lor.

Biserica adventistă (din lat. *Adventus* – „venire”, în germ. *Adventismus*, în engleză *adventism*) – a fost fondată în S.U.A. de baptistul W. Miller în anii 1830-1831. La începutul secolului al XX-lea se răspândește și în Europa, fiind în prezent una din cele mai mari biserici neoprotestante din lume (16 mln. de enoriași în anul 2000). Doctrina religioasă a adventiștilor este asemănătoare cu cea a baptiștilor – ei susțin libertatea de decizie în ceea ce privește momentul botezului persoanei, că pentru a ajunge la Dumnezeu este nevoie doar de medierea lui Isus Hristos, fără nici o intervenție din partea preoților. Spre deosebire de alți evangheliști,

advenții predică inevitabilitatea celei de-a doua veniri a lui Isus Hristos pe pământ, după care va fi instaurat imperiul de 1000 de ani al lui Dumnezeu („regatul divin”). Adepții cultului sărbătoresc sâmbăta ca zi de odihnă (precum în iudaism). Biserica adventistă este una din cele mai avute religii din lume, capitalul ei fiind estimat la 8-9 mlrd de dolari.

Cei mai mulți adventiști sunt în orașele: Chișinău, Bălți, Ocnița, Briceni. Cu toate că nu refuză colaborarea cu structurile sociale (participă la diverse acțiuni de caritate – ajută din punct de vedere material orfelinele), consideră societatea mondenă absolut imperfectă (păcătoasă), nefiind necesar un contact puternic.

Asociația creștinilor de ziua a cincizecea a fost înființată în S.U.A. (New York) la sfârșitul secolului al XIX-lea. S-a răspândit în mod vertiginos în toată lumea, devenind la sfârșitul secolului al XX-lea cea mai mare biserică neoprotestantă (119 mln. de enoriași în anul 2000). Denumirea e legată de un mit, conform căruia ar fi avut loc coborârea sfântului duh asupra apostolilor în a cincizecea zi după înălțarea în ceruri a lui Hristos. Adepții acestui cult religios susțin libertatea de decizie în ceea ce privește momentul botezului persoanei, considerând că pentru a ajunge la Dumnezeu este nevoie doar de medierea lui Isus Hristos, fără nici o intervenție din partea preoților. Spre deosebire de alți neoprotetanți, creștinii de ziua a cincizecea nu recunosc continuitatea (moștenirea) apostolică, tainele și sacralitatea religioasă (icoanele și crucea) sunt interzise. Rugăciunile lor se petrec în atmosfera unei excitații nervoase extreme (asemănătoare cu a iehoviștilor). Este una dintre cele mai bogate biserici netradiționale din lume având un capital de 20-22 mlrd. de dolari. Cei mai mulți creștini de ziua a cincizecea în Republica Moldova se afla în Briceni, Ocnița, Edineț. Privitor la contactele cu societatea și structurile de stat, acest cult religios este unul dintre cele mai izolate, colaborând numai cu adepții lor religioși³⁸.

Martorii lui Iehova – este cea mai populară și influentă (împreună cu Biserica creștină baptistă) organizație neoprotestantă din Republica Moldova. Acest cult religios a fost creat în anul 1879 în Pensilvania (S.U.A.) de către un adventist de origine evreiască, Charles Russell (deoarece întemeietorul și primii conducători erau evrei, această asociație religioasă este doctrinar și terminologic foarte aproape de iudaism). În anul 1884 Russell a înregistrat organizația „Asociația Turnului de pază din Sion și a Tratelor Pensilvaniei”. În anul 1921 asociația respectivă își schimbă denumirea în „Martorii lui Iehova”³⁹. Pe parcursul secolului al XX-lea activitatea ei s-a extins în peste 233 de țări ale lumii, având în prezent 14,5 mln. de enoriași (în Republica Moldova 30-35% din neoprotetanți aparțin acestui cult religios)⁴⁰. Dispune de un capital estimat la 8 mlrd. de dolari. Sediul mondial al iehoviștilor (Consiliul de Conducere) se află în Brooklin (New York). În Germania au un centru poligrafic performant, unde editează diverse materiale propagandistice, din care evidențiem două broșuri lunare *Turnul de veghere* (este editat în 125 de limbi cu un tiraj de 20 mln. de exemplare, având un caracter de culturalizare) și *Treziți-vă* (este editat în 81 de limbi, cu un tiraj de 18 mln. de exemplare, având un caracter de propagare a religiei).

Doctrina acestei organizații diferă mult de cea creștină – iehoviștii sunt milenariști exaltați, propăvăduind instalarea imediată a unei ordini bazate pe statul teocratic. C. Russell afirma în anul 1874 că: „Armagedonul (ultima luptă între forțele răului și binelui) va avea loc în 1914, când se va sfârși timpul păgânilor și va fi instaurat pe pământ «Regatul lui Dumnezeu», condus de prorocii Vechiului Testament”⁴¹.

Iehoviștii au anunțat „Sfârșitul Lumii” de mai multe ori – în anii 1918, 1925, 1935, 1975. În prezent, conducătorii acestui cult religios nu fixează un termen concret al „Sfârșitului Vremurilor”, anunțând că el va avea loc până în anul 2050 (când problemele cu care se confruntă astăzi omenirea vor deveni catastrofale, de nerezolvat). Iehoviștii neagă eternitatea

sufletului și existența iadului-raiului, susținând, în același timp, ideea mântuirii iehoviștilor și a pieirii tuturor oamenilor de altă credință. Caracteristic pentru iehoviști este tendința de a trăi conform învățaturii biblice (constituția iehoviștilor). Orice activitate ei încearcă s-o justifice bazându-se pe învățătura Vechiului și Noului Testament. Însă, deși o recunosc drept sfântă, apreciază *Biblia* ca imperfectă, întreprinzând o tentativă de a o traduce corect în anul 1950 (*Adevărata Biblie*). În această carte, nerecunoscută de alte religii, se afirmă că Isus Hristos n-a fost răstignit pe cruce (conform tradiției romane), dar pe un stâlp (conform tradiției iudaice). De aceea iehoviștii nu recunosc crucea, moștenirea apostolică, tainele și sacralitatea creștină. Ei susțin libertatea de decizie în ceea ce privește momentul botezului persoanei, afirmând că pentru a ajunge la Iehova este nevoie doar de medierea lui Isus Hristos (trimisul lui Dumnezeu), fără nici o intervenție din partea preoților. Martorii lui Iehova neagă necesitatea unui contact cu alte religii creștine (ecumenismul), pe care îi denumesc „Curva babiloniană”, considerând justă numai credința lor. Iehoviștii sunt cosmopoliți desăvârșiți, nerecunoscând specificul etnic și rasial al enoriașilor lor, fiind părtașii multiculturalismului global american⁴².

Spre deosebire de alți neoproteștanți, iehoviștii participă activ în campania de racolare a noilor enoriași. Prozelitismul lor este bine organizat și finanțat (majoritatea misionarilor sunt pregătiți în „Școala Biblică halaad” din Pensilvania). În perioada anilor 1991-1997 s-a manifestat un prozelitism de masă – predicile iehoviștilor se efectuau în parcuri, gări, biblioteci etc., iar din anul 1998 propagarea ideilor iehoviste se realizează în mod individual – prin vizite la domiciliu, prin răspândirea individuală a literaturii acestui cult. Datorită prozelitismului activ al iehoviștilor, în Republica Moldova au fost racolați mulți intelectuali tineri – juriști, medici, ingineri, filologi, biologi etc. Cei mai mulți iehoviști locuiesc în Chișinău, Edineț, Bălți, Briceni și în UTA Găgăuzia.

Iehoviștii nu recunosc însemnele statului, pe care îl califică drept „Marea fiară”, sunt apolitici (cu toate că au susținut înființarea statului Israel), refuză să facă serviciul militar (spun că *Biblia* le interzise să pună mâna pe armă), refuză anumite contacte medicale (intervențiile chirurgicale, transfuziile). Au fost înregistrate numeroase cazuri când iehoviștii maturi refuzau transfuzia de sânge pentru copiii lor, preferând moartea acestora decât să încalce prescripțiile biblice (în Republica Moldova un astfel de caz a avut loc în anul 1996 la Bălți)⁴³. Din cauza radicalismului și izolaționismului religios acest cult neoproteștant poate fi calificat drept distructiv pentru societățile și structurile de stat contemporane.

Deși în perioada examinată cultele neoproteștante au înregistrat un randament semnificativ, mai populare au fost cele patru asociații sincretice orientale – Asociația Crișnaiților (vișnaivii), Frăția Albă, Aum Senreke și diverse grupuri New Age. Cronologic această perioadă poate fi împărțită în câteva etape: anii 1991-1993 – activitatea cultului Crișnait și a Frăției Albe, anii 1994-1996 – activitatea cultului japonez Aum Senreke, din anii 1995-1996 și până în prezent activitatea diverselor grupuri New Age. Spre deosebire de organizațiile neoproteștante, care activează în această regiune o sută de ani și au o structură doctrinară stabilă, asociațiile religioase orientale sunt foarte eclecticice și instabile – activează eficient o perioadă scurtă de timp (2-3 ani), apoi se autodizolvă sau se unesc cu alte culte sincretice orientale.

Primul cult oriental, apărut în Republica Moldova încă în anul 1990, este Asociația Crișnaiților (vișnaivilor). Această organizație religioasă a fost înființată în India (1962), reprezentând o variantă de export a hinduismului tradițional. Parte componentă a Comitetului Hindus Mondial (organizație fundamentalistă și naționalistă, care coordonează acțiunile hindușilor radicali în lupta lor contra vesternizării țării și pentru popularizarea culturii și religiei hinduse din exteriorul Indiei), Asociația Crișnaiților reprezintă o organizație ezoterică

orientală. Doctrina ei religioasă se bazează pe următorii piloni de bază: venerarea uneia din cele mai populare zeități ale hinduismului tradițional – zeul Crișna⁴⁴, propagarea modului sănătos de viață – adeptii acestui cult sunt vegetarieni; propagarea ascezei și a colectivismului exhaustiv (crișnaiții locuiesc în apartamente și case comune), apoliticismul și cosmopolitismul deplin practicat de crișnaiți⁴⁵.

Spre deosebire de hinduismul tradițional, crișnaismul reprezintă o „religie de masă” – simplitatea și atractivitatea stau la baza popularității cultului. Adeptul acestui cult nu are nevoie de idei filosofice și religioase sofisticate, principalul este să-l venerezi pe Crișna și să îndeplinești toate ordinele liderilor organizației.

În fosta U. R. S. S. la sfârșitul anilor '60 ai secolului trecut 1/3 din populație simțeau nevoia de idei raționale și de diverse organizații, precum Asociația Crișnaiților – o religie spirituală orientală clasică. De aceea, acest cult a devenit atât de popular în primii ani după destrămarea Uniunii Sovietice pentru o parte semnificativă a populației (mai ales tineri) noilor state independente, care nu mai era satisfăcută de mercantilismul societăților tradiționale. Era ciudat să întâlnești în anii 1991-1993 în centrul Moscovei sau al Chișinăului (Asociația a activat numai în marele orașe ale C. S. I., doar începând cu anul 2001 au fost deschise lăcașuri de cult crișnaite în localitățile rurale din Siberia și din Caucaz) tineri rași pe cap și îmbrăcați în haine din materie portocalie, când temperatura era de -30°, cântând voios imnul religios „Hare Crișna – Hrana Vieții”. La stațiile de troleibuz și de autobuz din Chișinău crișnaiții vindeau cărți religioase hinduse, dar ele nu au avut succes deosebit în rândurile populației. Crișnaismul exclude orice posibilitate de a integra în cadrul doctrinei lui religioase tradițiile culturale și religioase locale, propagând cu insistență numai dogmele hinduse, atât de bizare și necunoscute pentru majoritatea populației Republica Moldova. De aceea, cu toate că acest cult religios a fost foarte popular în perioada 1991-1993, pe parcursul anilor și-a pierdut o mare parte din enoriași, devenind un cult secundar. În prezent, se întreprind numeroase încercări de a reanima activitatea Asociației Crișnaite, la Moscova fiind edificat (2003)⁴⁶, cu ajutorul financiar și informațional al Indiei, un centru cultural și religios crișnait ultramodern, dar acestui cult îi va fi foarte greu să-și recapete popularitatea.

Un interes deosebit pentru istorici și culturologi reprezintă activitatea organizației religioase ultraradicale „Frăția Albă”, care a fost foarte populară în anii 1992-1993, perioada marilor privatizări și a conflictelor politice și militare sângeroase din spațiul ex-sovietic.

Există două istorii ale „Frăției Albe”: una vizibilă și una tainică, secretă, dar reală. Mișcarea religioasă „Frăția Albă” a apărut datorită eforturilor lui Iuri Krivonogov. În perioada sovietică Krivonogov a lucrat în Institutul de Psihoterapie și Neurologie din Kiev, devenind doctor în științe tehnice. Încă în anii '80 Krivonogov a început să se intereseze de cărți oculte vechi, în care se descriau diverse metode de aservire (subjugare) a oamenilor. Bazându-se pe aceste informații ezoterice și pe cele obținute de la K. G. B. (a colaborat cu Centrul de psihoanaliză al K. G. B.-ului din Nikolaev, condus de colonelul Iașkov), a elaborat, în perioada anilor 1988-1989, patru broșure, în care erau descrise diverse metode de dirijare practică a oamenilor moderni – influența hipnozei și autohipnozei asupra activității normale a oamenilor, au fost analizate coraportul dintre individ și familia lui și metodele de blocare a legăturilor apărute.

După destrămarea Uniunii Sovietice, Krivonogov și colegii lui au obținut o posibilitate reală de a verifica cunoștințele lor teoretice în mod practic, înființând la Kiev în anul 1990 Institutul de Autocunoaștere și Studiere a Metodelor de Iogă „Atma”. Acest institut se ocupa cu propagarea diverselor idei ezoterice în rândurile populației. La una din lecții, Krivonogov a întâlnit-o pe Maria Țvigun, propunându-i să devină „salvatoarea” omenirii. La sfârșitul anului 1990 a fost înființat un cult religios universal „Iusmalos”, mai cunoscut fiind sub denumirea de „Marea Frăție Albă”. Activitatea practică a început în vara anului 1991 la

Nikolaev (unde locuia vechiul cunoscut al lui Krivonogov – Iașkov). Aici au fost tipărite primele materiale propagandistice (un tiraj de 100 mii de exemplare) și s-a constituit aparatul de conducere a organizației, alcătuit din 12 persoane (apostoli). Principalii lideri erau: Maria Țvigun („Maria Davis Hristos”), I. Krivonogov („Ioan Svami – Ioan Botezătorul”) și Vitali Kovaliciuk (arhiepiscopul). Racolând câteva sute de enoriași din Ucraina și Rusia (aproximativ 400-500 de oameni), ei au plecat în pădurile din Vladimir, unde a avut loc prima ceremonie a Frăției Albe. La această ceremonie a fost prezentată zeitatea supremă a organizației – Maria Davis Hristos – și a ierarhilor ei. Krivonogov întreținea legături cu Iașkov prin intermediul fostului lui coleg Genadi Polișciuk, primind sume considerabile de bani și instrucțiuni pentru organizarea activității eficiente a cultului.

În anul 1992 începe activitatea vizibilă a „Frăției Albe”. Sediul central al organizației aflându-se la Kiev. A început o campanie activă de prozelitism, care s-a desfășurat pe teritoriul european al Rusiei, în Ucraina, Belarus, R. Moldova (au fost semnalate cazuri de prozelitism iusmailian și pe teritoriul României – Suceava, Iași), racolând 10 mii de adepți (în R. Moldova au activat 400-500 de persoane, 90% din care erau locuitori ai Chișinăului). În materialele propagandistice ale organizației se afirma că au fost racolați peste 600 de mii de oameni.

Doctrina religioasă a acestei mișcări a fost expusă în „Evanghelia Albă”, în care se afirma că pe pământ a venit de acum mesia (dumnezeul viu), având denumirea de Maria Davis Hristos, care reprezintă „Alfa și Omega, Începutul și Sfârșitul” omenirii. Mesia trebuia să lupte cu antihristul, numit „Emanuil” (dușmanii „dumnezeului viu”). Se anunța că pe data de 24 noiembrie 1993 „va avea loc Armagedonul și Sfârșitul Lumii, în care va pieri toată lumea, cu excepția a 144 de mii de adepți ai Frăției Albe” (această organizație n-a avut niciodată atâtea membri). În luna iunie 1993 a fost fixat locul unde trebuia să se realizeze „Sfârșitul Vremurilor” – piața de lângă biserica Sofia din Kiev. Enoriașilor li s-a ordonat să îndure cu stoicism toate represivitățile la care vor fi supuși din partea „antihristului Emanuil” și a slugilor lui (organele de stat, biserica oficială, jurnaliștii etc) și să se adune la Kiev pe data anunțată pentru a fi mântuiți. În timpul acestui eveniment Maria Davis Hristos trebuia să fie crucificată de slugile Satanei, după care trebuia să se realizeze „Sfârșitul Lumii”.

Se declara că mesia era o întruchipare a două începuturi (origini): feminin (Maria) și masculin (Hristos). În realitate „noul Dumnezeu” era Maria Țvigun (Krivonogova), născută la Donețk, membru a P.C.U.S., fostă bibliotecară și jurnalistă, care în perioada anilor 1989-1990 a încercat, fără succes, să devină deputat în parlamentul republican. „Zeitatea Comsomolista”, cum a fost nominalizată de către ziarul „Komsomoliskaia Pravda” în anul 1993, a avut un băiat cu primul ei soț, pe care l-a blestemat pentru refuzul de a fi membru al Frăției Albe.

Eshatologismul Frăției Albe a fost preluat de Krivonogov din „Apocalipsa” lui Ioan, la care au fost adăugate multe materiale oculte budiste și hinduse. Aceste materiale apocaliptice erau publicate în ziarele organizației „Iusmalos” și „Atma”. Lexicul „Frăției Albe” era foarte agresiv și vulgar. Enoriașii cultului erau chemați să lupte împotriva „sataniștilor”:

- a. Biserica ortodoxă, „unde nu mai există o credință adevărată”. S-au semnalat numeroase cazuri când iusmalienii au atacat bisericile creștine, încercând să le incendieze;
- b. Organele de ordine, care uneori îi arestau pe cei mai activi membri ai cultului;
- c. Jurnaliștii (mai ales, acei de ziarele „Komsomoliskaia Pravda” și „Kievskie Vedomosti”), care scriau în mod critic despre activitatea Frăției Albe.

Ideile „distructive” ale lui Krivonogov erau popularizate de numeroși membri tineri ai organizației. Îmbrăcați în haine albe, precum „divinitatea lor supremă”, ei ieșeau în centrul Chișinăului sau al Moscovei și încercau să racoleze noi adepți.

Majoritatea enoriașilor cultului erau persoane tinere (până la 20 de ani – 70-80%), însă conducerea lui era alcătuită din persoane cu vârsta de 30-40 de ani. Noul membru al cultului

era pregătit pentru a deveni „un adevărat” iusmailean - la început tânărul trebuia să fie adus într-o stare de încordare absolută (i se interzicea să doarmă, să se alimenteze normal și era supus unor meditații colective), apoi i se crea o stare de stres permanent – până când diminuau capacitățile intelectuale și analiza critică, persoana devenind un adevărat zombi.

Adeptii cultului erau impuși să-și vândă apartamentele și bunurile materiale pentru a locui împreună cu „frații” lor adevărați. Plecarea tinerilor din familii a trezit îngrijorarea părinților, care au înființat o organizație specială „Poreatunok”, pentru a coordona lupta pentru salvarea copiilor lor. Organele de ordine însă, până la 23 noiembrie, n-au întreprins nimic pentru a anihila activitatea acestui cult apocaliptic.

Pe data de 23 noiembrie 1993 la Kiev s-au adunat aproximativ 3 mii de membri ai „Frăției Albe” (din Chișinău au plecat toți enoriașii acestui cult), care au venit la biserica Sofia, așteptând „Sfârșitul Lumii” promis. Însă, așteptând câteva ore, în loc de mesia (care se afla în interiorul bisericii) au apărut unitățile speciale ale Ministerului de Interne ucrainean, arestându-i pe liderii și membrii de rând ai „Frăției Albe”.

În anul 1994 conducătorii (trei la număr) „Frăției Albe” au fost judecați, fiind condamnați la diverși ani de închisoare (între 4 și 9 ani). Cu toate că organizația „Frăția Albă” n-a fost dizolvată, fiind condusă de G. Polișuk, după ieșirea din închisoare a liderilor acesteia a avut loc scindarea ei. Maria Țvigun și Kovaliciuk l-au criticat pe Krivonogov și adeptii lui pentru că „n-au calculat corect Sfârșitul Lumii și pentru că o bătea pe Maria Davis Hristos”. Acest cult religios există și în prezent în Ucraina, însă nu se bucură de popularitate⁴⁷.

Importanța activității „Frăției Albe” constă în faptul că s-a demonstrat cât de periculoase sunt cultele apocaliptice pentru societățile slab dezvoltate și oportunitatea anihilării activității unor organizații religioase asemănătoare la etapa incipientă.

În perioada 1993-1995 în Republica Moldova a activat cultul religios ultraradical AUM Shinrikyo (Adevărul Suprem). Această organizație religioasă a fost înființată în anul 1986 de către cetățeanul japonez Chizio Matsumoto (denumit de adepti Shoko Asahara (marele învățător). Matsumoto s-a născut în anul 1955, a învățat la o școală pentru copii orbi; după câteva afaceri nereușite, chiar fiind arestat, a călătorit în Himalaya, ulterior înființând o organizație religioasă nenumeroasă (alcătuită numai din 20 de persoane). El afirma că a primit revelația budistă și puterea de a se ridica de la pământ⁴⁸. Doctrina religioasă a organizației reprezenta un sincretism al budismului lamaist (tibetan), al creștinismului și al daosizmului⁴⁹.

Când cultul personal al lui Asahara a devenit elementul central al noii religii, noii enoriași ai cultului erau impuși în momentul „inițierii” (denumită și „inițiere în Cristos”) să procure cu mulți bani o picătură de sânge a marelui guru Asahara (un gram de sânge costa 10 mii de dolari americani), pentru a fi legați spiritual și corporal cu „cel mai mare proroc al tuturor timpurilor”⁵⁰.

Conform învățăturii lui Asahara, membrii cultului trebuiau să se autoperfecționeze prin numeroase meditații, practicarea yogăi, a astrologiei și sub îndrumarea liderilor AUM să ajungă la starea denumită „energia spirituală Kundaluni”, când omul este dependent totalmente de voința conducătorului lui spiritual. Cei mai importanți membri ai cultului erau grupați în așa-numita „sanga”, ce reprezenta o comunitate de călugări, care au rupt toate legăturile cu lumea înconjurătoare și erau pregătiți pentru a îndeplini orice poruncă a lui Asahara⁵¹.

Pentru racolarea noilor enoriași AUM Shinrikyo deschidea centre de practicare a Yogăi, a astrologiei și cursuri de lupte marțiene. În cadrul lor instructorii foloseau diverse substanțe psihotropice și hipnoza pentru a-i transforma pe tineri în *zombi* [(fanatici, care nu posedă o gândire rațională (critică) și sunt absolut dependenți de voința conducătorului lor)].

Membrii cultului propagau în mod aprig ideile lui religioase în școli și universități. AUM a avut numeroase saituri pe Internet, însă fără a-și arăta adevăratele intenții distructive.

Până în anul 1992 AUM Shinriko era o organizație religioasă populară (având în anul 1991 peste 10000 de adepți în toată lumea) și bogată (dispunea de un miliard de dolari americani). Începând cu anul 1992 a început o radicalizare a doctrinei și a activității acestui cult religios. În acest an a fost formulată ideea despre necesitatea realizării „unui sfârșit al vremurilor pentru necredincioși” (care nu erau membri ai AUM Shinrikyo)⁵². Această radicalizare s-a constituit în urma unor legături speciale pe care le-a stabilit conducerea AUM cu multe personalități din sferele politică și criminală din Rusia și din țările CSI.

Primele contacte între reprezentanții oficiali ai AUM Shinrikyo și liderii Rusiei au avut loc în luna martie 1992, când unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai președintelui Federației Ruse, Oleg Lobov⁵³ (pe atunci șeful Consiliului de securitate), s-a întâlnit cu Asahara în timpul vizitei acestuia la Moscova. Asahara s-a întâlnit în 1992 și cu alte oficialități din Kremlin, printre care vicepreședintele Alexandr Ruțkoi, fiind chiar preconizată o întâlnire cu Boris Elțin, dar care n-a avut loc. Pe liderii Rusiei îi interesau banii lui Asahara – la prima întâlnire cu „marele proroc japonez” Lobov a primit un cadou (mită) în sumă de cinci milioane de dolari americani⁵⁴.

Pentru ca „prietenia” între liderii Rusiei și conducerea AUM să fie efectivă a fost înființată o Universitate Ruso-Japoneză, prin intermediul căreia se efectua finanțarea activității cultului în Rusia și în țările CSI. Presa rusă a stabilit că AUM Shinrikyo a cheltuit în fiecare an (1992-1995) în țările CSI 60-70 mln. de dolari americani, din care aproximativ 15-20 mln. dolari pentru mituirea personalităților oficiale⁵⁵.

În afară de Rusia, AUM și-a desfășurat activitatea în Ucraina și în Republica Moldova. În țara noastră acest cult religios s-a aflat sub patronajul unui vicepremier foarte influent (nu putem divulga numele acestei persoane, deoarece în prezent ea este foarte influentă în sfera financiară și în cea politică a republicii)⁵⁶.

Disponând de sume semnificative de bani și având o acoperire politică puternică, AUM Shinrikyo a desfășurat în țările nominalizate în perioada anilor 1993-1995 o activitate imensă. Au fost deschise peste șase mii de centre sportive, astrologice și religioase; a fost cumpărat timp de antenă la radiostațiunea „Maiak” și la canalul de televiziune „TV 6”, care erau recepționate zilnic și în Republica Moldova, în fiecare lună pe stadioanele din Kiev, Chișinău și Moscova aveau loc concerte de muzică astralo-religioasă ale acestui cult; au avut loc măsuri propagandistice în instituțiile de învățământ superior (ale AUM) etc. Numărul adeptilor AUM a depășit în anul 1995 cifra de 40000 de oameni (în Japonia el era până la 10 mii). În Republica Moldova a AUM Shinrikyo a avut 2000 de membri, în orașele Chișinău și Bălți – foștii enoriași ai „Frăției Albe” și ai „Societății Crișnaite”, precum și persoane care se interesau de cultura și religiile orientale. Activitatea acestui cult era coordonată de organizația „Nufărul Alb”, al cărei sediu central se afla în satul „Elițk” din regiunea Lipețk.

După cum s-a menționat, scopul final al acestui cult religios era înfăptuirea unei apocalipse pentru „necredincioși”. Pentru realizarea acestui scop Asahara și adepții lui au primit din CSI logistica și tehnologiile necesare. Au fost dobândite gaze toxice (mai ales, Sarin) și tehnologiile pentru fabricarea lor industrială; militarii ruși au vândut organizației două elicoptere și 200 de pistoale-automat de tip „Kalașnikov”. În timpul vizitei lui Asahara la Moscova în luna august 1993 (el a vizitat Federația Rusă de opt ori) i s-a organizat o excursie în Naro-Fominsk, unde a vizitat unitățile diviziei de blindate „Cantemir” – aici a încercat să cumpere mașini militare și a propus militarilor ruși să pregătească 20 de tineri japonezi pentru a deveni tankiști⁵⁷.

Senatorul american Sam Nunn a declarat în anul 1996 că: „AUM a încercat să acționeze din Rusia un sistem laser în valoare de 500000 de dolari și 400 de măști de protecție antigaz. De asemenea, reprezentanții AUM intenționau să cumpere în Rusia material nuclear și un teren ce conține uraniu în Australia”⁵⁸.

Liderii AUM au înființat o „grupă științifică”, alcătuită din 50-60 de tineri savanți (chimisti și ingineri) din țările CSI, care au pregătit baza logistică militară a organizației pe teritoriul Regatului Nipon. Specificul pregătirilor apocaliptice ale AUM Shinrikyo au constat în faptul că ele trebuiau să fie realizate numai în Japonia, însă dacă liderii organizației ar fi pregătit apocalipsa și în CSI, ținând cont de numărul mare de fanatici și de nepăsarea autorităților, se poate de presupus că numărul „necredincioșilor” omorâți ar fi fost cu mult mai mare decât cel al persoanelor decedate (12) în metroul din Tokio⁵⁹.

În anii 1995-1996 în Republica Moldova a început popularizarea unor idei mistico-religioase ale mișcării „Religia Viitorului” („New Age”), care s-a realizat prin mai multe căi: muzică și filme, magie și spiritism; New Age se bucură de popularitate printre studenții care au studiat în Europa Occidentală și în S.U.A. Se consideră că în prezent în Republica Moldova există până la 4000 de membri s-au simpatizanți ai mișcării New-Age⁶⁰.

Organizația „Religia viitorului” a fost creată în anii '70-'80 ai secolului al XX-lea concomitent în Europa Occidentală și în S.U.A., reprezentând un sincretism al diverselor credințe: ocultism, teosofie, astrologie, panteism și diferite credințe naturale (adoratorii zeilor). Comparativ cu bisericile creștine tradiționale și cu majoritatea religiilor neoprotestante, New Age nu are o structură organizatorică strictă și o doctrină religioasă unică. Ea activează sub acoperirea diverselor centre ecologice, medicale, de învățământ și culturale. Principiile de bază ale acestei religii au fost formulate încă în secolul al XVIII-lea, când în Europa Occidentală unii reprezentanți ai iluminismului, romantismului, filosofi idealști, adepți ai nihilismului camuflat sau deschis au contestat parțial ori total viziunea creștină asupra lumii, creând condiții favorabile pentru apariția unui șir întreg de mișcări mistico-religioase. Creșterea popularității acestei religii este condiționată de neîncrederea în prezentul instabil și de nesiguranța în ziua de mâine, decepționarea oamenilor de instituțiile actuale de putere și de religiile tradiționale existente. După cum afirmă Robert Smith, unul din ideologii New Age: „Religia creștină este desuietă și autoritară, timpul căreia a expirat, instituțiile politice nu sunt în stare să guverneze efectiv lumea contemporană, iar medicina actuală nu lecuiește corect oamenii”⁶¹.

Adepții acestui cult religios consideră că cosmosul reprezintă un corp integral și viu, înzestrat cu simpatii și antipatii, având o lumină și un foc tainic, care trebuie să fie cunoscut de oameni. Prin intermediul imaginației sau cu ajutorul unui intermediar [îngeri, duhuri (spirite), ritualuri] oamenii sunt în stare să stabilească contacte cu lumile superioare și inferioare. În urma unui proces îndelungat de transformări spirituale oamenii vor cunoaște toate tainele cosmosului și ale Divinității supreme. Scopul final al acestor transformări spirituale este de a ajunge la starea gnosis⁶², care reprezintă forma supremă a cunoștințelor, un echivalent al salvării creștine. Această stare este constituită din doctrine filosofice și din doctrine ezoterice, care sunt transmise de la învățător la elev prin intermediul diferitelor grade de inițiere⁶³.

Majoritatea adepților acestui cult sunt de părerea că „divinitatea” nu există în exterior, dar numai în interiorul omului. Preluând ideea psihologului suedez Karl Jung privitor la existența „Dumnezeului nostru”, în opinia lor, cauza tuturor problemelor existente este imposibilitatea oamenilor de a cunoaște „divinitatea proprie”, ceea ce se poate realiza doar cu ajutorul unor tehnici sofisticate (magia și astrologia), care ar extrage din interior „divinitatea noastră ascunsă”⁶⁴. Ideologii „New Age” afirmă că în prezent zodia Peștelui (perioada

creștinismului) este înlocuită cu cea a Vărsătorului – când religiile monoteiste vor dispărea, fiind înlocuite de o religie globală (epoca de aur). În această lume „ideală” vor trăi oameni perfecți și hermafrodiți, care vor cunoaște toate tainele Cosmosului. Adepții acestui cult îl apreciază pe Isus Hristos ca pe un model pentru imitare, care poate să apară în diferite perioade istorice și la diverse popoare. După cum susțin adepții grupului englez „Societatea eterică”, liderii lor primesc în permanență informații de pe Venus, unde locuiește Isus Hristos⁶⁵.

Prin urmare „New Age” reprezintă, în mare măsură, un cult anticreștin⁶⁶.

Cu toate că grupările „New Age” din Republica Moldova n-au încercat să-și realizeze ideile lor teoretice, criza catastrofală în care se află astăzi societatea noastră le va determina să-și radicalizeze activitatea: prozelitivismul lor va deveni mai insistent (mai ales, în rândul tineretului); va crește izolarea lor de societate, considerată imperfectă (mulți adepți ai acestui cult religios cred în existența unei lumi perfecte pe alte planete (Andromeda, Sirius, Ciclamena etc.), reprezentanții cărora vor veni pe pământ și vor rezolva toate problemele materiale și spirituale ale omenirii)⁶⁷; vor apare noi mesii, care, înființând niște organizații religioase funcționale, vor reprezenta un pericol semnificativ pentru stabilitatea societății, concurența între bisericile tradiționale și „Noua Religie” va deveni mai aprigă.

În perioada examinată în Republica Moldova n-a fost înregistrată activitatea unor culte neoprotestante sau sincretice, care sunt foarte populare și influente în țările limitrofe – „Biserica scientologică”, „Biserica unificării a lui San Mung Moon”, „Ma Hik'ary”, „Meditația transcendențială”, „Religia Bahá'í”, „Biserica creștină a ultimilor sfinți” (Mormonii). În opinia noastră aceasta se explică prin provincialismul caracteristic acestui stat.

Disidența temerară, pe alocuri agresivă, amplificată de numeroase culte netradiționale, poate fi un semnal pentru ruperea șabloanelor ce au constituit până acum această latură a existenței umane. Pretențiile marilor religii de a contacta cu divinitatea, folosind instrumentele milenare, pun în pericol succesul la public. Tendința Occidentului de a se depărta de Dumnezeu este deja vizibilă. Pregătit să ia cu asalt mileniul trei, omul uită din ce în ce mai des să privească spre Cer. Acum el a aflat că setea lui de credință poate fi potolită foarte ușor datorită „facilităților” oferite de diferite religii. Este încă prematur să prognozăm care va fi viitorul religiilor netradiționale. Cu elementele de care dispunem azi, putem fabula la nesfârșit, construind o sumedenie de scenarii dintre cele mai neașteptate. Esențial pentru umanitate este ca ofensiva noului pe terenul vieții spirituale să nu depășească limitele, dincolo de care contactul omului cu Dumnezeu poate fi perturbat sau, mai grav, poate să dispară definitiv.

NOTE

¹ Nu cunoaștem datele privitor la activitatea organizațiilor religioase neoprotestante și orientale din Transnistria.

² De obicei, denumim cultele neoprotestante și orientale secte [de la lat. *secta* – comunitate religioasă (închisă), alcătuită numai din adepții unei doctrine confesionale], ceea ce nu e corect din punctele de vedere istoric și juridic. Istoric, deoarece toate confesiile creștine, inclusiv catolicii și ortodocșii, provin de la o sectă iudaică apărută în Palestina în sec. I e., care și-a extins activitatea și și-a modernizat doctrina ideologică, fiind denumită religia creștină. Juridic, pentru că termenul de „sectă” are o semnificație negativă de religie ilicită (cult distructiv). În Rusia, România, Ucraina sunt cunoscute multe procese juridice, când Judecata de Stat se pronunță pentru interzicerea termenului de „sectă”. Vom denumi aceste culte religioase organizații (mișcări) religioase netradiționale care își au majoritatea enoriașilor în străinătatea îndepărtată, sediile și liderii (conducătorii) în SUA, Japonia, India etc., reflectă tradițiile culturale ale altor popoare; noi culte religioase, fiindcă, în comparație cu Ortodoxia, Catolicismul, au apărut 150 de ani în urmă.

³ Nikolai Konstantinov, *Деятельность неопротестанских сект в России и в странах СНГ (1990-1997)*, M., 1999, p. 32.

⁴ *Ibidem*, p. 37-46.

- ⁵ *The Economist*, nr. 5, 1990 (date statistice), p. 20-23.
- ⁶ Date preluate din emisiunea „Рынок и человек” a postului de radio german „Doce Wele” – 1998 (din radioarhiva a autorului).
- ⁷ Vezi emisiunea „Arena” – „O corupție africană” – BBC., 1999 (din radioarhiva autorului).
- ⁸ N. Konstantinov – culturolog rus, expert important în istoria și activitatea cultelor neoprotestante. Lucrează la bilunarul moscovit *НГ – Религии*.
- ⁹ N. Konstantinov, *Op. cit.*, p. 10-12.
- ¹⁰ Vezi emisiunea „С христианской точки зрения” („Din punct de vedere creștin”) – „Магия в современном мире” – radio „Свобода” (18.04.00 – moderată de preotul și jurnalistul Jakov Krotov (din radioarhiva autorului).
- ¹¹ Vezi cartea lui Frantsz Kiumon, *Восточные религии в римском язычестве*, M. 1997.
- ¹² Cardinalul Jösef Ratzinger – s-a născut la 16 aprilie 1927, devenind preot în anul 1951. Din anul 1977 este arhiepiscopul orașului München și cardinal. La începutul carierei era apreciat drept unul dintre cei mai „progresiști” teologi, însă pe parcursul vieții a devenit un teoretician marcant al conservatorismului catolic.
- ¹³ I. Ratzinger. *Введение в христианство*, M. 1998, p. 121-123.
- ¹⁴ Natalia Babasean și Elena Paniukova, *Призрак атеизма*, în „Власть”, nr. 45, 2001, p. 44-47.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 45.
- ¹⁶ Djovanni Bensi, *Проблемы современной церкви*, în „Н. Г. Религии”, nr. 15, 2000, p. 4.
- ¹⁷ Ivan Zadorojnok, *Народ под Богом. Что такое гражданская религия нового времени и нужна ли она России?* în „Н. Г. Религии”, nr. 2, 1997, p. 2.
- ¹⁸ *Ibidem*, Дмитрий Радышевский, *Американский бог*, în „Московские Новости”, nr. 3, 1998, p. 11.
- ¹⁹ Doctrina politică a ultraconservatorilor americani, care guvernează astăzi S.U.A., a fost, în mare măsură, influențată de ideile expuse în peste 300 de monografii și articole ale lui F. Goar.
- ²⁰ Nicolai Kicen, *Секта – орудие американской политике?* în „Известия”, nr. 210, 1997, p. 6.
- ²¹ Vezi emisiunea „Actualitatea”, „Europa Liberă”, 21.06.1996 (din radioarhiva autorului).
- ²² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1982, p. 112.
- ²³ N. Konstantinov, *Op. cit.*, p. 165.
- ²⁴ Vezi articolul lui Vladimir Vetiukov, *Вьетнамские сектанты канонизировали Михаила Горбачева* în „Н. Г. Религии”, nr. 10, 2003, p. 8.
- ²⁵ Vezi articolul lui Boris Falikov, *Будда на Кавказе и „Христос” в Сибири* în „Еженедельный Журнал”, nr. 26, 2003, p. 8-14.
- ²⁶ N. Konstantinov, *Op. cit.*, p. 172.
- ²⁷ Mihail Mcedlov, *Вера в странах СНГ в зеркале статистики* în „Н. Г. Религии”, nr. 7, 2000, p. 5.
- ²⁸ Eshatologia – provine din grecescul eshatos – ultim, reprezintă totalitatea concepțiilor despre „sfârșitul lumii”, legate de doctrina ciclică a istoriei. În afară de eshatologismul creștin (iudo-creștin) mai există și eshatologia islamică. În profețiile musulmane se afirmă că la „Sfârșitul Vremurilor” Iisus Hristos e așteptat să vină a doua oară (desigur ca un Profet și nu ca un fiu al Domnului, cum cred creștinii), pogorându-se pe minaretul mării moschei a Umayazilor (din Damasc). La a doua lui Venire, în preajma sfârșitului vremurilor, trebuind să restaureze tot ce a năruit Anti-Hrist, Isus nu va mai promulga o nouă lege sacră, ci o va continua pe ultima, adică pe cea formulată de Muhammad – „Pecetea Profetilor”. Comentatorii musulmani autorizați sunt unanimi în a vedea în a doua Venire a lui Isus o restaurare a Islamului adevărat.
- ²⁹ Vezi articolul lui B. Falikov (26), în care se povestește amănunțit despre diverse forme de semiucidere religioasă.
- ³⁰ Expresie preluată dintr-un material propagandistic al cultului religios „Frăția Albă” (din arhiva autorului).
- ³¹ Vezi articolul *Ofensiva fanatismului*, în „Lumea Magazin”, nr. 5, 1995, p. 16.
- ³² N. Konstantinov, *Op. cit.*, p. 175.
- ³³ M. Mcedlov, *Вера в странах СНГ в зеркале статистики*, în „Н. Г. Религии”, nr. 7, 2000, p. 5.
- ³⁴ Vezi cartea lui Roman Svetlov, *Новые религии и новые Мифы*, Sankt-Petersburg, 1999, p. 210-212.
- ³⁵ Rodni Stark, *Механизмы деятельности новых религий*, M. 2001 – în continuare materialul va fi redat după articolul Anei Feniko, *Бальзам в ассортименте на душу населения*, în „Власть”, nr. 46, 2002, p. 54-56.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 54.
- ³⁷ Expresie formulată de Papa Ioan Pavel al II-lea în timpul unei vizite pastorale în Israel în anul 2000 – Djovanni Bensi, *Исторический Визит*, în „Н. Г. Религии”, nr. 14, 2000, p. 1-2.
- ³⁸ Pentru pregătirea acestui material analitic au fost folosite următoarele surse informative: Enciclopedia – *Религии Мира*, M., 2002, P. Светлов, *Новые религии и новые Мифы*, S. P., 1999; N. Константинов, *Деятельность неопротестанских сект в России и в странах СНГ (1990-1997)*, M., 1999, *Мисă*

enciclopedie de Istorie Universală, București, 1993; *Secolul XX – Purgatoriul religiilor*, în „Lumea Magazin”, nr. 4, 1996; *Будда на Кавказе и „Христос” в Сибири*, în „Еженедельный Журнал”, nr. 26, 2003; Максим Яковлев, *Кто спасает наши души* în „Итоги”, М. Тульский, *Изменение религиозной принадлежности населения мира за 100 лет*, în „Н. Г. Религии”, nr. 12, 2001.

³⁹ Conform tradiției iudaice numele domnului este Iahve, care se scrie cu patru consoane – YHWH (tetragrammaton). Din sec. III î.e.n. pronunțarea acestui nume a fost tabuizată, el fiind înlocuit în textele religioase cu cuvântul „Adonai” („domnul meu”). Aceasta a contribuit la aceea, că în timpul pronunțării textului biblic de către mosoreți (o sectă iudaică), în sec. VII e.n., tetragamei sfinte YHWH (care se pomenește în Biblie de șapte mii de ori) să i se adauge vocalele cuvântului „Adonai”. De aici, în epoca ev. mediu tardiv, prin intermediul teologilor creștini occidentali, a apărut denumirea de „Iehova”.

⁴⁰ M. Mcedlov, *Вера в странах СНГ в зеркале статистики*, în „Н. Г. Религии”, nr. 7, 2000, p. 5.

⁴¹ Boris Garanușen, *Вороны со „сторожевой Багини”*, în „Радонеж”, nr. 5, 1997, p. 15-16.

⁴² Serghei Ivanenko. *Надо ли бояться Свидетелей Иеговы?* în „Московские Новости”, nr. 7, 1997, p. 14.

⁴³ Ion Negruță, *O dogmă desuietă*, în „Curierul de Nord”, nr. 15, 1996, p. 3-4.

⁴⁴ Crișna (din sanscrit *Krsna* – „negru”, „întunecat”, „albastru închis”) – în mitologia hindusă este fiul lui Vasudeva și al femeii Devaca, avatarul (întruchiparea) lui *Vișna*. Chipul lui Crișna este variat – în el s-au întruchipat diverse prototipuri mitologice și istorice. Există ipoteza că culoarea neagră a pielii lui Crișna, reprezintă o dovadă a originii lui din India de Sud (dravidă). Crișna este, în primul rând, un zeu apărător și salvator. În una dintre cele mai importante cărți religioase hinduse „Bhagavata - purana” Crișna este nominalizat drept una din întruchipările zeității supreme *Vișna*. În cultura populară indiană Crișna este, în primul rând, un amant perfect – a avut 16100 de soții, și având un dar miraculos de a fi în mod simultan împreună cu toate soțiile lui. Unii autori hinduși afirmă că miturile despre Crișna și Iisus Hristos sunt niște istorii modificate, dar asemănătoare.

⁴⁵ Vezi c artea lui Vladislav Korneiciuk, *Самопожертвование наших дней. Чего вы не знаете о кришнаитах?* М., 2001, p. 52-58, 93-104.

⁴⁶ Oleg Nedumov, *Индийского премьера ждет в Москве неприятный сюрприз*, în „Независимая газета”, nr. 186, 2003, p. 6.

⁴⁷ Pentru pregătirea acestui material analitic au fost folosite următoarele surse informative: Vladimir Bednov, *История Белого Братства*, î. 1997; Oleg Karmaza, *Комсомольская богиня*, în „Комсомольская правда”, nr. 124, 1993, p. 4; *Ibidem*, *Белые одежды невежества*, în „Комсомольская правда”, nr. 156, 1993, p. 6; Iahina Sokolovskaia, *Пророк Белого братства работал на КГБ* în „Известия”, nr. 86, 1994, p. 6; Klara Gudzik, *После конца света*, în „Московские новости”, nr. 6, 1994, p. 12; *Buletinul propagandistic al „Frăției Albe” – Бог живой на земле!* (1993).

⁴⁸ Alexandru Antonescu, *Ofensiva Fanatismului*, în „Lumea Magazin”, nr. 5, 1995, p. 20-21.

⁴⁹ Majoritatea cultelor orientale reprezintă un amestec de doctrine filosofice și religioase, diferite și contradictorii, care au fost reunite în mod forțat (ignorându-se deosebirile dintre ele).

⁵⁰ Cristiana Terenche, *Șeful secției AUM vindea pe bani grei picături din propriul sânge*, în „România Liberă”, nr. 86, 1995, p. 4.

⁵¹ Vezi articolele: *Будда на Кавказе и „Христос” в Сибири*, în „Еженедельный Журнал”, nr. 26, 2003, p. 9-10; Nikolai Smirnov, *Отдайте нам ваши души*, în „Новое время”, nr. 21, 1994, p. 8-12; *Ofensiva Fanatismului*, în „Lumea Magazin”, nr. 5, 1995, p. 20-21.

⁵² În toate doctrinele religioase ale cultelor orientale se afirmă despre necesitatea unei Apocalipse, însă, cu mici excepții, aceste planuri mesianice nu sunt realizate.

⁵³ Oleg Lobov – a fost un vechi colaborator a lui Boris Elțin încă din perioada activității lui la Sverdlovsk. Stabilindu-se împreună cu patronul lui la Moscova, Lobov a început o activitate energetică în domeniul construcțiilor din capitala Rusiei (mai ales, ale celei elitare, destinate pentru noii îmbogățiți), fiind concomitent și secretarul Consiliului de Securitate ale Rusiei – vezi articolul *Кто такой Олег Лобов?* în „Московские новости”, nr. 14, 1997, p. 12.

⁵⁴ Serghei Agafonov, *Миллионы долларов, „тайный советник” и молчание верхов*, în „Известия”, nr. 120, 1994, p. 6.

⁵⁵ Serghei Agafonov, *Дело вождя „АУМ синрике” живет в России*, în „Известия”, nr. 72, 1995, p. 7.

⁵⁶ Cunoaștem detaliile activității acestei persoane din informațiile primite de la Ministerul de Finanțe al R. Moldova.

⁵⁷ Vezi articolul lui S. Agafonov, *Дело вождя „АУМ синрике” живет в России*, în „Известия”, nr. 72, 1995, p. 7.

⁵⁸ Carmen Iordache, *Congresul SUA dezvăluie sursele sectei AUM de achiziționare a armelor chimice și nucleare*, în „România Liberă”, nr. 44, 1996, p. 4.

⁵⁹ La 20 martie 1995, la o oră de vârf, tunelele metroului din Tokio fuseseră invadate, de gaz Sarin (una dintre cele mai ucigătoare arme chimice din lume), fiind omorâte 12 persoane, iar 4700 fiind rănite. În zilele următoare, poliția japoneză a stabilit că autorii atentatului a fost cultul religios AUM. După arestarea liderilor acestei organizații și efectuarea unei anchetări minuțioasă a activității ei (în CSI, organele de ordine n-au întreprins nimic pentru înlăturarea activității AUM), s-a aflat că responsabil pentru atacul din metroul din Tokio și din orașul Maşumoto (din iunie 1994) a fost Hidăo Murai (conducătorul grupului operativ al organizației). Asahara a fost informat minuțios despre pregătirea și realizarea acestor acțiuni. Conducerea cultului era nemulțumită de eficiența redusă a atacurilor efectuate, preconizând moartea a mii de oameni. S-a constatat că dacă în metroul din Tokio ar fi decedat 1-2 mii de oameni în timp de o săptămână detașamentele operative ale organizației ar fi atacat cu gaze instituțiile guvernamentale japoneze, iar Asahara ar fi fost declarat oficial drept „Mesia omenirii”. Pentru activitățile antinaționale ale liderilor AUM, judecata acestei țări le-a condamnat, la sfârșitul anului 2003, pe 10 persoane la moarte, inclusiv Asahara. Însă, cu regret, pentru o persoană care se crede investit de divinitate cu dreptul de a ucide și de a distruge, inclusiv de a-și lua propria viață, puterea lumească nu poate face prea multe, deoarece executarea lui Asahara îi va conferi aureola de martir. Deși conducerea AUM a fost arestată în anul 1997, acest cult și-a reluat activitatea sub o altă denumire – cultul „Alef”. Liderul lui este Fumihito Dzoiu, care a fost reprezentantul AUM în țările CSI.

⁶⁰ Natalia Prihodko, *Религиозная ситуация в Молдавии* în „Н. Г. Религии”, nr. 6, 2002, p. 3.

⁶¹ Vezi articolul lui Igori Kanterov, *Последователи „Нью Эйдж” не нашли свое место в Церкви*, în „Н. Г. Религии”, nr. 12, 2003, p. 5.

⁶² Gnozie (din fr. *Gnosie*, engl. *Gnosis*) – recunoaștere a obiectelor cu ajutorul organelor de simț.

⁶³ I. Kanterov, *Последователи „Нью Эйдж” не нашли свое место в Церкви* în „Н. Г. Религии”, nr. 12, 2003, p. 5.

⁶⁴ Djovanni Bensi, *Христос несет живую воду. Размышление о „Нью эйдж”* în Revista „Смысл”, nr. 2, 2003, p. 18-31.

⁶⁵ Corneliu Rusnac, „Religia viitorului” – religia lui Antihrist (2) în „Flux”, nr. 228, 1997, p. 8.

⁶⁶ Atitudinea adeptilor cultului „New Age” privitor la Isus Hristos este apreciată de Biserica romano-catolică și de cea ortodoxă drept o sfidare globală a întregii civilizații creștine. Mulți ierarhi ai bisericilor tradiționale consideră „Religia viitorului” o religie a satanei, a antihristului. Diferența dintre aceste religii se observă în răspunsul la o întrebare fundamentală: Suntem în stare să ne salvăm prin activitatea proprie sau vom fi salvați de o Divinitate? Adepții „New Age” afirmă că numai omul e în stare să se salveze prin intermediul „autoperfecționării” și prin „ispășirea personală a neajunsurilor lui”. Creștinii, invers, trebuie să vadă în salvare o acțiune a lui Isus Hristos, iar prin pocăință, rugăciune și vor fi mântuiți.

⁶⁷ Corneliu Rusnac, „Religia viitorului” – religia lui Antihrist (2), în „Flux”, nr. 228, 1997, p. 8.

Documentar

O NOUĂ SURSĂ PENTRU ELUCIDAREA EVOLUȚIEI POPULAȚIEI DIN BASARABIA ÎN SEC. AL XIX-LEA*

Ion Chirtoagă, Mariana Palii

În primele decenii ale sec. al XIX-lea au fost efectuate mai multe catagrafii, în care este indicat numărul contribuabililor din Moldova pe localități, unele fiind publicate. Însă în aceste catagrafii nu sunt menționate localitățile ținuturilor aflate sub dominația turco-tătară – Cetatea Albă, Ismail, Hotin etc¹. Cea din 1803, editată de T. Codrescu, conține informații despre populația ținuturilor Iași, Lăpușna-Orhei, Soroca, Greceni, Hotărniceni, Codru etc. Catagrafia din 1917 cuprinde date despre numărul contribuabililor și suprafețele moșiilor din stânga Prutului². În 1827 au fost adunate date despre localitățile din sudul Basarabiei³. Aceste trei catagrafii au văzut lumina tiparului până la 1917 și au devenit rarități bibliografice. În perioada postbelică au fost publicate informații referitoare la populația din sudul Basarabiei în 1817 (1818), 1827 (1828) și la numărul locuitorilor din stânga Prutului la mijlocul secolului al XIX-lea⁴.

În arhiva națională se păstrează unele catagrafii efectuate în sec. al XIX-lea, printre care se află și cea din 1824⁵, care până în prezent n-a fost prețuită de specialiști la justa ei valoare, deși conține informații prețioase privind evoluția populației din Basarabia în perioada respectivă, schimbările în rețeaua localităților din regiune, toponimele etc.

Catagrafia menționată reflectă schimbările în urma împărțirii administrativ-teritoriale a Basarabiei după 1818. Soroca și Iașii au fost uniți într-un singur ținut. O parte din localitățile fostului ținut Soroca au fost transferate sub autoritatea administrației de la Hotin. După această împărțire, în ținute existau câte două localități cu același nume. Spre exemplu, în ținutul Hotin sunt menționate două sate Dângeni – unul cu 40 contribuabili (familii) și altul cu 16. Din cauza abuzurilor otomanilor, o parte din locuitorii satelor din ținutul Hotin s-au refugiat la sud de Ciuhur, în ținutul Soroca, și au creat localități cu același nume. Totodată, au fost desființate circumscripțiile Hotărniceni, Codru, Greceni, Reni și Chilia, satele lor fiind incluse în ținuturile Cetatea Albă, Ismail și Tighina. Ținutul Lăpușna – Orhei a fost cu ținutul Chișinău, în care au intrat satele Bălănești, Milești și alte sate din ținutul Iași.

Catagrafia din 1824 reflectă procesul de formare a unor noi localități. Cele formate pe pământurile unor boieri, întreprinzători etc. se numeau câșlă ori odaie: odaia medelnicerului Leftor, odaia Negri, câșla Hulboaca etc. Alături de satele mari apăreau localități ca rezultat al segmentării pământurilor răzășești. În ținutul Chișinău, de exemplu, este menționat satul „Bardar cu delnița Golduni”. Facilitățile de impozitare făcute de către domnitori noilor localități favorizau apariția sloboziilor. Sate mici existau pe locurile unde se aflau stații de poștă: Temeleuții cu surugii de la poșta Fundului Bâcului, Chirca sau oamenii de la poșta Mereni cu 9 capi de familie (spre deosebire de această poștă, satul Mereni avea 114 gospodării) etc. Ulterior Chirca a devenit o localitate rurală cu o populație destul de numeroasă.

* Articolul a fost elaborat în baza materialelor colectate din arhivă de regretatul doctor în istorie Pavel Dimitriev (Dimitriu).

În 1814, orașul Chișinău avea 2109 case și 448 prăvălii⁶, care, de obicei, serveau și în calitate de locuințe. În 1824, la Chișinău trăiau 2756 familii. Numărul locuințelor (familiilor) în Chișinău s-a mărit de la 2557 în 1814 până la 2756 în 1824 ori cu 199 unități. Prin urmare, timp de 10 ani populația orașului a sporit cu mai puțin de un procent pe an. După 1812, în Basarabia s-au stabilit cu traiul mulți imigranți din guberniile Imperiului rus și din alte state. În perioada războiului ruso-turc din 1806-1812 și în primii ani de după anexarea Basarabiei la Rusia mulți băștinași s-au transferat cu traiul în dreapta Prutului. S-a redus și populația orașului Chișinău, care treptat a început să crească pe seama imigranților. La acea perioadă „Visterniceni sau Slobozia lui Râcani” (cu 162 familii), Buiucanii (160) etc. nu făceau parte din componența orașului.

Unele localități aveau câte două denumiri: Costuleni sau Nemțeni, Titieni sau Bârboieni, Stângeneni sau Druță, Paladia sau Vertupul, Cărăcușeni sau Deseni etc. În catagrafia din 1824 este menționat satul Coresteuți sau Coresteni. În mărturia vornicului Roman din 16 octombrie 1689 e amintit notarul Corosteni din apropierea localității Tribisăuți, ținutul Hotin⁷. Deci populația românească din această localitate numea satul lor de baștină Corosteni, iar ucrainenii care s-au stabilit aici cu traiul au început să-l numească Corestăuți.

Altă localitate, Colicăuți, potrivit catagrafiei de la 1824, era numită de către locuitori Coliceni. Este greșită afirmația lui V. Nicu că satul Caracușeni s-ar fi numit Coliceni⁸. De fapt, catagrafia din 1824 ne sugerează ideea că inițial numele Coloceni ar fi fost utilizat pentru satul Colicăuți, iar Desenii în perioada administrației otomane (1715-1806) a fost rebotezat cu numele turanic Caracuș (păsări negre).

Cu tempouri mai mari sporea numărul populației orașelor, care în primele decenii ale secolului al XIX-lea aveau o importanță administrativă și economică deosebită. Pe locul doi după Chișinău se afla Ismailul, unde în 1818 locuiau 11339 de oameni⁹. Conform datelor catagrafiei, în 1874, la Ismail erau 2306 familii, alcătuite din 11330 de persoane. Peste 4 ani la Ismail trăiau aproximativ 9 mii de oameni. Prin urmare, în această perioadă la Ismail numărul populației se reducea.

Pe locul al treilea se afla Tighina, care după anexarea Basarabiei la Rusia câțiva ani a fost centru administrativ. În 1818, în Tighina locuiau 4777 oameni¹⁰. În 1824, în oraș au fost înregistrate 1053 familii ori 5265 persoane. Din 1818 până în 1828 numărul populației a sporit cu 23% ori cu 2,3 % anual. Rata de creștere a populației orașului a fost ceva mai mare în perioada anilor 1824-1828.

Catagrafia din 1824 poate servi ca material informativ pentru scrierea istoriei localităților din Basarabia.

NOTE

¹ *Uricarul*, vol. VIII, Iași, 1886, p. 256-258.

² *Trudî Bessarabskoï ucenoï arhivnoi Komissii*, vol. III, Chișinău, 1907.

³ *Statisticeskoe opisanie Bessarabii sobstvenno tak nazîvaemoe iži Budjaka*, Akkerman, 1899.

⁴ V. M. Kabuzan, *Narodonaselenie Bessarabskoï oblasti I levoberejnâh raionov Pridnestrovia (koneț XVIII – pervaiia polovina XIX v.)*, Chișinău, 1974.

⁵ A. N. R. M., f. 5, r. 3, d. 747, f. 173-196.

⁶ Șt. Ciobanu, *Chișinăul*, Chișinău, 1996, p. 21.

⁷ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. V. Chișinău, 1987, p. 267.

⁸ V. Nicu, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi*, vol. I, Chișinău, 1991, p. 225.

⁹ V. M. Kabuzan, *Op. cit.*, p. 96.

¹⁰ *Ibidem*, p. 101

**Lista orașelor, târgurilor, satelor și a cătunelor
din Basarabia și numărul locuitorilor**

Nr. d/r	Orașul, târgul, satul și cătunul	Numărul familiilor	Nr. d./r.	Orașul, târgul, satul și cătunul	Numărul familiilor
1	2	3	1	2	3
Ținutul Orhei			50.	Cuizovca (Cuizăuca)	85
1.	Or. Chișinău	2756	51.	Oameni din Izvoare	28
Târguri			52.	Slobozia-Hodorogea	24
2.	Orhei	386	53.	Cobâlca	5
3.	Criuleni	155	54.	Râspopeni	90
4.	Hâncești	296	55.	Chipeșca	47
5.	Tuzora sau Călărași	143	56.	Șipca sau Glăvănești	42
Sate			57.	Mihuleni	48
6.	Echimăuți	112	58.	Glingeni (Hlingeni)	56
7.	Cinișeuți	206	59.	Sârcova (Șircova)	93
8.	Țareuca	76	60.	Fuzevca (Fuzăuca)	73
9.	Tahnăuți	86	61.	Bușovca (Bușăuca)	46
10.	Biciușca	72	62.	Ghiduleni	43
11.	Saharna	71	63.	Cogâlniceni	40
12.	Stohnaia	34	64.	Pereni	53
13.	Rezina	46	65.	Trifești	44
14.	Ciorna	58	66.	Gordinești	83
15.	Păpăuți	74	67.	Sămășcani	148
16.	Lipcani	58	68.	Pripiceni	15
17.	Parcani	59	69.	Peciștea	89
18.	Mateuți	84	70.	Ignăței	77
19.	Șoldănești	64	71.	Curleni cu oameni din Zahoreni	92
20.	Boșernița	29	72.	Cucuruzeni	23
21.	Olișcani	133	73.	Ocnița sau Brăvicenii Vechi	20
22.	Solonceni	51	74.	Mănăstirea Dobrușa	31
23.	Poiana	60	75.	Odaia Chetrosu	9
24.	Tarasova	67	76.	Roșcana	8
25.	Alcedar	53	77.	Cornova	102
26.	Schitu Saharna	10	78.	Rădeni	91
27.	Curătura	16	79.	Derneu	80
28.	Schitu Curături	26	80.	Onișcani	107
29.	Văscăuți	83	81.	Hodjinești (Hodinești)	45
30.	Jora-de-Jos	68	82.	Țibirica	107
31.	Jora-de-Mijloc	51	83.	Meleșeni	75
32.	Jora-de-Sus	53	84.	Bravicea	141
33.	Bulăiești	73	85.	Săseni	105
34.	Lopatina	50	86.	Ghetlova	60
35.	Stodolna	49	87.	Hulboca (Hulboaca)	67
36.	Hrabova (Haraba)	25	88.	Puținei	56
37.	Lalova	49	89.	Vâprova	48
38.	Horodiștea	83	90.	Dășcova	70
39.	Minceni	57	91.	Morozeni și Breanova	101
40.	Susleni	133	92.	Vatici	34
41.	Berezlogiv cu oameni din Mărzești	64	93.	Ghirișeni	61
42.	Pogribeni (Pohrebeni)	86	94.	Ghirova	72
43.	Sirota	42	95.	Slobozia-Hoginești	51
44.	Biești	40	96.	Schitu Hârbovăț sau Mănăstirea Hârbovăț	38
45.	Chipercheni	118	97.	Oamenii din Bularda	10
46.	Cegoreni (Cihoreni)	54	98.	Schitu Frumoasa	16
47.	Șărcani (Șercani)	63	99.	Oameni din Valea-Popii	10
48.	Schitu Horodiștea	32	100.	Schitu Curchi	19
49.	Voroteț	75	101.	Schitu Tabăra	13

102.	Isacova	123	158.	Camencea	81
103.	Seliște	147	159.	Teleşeu	84
104.	Slobozia Doamnei	54	160.	Miclești	85
105.	Păhărnicieni	81	161.	Stețcani	76
106.	Piatra	47	162.	Râșcova	39
107.	Jeloboc	60	163.	Ișnovăț	99
108.	Furceni	65	164.	Pașcana	47
109.	Brănești	65	165.	Logănești	59
110.	Ivancea	65	166.	Micăuți	49
111.	Hârtop	130	167.	Beliești	71
112.	Izbiștea	105	168.	Zamcioji	
113.	Jăvreni (Jevreni)	40	169.	Redeni (Rădeni)	69
114.	Răculești	65	170.	Chirianca	14
115.	Bălăești	23	171.	Scurta	10
116.	Mașcăuți	155	172.	Peresecina	231
117.	Trebujeni	61	173.	Muncești	46
118.	Oameni din Râșcova	19	174.	Buiucani	160
119.	Oameni din Mitocul Mănăstirii Neamțului	10	175.	Durlești	137
120.	Odaia Cișmea	23	176.	Trușeni	150
121.	Slobozia Pivnița	30	177.	Curluceni	90
122.	Oameni din Mana	6	178.	Voloseni	92
123.	Slobozia Butuceni	6	179.	Vorniceni	125
124.	Oameni de la mănăstirea Hirova	8	180.	Lozova	154
125.	Vădeni sau Cricova	77	181.	Micleușeni	65
126.	Făurești	38	182.	Dolna	65
127.	Goiana	48	183.	Ciorăști (Ciorești)	92
128.	Grușeva	76	184.	Pârjolteni	66
129.	Boșcana	47	185.	Onești	20
130.	Petrosu	12	186.	Buda	27
131.	Budești	108	187.	Horodiștea	104
132.	Malu Tohatinului	68	188.	Sadova	111
133.	Vadul-lui-Vodă	135	189.	Căpriană sau Mănăstirea Căpriană	92
134.	Onițcani	103	190.	Malcoci	35
135.	Ustia	96	191.	Scoreni	79
136.	Ohrincea	50	192.	Cartușa	13
137.	Cruglic	37	193.	Chicera	10
138.	Holercani	89	194.	Cojușna	167
139.	Marcăuți (Mascăuți)	55	195.	Poiana Malcoci cu Schitu Condrîța	12
140.	Molovata	134	196.	Fundul Galbenei	75
141.	Oxentia	67	197.	Buțeni	106
142.	Bubuieci	48	198.	Logănești	95
143.	Slobozia Coșernița	5	199.	Pulbereni	18
144.	Slobozia Dușca sau Coliceni	63	200.	Stolniceni	78
145.	Chirca sau oamenii de la Poșta Mereni	9	201.	Drăgușeni	137
146.	Slobozia Zahaicani	7	202.	Ciuciuleni	60
147.	Mereni	114	203.	Pereni	48
148.	Zubrești	86	204.	Secăreni	48
149.	Voinova	65	205.	Pașcani	98
150.	Mărtinești sau Gherești	29	206.	Boghiceni	128
151.	Greblești	40	207.	Lăpușna	304
152.	Recea	83	208.	Sperieți	38
153.	Cobâlca	91	209.	Slobozia Dahnovici	17
154.	Țigănești	60	210	Schitu Hâncu	8
155.	Onești	44	211.	Slobozia Vininul	17
156.	Pocșești	21	212.	Odaia Negrea	15
157.	Stanca	65	213.	Slobozia Mereșeni	28

214.	Slobozia Fărlădeni	11	266.	Zâmbreni	37
215.	Odaia Furmuzachi cu cătunul de pe moșia Dancu	16	267.	Rezeni cu cătunul Revaca	54
216.	Călmățui	58	268.	Țipala sau Afumații	41
217.	Leușeni	34	269.	Budăi	66
218.	Cotul Morii	51	270.	Sângera	104
219.	Șișcani	153	271.	Băcioi	217
220.	Bălăurești	52	272.	Negrești	36
221.	Zberoaia	97	273.	Milești	59
222.	Puiuțești	54	274.	Ialoveni	128
223.	Grozești	42	275.	Sociteni sau Prisaca	21
224.	Șișcani	56	276.	Dănceni	69
225.	Marinici	47	277.	Suruceni	77
226.	Măcărești	64	278.	Mimoreni (Nimoreni)	55
227.	Cărpineni	136	279.	Ulmu	81
228.	Bujor	171	280.	Văsieni	101
229.	Odaia Mirești	3	281.	Ruseștii cu așezarea Veche	76
230.	Odaia medelnicerului Lefter	7	282.	Bardar cu delnița Goldani și cu oamenii de pe o parte din Noureni	52
231.	Câșla delarului Iani	16	283.	Hansca	32
232.	Cătăleni	28	284.	Costești	99
233.	Mitocul Neamțului	26	285.	Gârla	80
234.	Slobozia Sălăgeni	1	286.	Pojoreni	55
235.	Odaia Bădrăsoaia	3	287.	Oameni din Horodca	5
236.	Frăsinești	19	288.	Oameni din Piciorogani	6
237.	Costuleni sau Nemțeni	82	289.	Manoițești sau Văsieni	25
238.	Tirlichiciu	12	290.	Brăviceni	102
239.	Câșla Bujoru		291.	Tărzieni	41
240.	Titieni sau Bărboieni	52	292.	Ciocâlteni	70
241.	Vălcineț	128	293.	Mălăiești cu poșta de acolo	32
242.	Sipoteni	119	294.	Chistelnița	118
243.	Bârâiacu sau Călărași	161	295.	Scorțeni	58
244.	Nișcani	56	296.	Moșeni	35
245.	Păulești	77	297.	Sărăteni	102
246.	Mândra	20	298.	Țânțăreni cu poșta de acolo	34
247.	Hârjauca	21	299.	Corobceni	55
248.	Palanca	36	300.	Îndărăpnici	44
249.	Pitușca	33	301.	Ghermănești	57
250.	Vărzărești	97	302.	Zăhăicani	26
251.	Gălești	88	303.	Leușeni	67
252.	Tătărăști	131	304.	Văsieni	51
253.	Negrești	53	305.	Bogzești	54
254.	Roșcani	80	306.	Crăsnășeni	79
255.	Ghidighici	83	307.	Budăi	65
256.	Visterniceni sau Slobozia lui Râșcanu	162	308.	Mălăiești	132
257.	Temeleuți cu surugii de la poșta Fundul Băcului și cu oamenii ce locuiesc pe moșia [mănăstirii] Probota	21	309.	Bălănești	83
258.	Schitul Răciula	11	310.	Boldurești	134
259.	Câșla Hulboaca	11	311.	Găureni	32
260.	Petricani	16	312.	Pănășești	60
261.	Peticul (Peticeni)	15	313.	Ciutești	42
262.	Sireți	127	314.	Seliște	119
263.	Găureni	59	315.	Șendreni	18
264.	Modvalu	40	316.	Vărzărești	166
265.	Horești	39	317.	Valea Trăisteni	73

318.	Tânjelești	66	39.	Puhoi	80
319.	Bîcșani (Băcșeni)	16	40.	Molești	110
320.	Clișova	72	41.	Căinari	264
321.	Brătuleni	69	42.	Gangura	137
322.	Nisporeni	180	43.	Cărbuna	157
323.	Iurceni	67	44.	Sahaidac (Sagaidac)	135
324.	Cristești cu cătunul Mârza	58	45.	Todirești	34
325.	Bolșun	69	46.	Corjova	79
326.	Oameni din Custura	[rupt]	47.	Dubășarii Vechi	144
327.	Oameni din Soltănești	[rupt]	48.	Delacheu	55
328.	Oameni din Bâzdăga	9	49.	Pugoceni (Puhăceni)	43
329.	Strășeni	[rupt]	50.	Șerpeni	101
330.	Odaia Ciopleni	[rupt]	51.	Speia	67
331.	Topor cu odaia Topor	[rupt]	52.	Telița	42
332.	Malina	[rupt]	53.	Cobusca Mare	82
<i>În total în ținut</i>		<i>24488</i>	54.	Cobusca Mică	23
Ținutul Tighina			55.	Roșcani	30
1.	Orașul Tighina	109	56.	Gura-Bâcului	42
Târguri			57.	Caracui	229
2.	Căușeni	165	58.	Sarata	145
3.	Leova	201	59.	Orac sau Orac-Murza	37
Sate			60.	Ceadâr	34
4.	Calfa	36	61.	Cuhurlui (Covurlui)	88
5.	Bulboaca	56	62.	Tomai	32
6.	Leontina	42	63.	Mingir	55
7.	Gârbovăț	123	64.	Pogănești	51
8.	Varnița	73	65.	Sărățica	189
9.	Fărlădeni	67	66.	Ialpujeni	57
10.	Diorchii sau Golnii	20	67.	Cazangic	132
11.	Hagimus	39	68.	Copci	36
12.	Chircăiești	56	69.	Hăsnășenii-Noi	42
13.	Osmanești	18	70.	Hăsnășenii-Vechi	88
14.	Tănătari	48	71.	Vetrișoia sau Vitriscoia	36
15.	Cărnățeni	54	72.	Toceni	32
16.	Chițcani	154	73.	Leca	39
17.	Copanca	139	74.	Cârpești	14
18.	Saiți	49	75.	Larga	69
19.	Tocuz	105	76.	Cenac	109
20.	Opaci	115	77.	Borogani	37
21.	Zaim	149	78.	Sadâc	15
22.	Başcalia	142	79.	Cociulia	58
23.	Sălcuța	158	80.	Șamalia	12
24.	Coșcalia	114	81.	Capaclia	28
25.	Taraclia	129	82.	Porumbesti	34
26.	Baimaclia	26	83.	Tigheci	180
27.	Cioara Murzei	46	84.	Pleşeni	35
28.	Abaclia	107	În total în ținut		8734
29.	Cecur	89	Ținutul Cetatea-Albă		
30.	Javgur	82	1.	Orașul Cetatea-Albă	822
31.	Grădiște	177	2.	Orașul Chilia	666
32.	Gura-Galbenei	461	Sate		
33.	Cimișlia	219	3.	Gura Celeghider	62
34.	Selemet	121	4.	Frumușica	60
35.	Batâr	74	5.	Olănești	108
36.	Căușenii-Vechi	89	6.	Corcmaz (Crocmaș)	98
37.	Luțeni sau Tântăreni	99	7.	Tudora	52
38.	Geamăna	261			

8.	Palanca	55	21.	Cotileu	95
9.	Han-Câșla	91	22.	Trestieni sau Plop	81
10.	Roșia	93	23.	Horodiciu sau Țaul	84
11.	Căplani	116	24.	Dondușeni	69
12.	Cara-Hasan	64	25.	Rădiu-Mare	47
13.	Talmaz	215	26.	Fântâna-Albă	31
14.	Cioburciu	126	27.	Stângăceni sau Druța	66
15.	Purcari	116	28.	Onești	12
16.	Răscăieți	104	29.	Rujnița	51
17.	Slobozia Hănesi	106	30.	Grinăuți	48
18.	Feștelita	69	31.	Dângeni	40
19.	Popovca	36	32.	Cernoleuca	104
20.	Ermoclia	94	33.	Corbu sau Pivniceni	78
21.	Copceac	49	34.	Climăuți	55
22.	Șaba	83	35.	Horodiștea	74
23.	Catargi Mic	13	36.	Braicău	30
24.	Catargi Mare	17	37.	Trebisăuți	88
25.	Divizia	40	38.	Bulboaca sau Demideni	42
26.	Chebabcea	14	39.	Mendicăuți	107
27.	Turlachi și Camenâi Most	37	40.	Văscăuți	115
28.	Tarabunar	119	41.	Grimăncăuți	103
29.	Zalocari	42	42.	Grubna	26
30.	Șagani	87	43.	Cepeleuți	94
31.	Baccealia	26	44.	Corestăuți sau Corăsteni	85
32.	Cișmeaua	74	45.	Ghincăuți sau Oncăuți	60
33.	Taşlăc	130	46.	Zăbriceni	52
34.	Vâlcov	99	47.	Porciuleanca	62
35.	Jibrieni	80	48.	Pociumbeni	64
36.	Galilești (Halilești)	67	49.	Pocembăuți (Pociumbăuți)	54
37.	Cariacica	38	50.	Cupcini	87
38.	Caramahmet	41	51.	Parcova	103
39.	Chitai	53	52.	Ruseni	80
40.	Furmanca	72	53.	Paladea sau Vertepu	32
41.	Nepușai	47	54.	Bârlădeni	29
42.	Samsoit (Erdec-Burno)	13	55.	Grinăuți	30
În total în ținut		4394	56.	Mihălășani (Mihălușeni)	56
1.	Orașul Hotin	609	57.	Dângeni	16
2.	Orașul Atachi	502	58.	Ocnia	124
Târguri			59.	Hădărăuți	88
3.	Lipcani	232	60.	Colicăuți sau Coliceni	69
4.	Briceni	285	61.	Caracușeni sau Deșeni	184
Sate			62.	Coteala	88
5.	Noua-Suliță de Jos	64	63.	Cotuijeni	143
6.	Marșinița	203	64.	Varticăuți	71
7.	Tărăsăuți	306	65.	Nelipăuți	55
8.	Vancicăuți	104	66.	Noua-Suliță de Jos	126
9.	Costiceni	184	67.	Rososani	77
10.	Șendreni	59	68.	Larga	232
11.	Negreni	89	69.	Balcăuții-de Jos	70
12.	Coșuleni	48	70.	Marcăuți	85
13.	Mămăliga	119	71.	Glina (Hlina), (Hlinaia)	102
14.	Criva	81	72.	Edinița	89
15.	Cebrău	64	73.	Beșenăuți	64
16.	Zalucea	114	74.	Gordinești	93
17.	Nesfoaia	80	75.	Târnova	122
18.	Stălinești	74	76.	Rotunda	55
19.	Cerlena-Mare	126	77.	Trinca	95
20.	Malinești	48	78.	Clișcouți	319

79.	Maliniți	152	137.	Paustova	20
80.	Șirăuți	146	138.	Bârnova de Jos sau Cozarenii	99
81.	Mașcauți	80	139.	Ojeva	105
82.	Groziniți	171	140.	Gvăzdăuți	127
83.	Colencăuți	284	141.	Romancăuți sau Cotosno	215
84.	Rjavinți	230	142.	Carlicheu	121
85.	Balamutca	100	143.	Șebutiniți	127
86.	Onutul	31	144.	Cormanii	76
87.	Rașcov	125	145.	Culișcăuți	74
88.	Ruhotin	53	146.	Naslavcea	105
89.	Perebicăuți	160	147.	Neporotova	143
90.	Poiana	60	148.	Lomacineți sau Vișneuca	161
91.	Gordiuți	45	149.	Ghilișeuca	83
92.	Ceponoasa	58	150.	Serbiceni	132
93.	Rucșin	141	151.	Cobâlceni	151
94.	Atachi	78	152.	Mihalcău	119
95.	Prigorodoc	90	153.	Vitreanca	84
96.	Nedăbăuți	151	154.	Securenii	160
97.	Șirăuți	189	155.	Vasileuți sau Vasilev	129
98.	Țarojani	95	156.	Voloșcova	80
99.	Lencăuți	134	157.	Stroești	73
100.	Chelmenți	141	158.	Răucăuți	29
101.	Burdiug	74	159.	Răchitna	83
102.	Volcineți	67	160.	Sancăuți	96
103.	Ianăuți	135	161.	Șișcăuți	72
104.	Seliște	162	162.	Rângaciv	81
105.	Moldova	144	163.	Ganăuți	164
106.	Comarova (Comarovca)	174	164.	Berestea	71
107.	Resteu	106	165.	Doljocu	70
108.	Buzovița	119	166.	Cristinești	92
109.	Babin	128	167.	Stăuceni	105
110.	Grușevița	156	168.	Dolinenii	121
111.	Nagoreni	69	169.	Pășcăuți	163
112.	Macareuca	32	170.	Dancăuți	67
113.	Voronovița	72	171.	Capilauca	72
114.	Moșaneți	81	172.	Darabani	26
115.	Bârnova de Sus	137	173.	Anadoli	34
116.	Parcăuți sau Lopatnic	85	174.	Tulbureni	63
117.	Badragii	80	175.	Bălcăuți de Sus	65
118.	Costești	68	176.	Hajdeu	84
119.	Varatic	86	177.	Belăuți	73
120.	Horodiște	64	178.	Cruglic	77
121.	Terebna	79	179.	Sânger	46
122.	Brânzeni	137	180.	Forostna	87
123.	Fetești	112	181.	Șerbiniți	34
124.	Corjeuți	159	182.	Iarova	48
125.	Bălăsinești	127	183.	Baliniți	10
126.	Ghilaveț (Ghilavăt)	102	184.	Tătărășii Vechi	33
127.	Glina	44	185.	Tătărășii Noi	91
128.	Șirăuți	95	186.	Teleşeuca	20
129.	Pererîta	69	187.	Samoileuca	18
130.	Burlănești	79	188.	Rughi	85
131.	Viișoara	46	189.	Arionești	129
132.	Corpaci	84	190.	Unguri	78
133.	Cuconești	45	191.	Călărășăuca	72
134.	Șerbaca	13	192.	Volcineț sau Slobodca	39
135.	Clocușna	106	193.	Lencăuți sau Șereșeuca	79
136.	Lipnic	96	194.	Verejeni	64

195.	Gârbova sau Ușor	52	23.	Bisericani	67
196.	Sauca	63	24.	Biliceni	165
197.	Briceni	68	25.	Bălășești	80
198.	Sudarca	48	26.	Borodniceni	33
199.	Codreni sau Toceni	80	27.	Bagrinești	66
200.	Visoca	73	28.	Bădiceni	69
Cătune			29.	Bujorăuca	58
201.	Chiurt	58	30.	Băcșani	35
202.	Chișla-Nedjimeni	58	31.	Bodești	59
203.	Bichir	24	32.	Bobletici	53
204.	Chișla-Zamjivea	76	33.	Bursuceni	36
205.	Ciolacu	19	34.	Bogheni	38
206.	Grimești	9	35.	Bahmut	73
207.	Tețcani	16	36.	Bumbăta	116
208.	Chișla-Salieva	75	37.	Chișla Găliceni	15
209.	Schitu Calărășăuca	7	38.	Beșeni	58
210.	Boroleni (Boroseni)	15	39.	Biliceni	77
211.	Moșana	5	40.	Brânzeni	83
212.	Chetroșica	16	41.	Bănești	109
213.	Brătușeni sau Sarata	41	42.	Vasileuții Mici	53
214.	Medveja	28	43.	Volovița	40
215.	Berlinți	51	44.	Voloave	18
216.	Lucăceni	6	45.	Vasilcău	83
217.	Volodeni	40	46.	Vorâncău	86
218.	Aresteuca	42	47.	Vadu Țării	26
219.	Dumeni	16	48.	Vădeni	57
220.	Gura-Larga	14	49.	Volovcenița	66
221.	Buzdugeni	16	50.	Văscăuți	77
222.	Năceni	2	51.	Vărtijeni	74
În total în ținut		20551	52.	Vanțina	17
			53.	Verejeni	82
Ținutul Iași			54.	Vadul-Lecăi	130
1.	Orașul Bălți	829	55.	Vrănești	59
Târguri			56.	Vulpești	54
2.	Telenești	394	57.	Valea Rusului	46
3.	Fălești	506	58.	Ghizdita	92
4.	Sculeni	74	59.	Gălășeni	82
5.	Soroca	254	60.	Glodeni	146
6.	Rașcov	264	61.	Gura Camencăi	52
Sate			62.	Gândești	18
7.	Alboteni	24	63.	Gvozdova	39
8.	Avrămeni	5	64.	Găuzeni	58
9.	Alexandreni	107	65.	Gura Căinarului	103
10.	Bogdănești	18	66.	Glingeni	135
11.	Burceni sau Soci	40	67.	Gherman	42
12.	Buciumeni	62	68.	Grăseni	13
13.	Boeșa	17	69.	Drochia	82
14.	Blîndești	57	70.	Dămășcani	9
15.	Bolboci	91	71.	Duruitoarea	35
16.	Slobozia Bălților	102	72.	Dușmani	91
17.	Boroseni a moșierului Iordachi Râșcanu	69	73.	Drujineni	37
18.	Boroseni a moșierului Vasile Icmândi <i>IAMANDI</i>	31	74.	Drăgănești	245
19.	Balatina	101	75.	Dumbrăvița	103
20.	Butești	28	76.	Dărcăuți	40
21.	Buteștii lui Stavăr	50	77.	Drojdiești	42
22.	Butești, cătun	8	78.	Domulugeni	38

BĂXANI

VOZDU

79.	Poșta Domulugeni	5	137.	Namalova	14
80.	Dănuțeni	160	138.	Limbeni	102
81.	Jabca	60	139.	Lucăceni	36
82.	Zahaicani	143	140.	Mândăcul Nou și Vechi	143
83.	Zahorna	65	141.	Mălăiești	62
84.	Zgârdești	66	142.	Mânzătești	72
85.	Zastâncă	35	143.	Mircești	79
86.	Zăluceni	36	144.	Măgura	61
87.	Zimbroani	154	145.	Mihălașa	57
88.	Zăzulenii	37	146.	Măndrești	79
89.	Zagarancea	11	147.	Măcăreuca	80
90.	Zelena	117	148.	Mălcăuți	31
91.	Enești	84	149.	Mărculești	38
92.	Izvoarele răzeșilor Urilești <i>Onilești</i>	61	150.	Poșta Mărculești	5
93.	Iorjnița	27	151.	Mirceni	30
94.	Izvoarele stolnicului Ioan Bantaș	54	152.	Micleușeni	14
95.	Chetrosu	180	153.	Medeleni	13
96.	Cotiuțeni	77	154.	Năvârneț	103
97.	Căinari Vechi	93	155.	Nimereuca	65
98.	Cubolta	159	156.	Napadova	102
99.	Copăceanca	150	157.	Negureni	29
100.	Cucuieti	40	158.	Năpădeni	123
101.	Cubani	161	159.	Ocolina	51
102.	Camenca	57	160.	Ordășei	13
103.	Căldărușa	26	161.	Oișeni cu cătunul mănăst. Galata	124
104.	Cremenciug	95	162.	Obreja	148
105.	Cureșnița	60	163.	Petrușeni	69
106.	Cosăuți	97	164.	Poiana	85
107.	Cotova	8	165.	Pripiceni <i>DUBNA</i>	103
108.	Coșarnița	14	166.	Putinești	45
109.	Climăuți	60	167.	Perepitca (Bobulești)	47
110.	Cuhureștii de Sus	73	168.	Parcani	52
111.	Cuhureștii de Jos	86	169.	Cătunul Pârlița	7
112.	Cunicea	114	170.	Pepeni	126
113.	Cușmirca de Sus	37	171.	Prepețița	118
114.	Cușmirca de Jos	65	172.	Prajila	150
115.	Cobâlca Nouă	116	173.	Prodănești	28
116.	Cobâlca Veche	22	174.	Pohoarna	58
117.	Cotiuțeni *	27	175.	Pistruieni	23
118.	Copăceni	151	176.	Cătunul colonel. Mihalachi Grecu	7
119.	Căprești	36	177.	Pârlița	107
120.	Căzânești	83	178.	Pânzăreni	95
121.	Coșeleuca cu Schitul	20	179.	Pârliții lui Străjescu	86
122.	Cotiuțeni *	132	180.	Petrești	41
123.	Condrătești	75	181.	Racovăț	101
124.	Cornești	137	182.	Rublenița	78
125.	Coșcodeni	33	183.	Răduleni	57
126.	Chetroasa	27	184.	Rogojeni	29
127.	Cucioaia	53	185.	Răzălăi	21
128.	Coșeni	13	186.	Rădoaia	37
129.	Coicuceni	52	187.	Roșietici	6
130.	Călinești	96	188.	Răcești	45
131.	Chetriș	54	189.	Redeni	106
132.	Chilia Nouă și Veche	72	190.	Recea	142
133.	Cuhnești	40	191.	Răsăpeni	52
134.	Corlăteni sau Strâmba	208	192.	Singureni	149
135.	Cârpiți	35	193.	Singureni Vechi	49
136.	Lunga	61	194.	Scăieni	149

2. Florești -

2. Fălești -

195.	Stanchiuți	21	253.	Ciutulești	154
196.	Sângerei	232	254.	Ciuciueni	95
197.	Stârceni	39	255.	Ciulucani	57
198.	Sânești	113	256.	Cioropcani	70
199.	Slobozia lui Mardarie Bocancea	46	257.	Ciornița	72
200.	Sănătăuca	124	258.	Cerlina	27
201.	Socola	32	259.	Cereșnoveț	34
202.	Salcea	35	260.	Cerobcăuți	25
203.	Sevirova	79	261.	Cetireni	87
204.	Slobozia Vorâncău	55	262.	Șalvirii	24
205.	Stoicani	71	263.	Șofrâncani	11
206.	Schinieni	35	264.	Șeriești	10
207.	Soloneț	62	265.	Solcani	94
208.	Cătunul Suciovana	2	266.	Țiplești	65
209.	Sirota	134	267.	Șestaci	42
210.	Stolniceni	43	268.	Șeptelici	30
211.	Stângeni	107	269.	Șoltoiaia	107
212.	Sculeni	96	270.	Iugani	40
213.	Semeni	47	271.	Mânzătești a sardarului Onofrei	37
214.	Scumpia	95	272.	Mânzătești	37
215.	Târnova	107	273.	Manoilești	35
216.	Trifăști	17	274.	Mahalaua Fălești	130
217.	Tomeștii Vechi	61	275.	Șureli	6
218.	Tomești sau Munteni	6	276.	Costinelu sau Zazuleni	30
219.	Temeleuți	69	277.	Păgubeni	5
220.	Trifăuți	77	278.	Cătunul Ochiul Alb	8
221.	Târșiței	45	279.	Deal	2
222.	Tescureni	68	280.	Hâjdieni	2
223.	Telenești	75	281.	Sturzeni	2
224.	Todirești	76	282.	Cajba	2
225.	Taxobeni	30	283.	Aluniș	8
226.	Ustia	89	284.	Pravila de Sus	2
227.	Unteni	35	285.	Pravila de Jos	2
228.	Ungheni	42	286.	Iablona	5
229.	Unchitești	39	287.	Răuțelu	2
230.	Unțești	31	288.	Braha	2
231.	Ursești	2	289.	Ivanușca	2
232.	Frățești	41	290.	Valea Țării	2
233.	Flămânzeni	34	În total în ținut		20184
234.	Florești	70			
235.	Frijeni sau Albineț	145	Ținutul Ișmail		
236.	Floreștii lui G. Buznea	53	1.	Orașul Ișmail	2306
237.	Florițoaia	62	2.	Orașul Reni	428
238.	Hăsnășenii de Sus	94			
239.	Hăsnășenii de Jos	31	Sate		
240.	Hiliuți	37	3.	Ceamașir	99
241.	Hâncești	95	4.	Muravleanca sau Dirichioi	47
242.	Heciul Nou	138	5.	Hagi Gurda	93
243.	Heciul Vechi	57	6.	Cășlița	78
244.	Horbuțcani	22	7.	Hasan-Aspaga	100
245.	Hârcești	75	8.	Sofian	92
246.	Hristici	86	9.	Broasca	57
247.	Hârtop	65	10.	Cuhurlui	71
248.	Chițcani	55	11.	Zărnești	54
249.	Țepilova	21	12.	Larga	95
250.	Poșta Țepilova	6	13.	Căetu	14
251.	Țiplicești	19	14.	Chioselia Mică	109
252.	Ciuciulea	134	15.	Chioselia Mare	9

16.	Enichioi	70	31.	Burlacu	8
17.	Tartaul	23	32.	Musait	21
18.	Ciobalaccia	31	33.	Carbaul	29
19.	Țăganca	33	34.	Hadjichioi	15
20.	Gotești	59	35.	Aluatu	10
21.	Baurci Moldoveni	46	36.	Albota	45
22.	Câșla Sturzii	5	37.	Baimaclia Mică	2
23.	Măcrești	5	38.	Cicurmișeli	35
24.	Frumoasa	151	39.	Cazaclia	8
25.	Crihana	126	40.	Andrușii	2
26.	Manta	99	41.	Roșu	27
27.	Vadul lui Isac	129	42.	Burceag	10
28.	Pelinei Moldoveni	79	43.	Burlacu Nou	38
29.	Pelinei Bulgari	14	În total în ținutul Izmail		4639
30.	Greteni	16	În total în Basarabia		83241

În Basarabia mai erau 632 de familii de țigani care aparțineau statului.

Consilier [Indescifrabil]
 Protocolist

Navroțchi

Jubilee

SESIUNEA OMAGIALĂ „IOAN CAPROȘU LA 70 DE ANI”

≠ 2021

Pe data de 8 septembrie, la Chisinau, sub egida Asociației Istoricilor din Moldova a avut loc sesiunea științifică omagială *Ioan Caproșu la 70 de ani*. Participanții, prieteni, colegi și elevi ai profesorului Ioan Caproșu, au remarcat rolul pe care distinsul istoric ieșean l-a jucat în viața lor. Primii au luat cuvântul istoricii chișinăueni Alexandru Moșanu și Demir Daragnev.

Alexandru Moșanu îl cunoaște pe Ioan Caproșu din anul 1966, când pentru prima dată vizitase Iași, unde i-a întâlnit, de asemenea, pe Alexandru Zub și Leonid Boicu. Deși preocupările sale se deosebeau de cele ale lui Ioan Caproșu, multe lucruri îi apropiiau, teme pentru discuții existând o mulțime. În primul rând, este vorba de adevărata istorie națională. Discuțiile în mediul „reacționar” ieșean au determinat substanțial opțiunile profesorului chișinăuean.

Demir Dragnev, directorul Institutului de Istorie al A.Ș. a Moldovei, l-a cunoscut pe Ioan Caproșu în anul 1973, între ei, în ciuda clișeele dogmatice și ideologice existente atunci, începând o fructuoasă colaborare, care continuă și în prezent. În noua colecție de documente interne *Documenta Romaniae Historica* s-a propus să fie incluse documente medievale românești, care se păstrau în afara spațiului românesc, multe în fosta U. R. S. S. Însă când s-a început realizarea acestui proiect, relațiile dintre statul român și statul sovietic erau foarte tensionate din cauza atitudinii luate de către statul român în urma evenimentelor din Cehoslovacia din 1968. În aceste condiții, istoricii chișinăueni au pus la dispoziție colegilor din Țară microfilme și fotocopiile surselor documentare păstrate în arhivele sovietice. Anume Demir Dragnev și Pavel Dimitriu (Dimitriev) au selectat și expediat colegilor lor din România documentele necesare, la transportarea lor uneori fiind ajutați Alexandru Moșanu și de regretatul Ion Hâncu, care a suferit mult din cauza odiosului regim sovietic, pentru că demonstra că multe monumente arheologice aparțin nu slavilor, ci populației autohtone.

Colaborarea începută în anii de tristă faimă a continuat cu o putere și mai mare după anii '90, când Republica Molodva și-a obținut independența. Conform unui proiect elaborat, cei mai buni studenți de la facultățile de profil din Basarabia urmau să-și continue studiile în Țară, mai ales, la Iași. Proiectul respectiv a fost tradus în viață de către profesorul Ioan Caproșu și Anatol Petrencu, care pe atunci era decan al Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova.

Tradiții de colaborare puternice s-au constituit între profesorii de la Facultatea de Istorie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău și profesorii de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, la aceasta contribuind, mai ales, decanul facultății chișinăuiene Nicolae Chicuș. În urma demersurilor lui, profesorului Ioan Caproșu i s-a acordat titlul onorific de *Doctor Honoris Causa* al Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”.

Începând cu anii '90, la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași au studiat mulți tineri din Republica Moldova, care în prezent activează în diferite instituții din republică.

Participanții la ședința omagială i-au urat prietenului, colegului și dascălului Ioan Caproșu multă sănătate și realizarea unor noi performanțe în munca științifică.

Valentin Constantinov

PROFESORUL DR. ALEXANDRU ZUB LA 70 DE ANI

Cea de-a 70-a aniversare este un excelent motiv pentru a exprima distinsului istoric Alexandru Zub omagiul și admirația pentru strălucitele realizări ce cuprind o vastă gamă de explorări istorice – de la evoluția gândirii istorice române la studii ale tranziției postcomuniste. Ultimul domeniu de cercetare a suscitat interesul istoricului prin „căutările identităților” - efectul transformărilor politice și social-economice derulate din momentul surpării „blocului” răsăritean, afectat de „vechi rivalități și o periculoasă instabilitate politică. [...]”¹

În mod firesc, ancheta istorică întreprinsă a avut drept una din temele centrale problemele identității cu „temele și accentele” ei deosebite, „sub unghi istoriografic, mai ales, dar și urmărind problematica duratei, a ritmului istoric, a modernizării, a specificului etnocultural etc”². Pentru istoric studiul trecutului este o acțiune dinamică, deschisă, umană. „El trebuie să țină pasul cu mutațiile produse în sensibilitatea și interesele omului, ajutându-l să se integreze mai confortabil într-o lume veșnic schimbătoare și nu o dată dramatică”³. De altfel, tema identității însoțește, practic, istoriografia pe tot parcursul ei, devenind, în ultimele două secole, după Revoluția franceză, o preocupare cvasiconstantă, adesea și obsesivă⁴. În acest context, tema Basarabiei, „un spațiu de confruntări dramatice, de interferențe și de osmoze contradictorii”⁵, este în studiile lui Alexandru Zub o temă deloc ocazională. Independența statului, constată cercetătorul, n-a adus în Moldova transpruteană soluțiile așteptate, nici la nivel popular, nici la nivelul elitelor angajate să schimbe fundamental situația. Insatisfacțiile în sfera culturii „se întemeiau nu atât pe lipsa de performanță, cât pe o anume pierdere de identitate, acuzată mereu de scriitori, istorici, ziariști, dacă nu și în sfera politică”⁶.

Autorul, în contextul unei încercări de a defini „românismul basarabeian” sub semnul metaforei „păsării Phoenix”, a remarcat, pe bună dreptate, prin interogație, valențele nostalgiei trecutului și „boicotului istoriei” în identitatea colectivă. „Este acest spirit mai conservator, mai atent la vechime și rusticitate, la sacral și la dimensiunea axiologică a culturii?”⁷ Un răspuns, definitiv, circumscris ar atesta un sfârșit de durată istorică. De altfel, după cum atestă istoricul, „iluziile unei «istoriografii perfecte» s-au risipit demult. Rămâne convingerea că istoricul aparține unui timp și are datoria să participe, cu instrumentele de care dispune, la opera de limpezire, de înnobilare a aceluia timp. Dar el raspunde, se știe, punând întrebări, anchetând metodic, provocând la meditație. [...] Continua reflecție de sine, la nivel individual și la nivel colectiv, reflecție întreprinsă cu mereu reînnoite mijloace,

cu scopul de a spori binele în lume, iată îndemnul primordial ce se degaja din practica istoriografiei.”⁸

La împlinirea vârstei de 70 ani, îi urăm profesorului Al. Zub multă sănătate, ani de viață și putere de muncă, noi succese și contribuții.

NOTE

¹ Alexandru Zub, *Identitatea națională și globalizare*, în „Convorbiri literare”, februarie 2004, <http://convorbiri-literare.dntis.ro/ZUBfeb4.html>

² Idem, *Themes in Southeast European Historiography*, în vol. „East European History”, selected papers ed. by Stanislav J. Kirschbaum, Slavica Publishers, Inc., (1985), p. 21-26; *The perception of time in Southeastern Europe*, paper presented by CISH, Madrid, 1990, 28 p. (ms.); *Französische Kultureinflüsse und staatlicher Zentralismus in Südosteuropa*, în vol. „Minderheiten, Regionalbewusstsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa”, hrg. von Heinz-Dietrich Löwe u.a., Böhlau Verlag, Köln etc., 2000, p. 51-65; Idem, *Accents roumains dans l'Europe Sud-Orientale au temps de Rhigas*, în vol. „Hommage to Rhigas Velestinlis”, ed. Efthymiou, D. Contogeorgis, Akritas, Athens, 2002, p. 69-76.; *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc, culegere de studii*, ed. Al. Zub, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1996, 431 p.; apud: Idem, *Identitate națională și discurs paneuropean*, în „Dacia Literară” nr 48 (1/2003), anul XIV, http://www.dacialiterara.ro/2_2003/a_d_zub-identitate_nationala.htm

³ Idem, *Istorie și finalitate. În căutarea identității*, Ed. „Polirom”, Iași, p. 13.

⁴ Idem, *Identitate națională și discurs paneuropean*, în „Dacia Literară”, nr 48 (1/2003), anul XIV, http://www.dacialiterara.ro/2_2003/a_d_zub-identitate_nationala.htm

⁵ Alexandru Zub, *Basarabia în căutarea identității: excurs istoriografic*, în „Basarabia. Dilemele identității”, ed. Flavius Solomon, Alexandru Zub, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 2001, p. 11.

⁶ *Ibidem*, p.18.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Idem, *Istorie și finalitate. În căutarea identității*, Ed. „Polirom”, Iași, p. 13.

Virgil Bârlădeanu

Recenzii

DOCUMENTE PRIVITOARE LA ISTORIA ȚĂRII MOLDOVEI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA (1751-1774).

– Chișinău: Civitas, 2004. – 320 p.

Recent, editura „Civitas” a scos de sub tipar volumul IX din colecția „Moldova în epoca feudalismului”, cu titlul „Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea, (1751-1774). Cărți domnești și zapise”. Coordonatorul lucrării este Demir Dagnev, membru corespondent al A.Ș.M., realizatorii volumului – Larisa Svetlicnâi, Demir Dagnev, Eugenia Bociarov.

Toate cele 214 acte – cărți domnești, zapise, mărturii hotarnice, recipise de plată etc. – sunt autentice și în marea lor majoritate sunt inedite (doar 18 unități au fost publicate anterior). După cum scriu realizatorii în prefață, conform principiilor adoptate pentru întreaga colecție, și în prezentul volum au fost publicate numai documente ce se păstrează în arhivele din Republica Moldova și din fosta U.R.S.S. (Moscova, Sankt-Petersburg, Kiev, Cernăuți).

Din punct de vedere geografic, actele prezentului volum se referă, în temeii, la localitățile dintre Prut și Nistru, situate în județele Lăpușna, Orhei, Cernăuți, Iași, Vaslui, Soroca, așa încât informațiile pe care le conțin pot servi și astăzi pentru elucidarea unor probleme legate de istoria acestor localități, de arborele genealogic al multor originari de pe aceste meleaguri. Este de remarcat că prin studierea acestor documente se poate constata ce schimbări s-au produs în relieful și în resursele naturale ale regiunii, în configurația așezărilor, deoarece ele deja consemnează apariția / dispariția unor localități, biserici, mănăstiri, indică locurile în care au existat păduri, iazuri, mori, prisăci, heleștee, râuri, izvoare, fântâni - de exemplu, *izvorul ce se cheamă Fântâna lui Vodă din preajma satului Volcineț, pârăul Locaceucii, gârla Dopcenilor, Movila Soarelui, apa Nârnovii, bălțile Dopcenilor și a Ciorăștilor, apa Ciornii, șesul Bâcului, dumbrava din jos de Murgincea ce Mică lângă Cojușna, râdiul lui Cimbru, iazul Booia, pârăul Ciuturii, ruptura apei Caracui și multe altele.*

Conținutul documentelor se referă la diverse forme de reglementare juridică a relațiilor de proprietate (în special funciară), conțin date privind rezolvarea unor litigii legate de hotarele moșiilor, de perceperea impozitelor, de dreptul la moștenire; există, de asemenea, acte cu caracter mai mult diplomatic (de exemplu, cele legate de domeniile și dările închinat Sfântului Munte) sau propagandistic (cărți de blestem etc.).

Dat fiind faptul că țin de epoca modernă, documentele reflectă o participare mai largă a diverselor pături ale populației la încheierea tranzacțiilor și la reglementarea juridică a diferitelor tipuri de relații social-economice. Astfel, dacă în primele volume ca emitenți sau destinatari apăreau, de regulă, domnitorul, înalții dregători ai statului sau boierii veliți, în sec. XVIII au acces la perfectarea unor acte cu caracter juridic și simpli răzeși, preoți, monahi, mazili, mici proprietari, negustori și întreprinzători (de ex., sunt înregistrați *Dumitrașco bărbierul gospod, Grigoraș blănar, Ștefan ceprăgar, Andrieș negustor, Nuta jidov, sin Cerbul, Vasâi țagan ținând pe țaganca Ilinca, Miron Ivănescul, copil în casă,*

Ioan Bădică, cizmar și mulți alții). Actele consemnă prezența activă a femeilor în viața socială – fie împreună cu bărbații sau cu părinții lor, fie ca proprietare, ca moștenitoare sau ca reclamante – de ex., „*Dat-am carte domnii mele aceștii fămei, anume Paraschiva, săracă de la Cernăuți, ca să fie volnică cu carte domnii mele a chema și a soroci pe un Ștefan Tabără... pentru o moșie, anume Cincău, care moșie este frățască a lor și au intrat numai el stăpânitor în moșie și pe dânsa au lipsât-o de moșie*” (doc.33). Ca emitent al unui act poate să apară o „*Mărinuța, giupâneasa răposatului Grigoraș Cecâltan, vornicul*” ori „*Sanda, femeie lui Neculaiu Darie*”, „*Nastasâica și Anghelușa, fiicele paharnicului Ioniță Zugravu*”. În alte acte femeia figurează alături de bărbat, anume ea fiind numită, după obiceiul timpului, *soț* (nu soție!), cf.: „*Adică eu, Simion Cheșco uricarul, împreună cu soțul meu Catirina, fata popii Badiului, scriem și mărturisim...*” (doc.16), „*Adecă eu, Ioan Bădică cizmar, împreună cu soțul meu Marie, fata lui Vasili Tembel...*”, „*Adică eu, Grigoraș blănar, sân răposatului Ștefan ceprăgar, împreună cu soțul meu Zmăranda, scriem și mărturisim*”. Adeseori femeile poartă numele de familie format de la cel al bărbatului într-o manieră caracteristică epocii, de ex., „*Mihai Zugravul, unchiul lui Ioniță Zugravul și sora dumisale Catrina Zugrăvoaie*”, „*șetrarul Iordache Iliescul, după ce au văzut moșia aceasta luată cu acest chip de la mâna surori-sa Catrinăi Iliascăi Zugrăvoaie...*”, „*au fostu danie de la Măranda Buciumoaie, fata Milescului și de la fiul său Neculai Bicium*”, „*Eu, Mihălachi sin Loghin am pus degetul. Eu, Măriuța Loghineasa, am pus deget (am semnat)*”.

Secolul XVIII este o perioadă când își ia avânt limba română literară, ce pătrunde, prin intermediul scrisului, în tot mai multe sfere ale vieții sociale. Are loc diversificarea funcțional-stilistică a limbajului, când, paralel cu lucrările ce țin de stilul administrativ juridic și beletristic, apar scrieri cu caracter publicistic, diplomatic, capătă contururi bine determinate și domeniul retoricii oficiale, care cultivă stilul înalt și eleganța discursului. În acest sens, sunt remarcabile prin înalta ținută retorică și prin mesajul ce vine din partea domnitorului ca oblăruitor al neamului câteva documente emise de domnitorul Mihail Constantin Racoviță și adresate întregii țări, fiind subliniată insistent dorința domnitorului ca mesajul său să ajungă la popor, la clasele și păturile de jos. Astfel, prin hrisovul din 1757, februarie 20, domnitorul face cunoscută anularea unui impozit general pe animale, numit „*văcăritul*”, și cu această ocazie își face cunoscută grija pentru prosperarea țării și pentru bunăstarea tuturor locuitorilor ei într-un discurs patetic, organizat după toate regulile artei oratorice. Domnitorul menționează că este investit de pronia cerească să aibă în grijă de propășirea țării: „*Deci li noi, din darul lui Dumnezeu și din mila a preaputernicii împărați, miluiți fiind cu domnia țării aceștia a Moldovii, de cum am venit aicea la părintescu scaonul a Patrii noastre dintăiaș dată, toată socoteala și gândul nostru au fost și iaste cu mare râvnă spre cele de folos, de odihnă și bunăstare a tuturor de obște lăcuitori ai șării aceștia*”. Spre sfârșit, textul capătă chiar un pronunțat aspect retoric, cu vagi nuanțe academice, însumate în neologismele mai puțin obișnuite la acea vreme și într-o serie de figuri de stil (epitete, metafore), care îi dau luciu și eleganță, cf.: „*...cu adevărat un amar lucru și peste măsură de nerăbdat a-l auzi cineva, dară încă a-l suferi și cu ochii a-l privi, cum pătămăscu săraciiși a-l trece cineva cu vederea și cu tăcerea, iaste adevărat lucru a fire de tiran. Deci dar, binecunoscând domnia me această veninoasă rană, sau mai bine a-i zice cangrenă, ce-au fost asupra săracilor acestora atâția ani, din toată voința inemii noastre am pohtit ca să lipsască din țara aceasta otrăvita și urâta dajdea văcăritului și a conii pe vite.*” Iar pentru cei ce s-ar încumeta să încalce prevederile acestui act domnesc, sunt prevăzute pedepse ipotetice sub forma unui blestem amplu, deosebit

de expresiv, care descrie cu lux de amănunte și prin cele mai tari epitete și comparații iminentele nenorociri cu adevărat apocaliptice, cum ar fi: „*toată firea neputrezitoare să putrezascăși să răsipască, iară trupurile acestora să stea întregi și sufletele lor nece odănoară să nu vază lumina... să facă ei mâncare vulturilor, să cază asupra lor cărbuni de foc, întunericul să-i acopere pre dânșii..., să fie oftând și tremurând pe pământ ca Cain, să dobândească bubele lui Ghiezu și zugrumarea Iudei*” și multe alte rele și incredibile suplicii, înșirate pe mai bine de o pagină.

Nu lipsește din registrul stilistic al vremii nici discursul cu caracter moralizator, prin care se dă aprecierea unor lucruri și fapte și se urmărește instaurarea bunelor moravuri și a unui comportament plin de demnitate. Într-un act din 1759, iunie 22, Ioan Feodor voievod consemnează următoarele: „...*într-acea vreme, întâmplându-să a ave puternica împărăție stăpânii noștri oștire cu moscalii, venit-au oști moschicești de au călcat și pământul acesta a Moldovei, cu multă pradă și jafuri între bieții pământeni. Iar unii din mazili, precum dintr-altă prostime, nicidecum nu s-au supus poroncii și învățăturii ce li să da de cătră domnie, ca să nu să lunece nici unul la vreun haen lucru. Și cum au vădzut pe moscali, îndată s-au și hainit și fără de nice o pricină s-au închinat la moscali, dintre carii fiind și doi feciori a lui Enăchiță vistiernic, anume Costantin, mai mare, și Lupul. Care acestu Costantin, făcându-se căpitan de cătane, mai multe urâte fapte au făcut, jăcuind pe pământeni și muncindu-i. Încă cu nebuniască fapta lor era să aducă țara la mai mare primejdie și robie*”.

Caracterul evoluat al limbajului denotă deja tradiții temeinice în ale scrisului, de aceea multe pasaje ale documentelor se citesc ușor și impresionează prin fluenta frazei și prin eleganța figurilor de exprimare și ar putea prezenta un excelent material pentru un studiu filologic consacrat formării stilurilor funcționale ale limbii române.

Trebuie menționat în mod special că accesibilitatea și aspectul lizibil al documentelor se datorează în întregime celor care au trudit la descifrarea, transcrierea și tipărirea în condiții bune a acestor piese de patrimoniu, de aceea merită toată grațitudinea cititorului alcătuitorii acestui volum – savanții istorici Larisa Svetlicnâi, Demir Dragnev și Eugenia Bociarov. De asemenea domniile lor sunt cei care au înzestrat volumul cu un prețios aparat științific incluzând „Rezumatele documentelor”, „Lista abrevierilor”, un foarte vast „Indice de nume” (pe 60 de pagini), un „Indice de materii” de tip glosar și câteva fotocopii de acte, care doar pot sugera cât de mare și dificilă este calea de la documentul de arhivă până la cartea de știință, pusă cu generozitate la dispoziția cercetătorilor.

Irina Condrea,

doctor habilitat în filologie,
conferențiar universitar

102

*Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in*
**HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.**

